

GÖRGEY ARTHUR

A VÁDASKODÁS.

SZOBRA. RELIEFJEI. KÉPEI.

IRTA

KRÁLIK LAJOS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1906

ELŐSZÓ.

Nekem Görgey Arthur az ideálom.

Nem valami beteges ideosyncrasiából. Ügyvéd voltam egy emberöltőn által és mint ügyvéd megszoktam, hogy az embereket abból ítélem meg, a mit tettek, nem pedig abból, a mit szónokoltak.

Görgey Arthur élete végig ragyog dicső tetteitől. Mint katona, mint politikus végig élte forradalmunk dicsőségét, végig élte annak minden keservét. A dicsőségben, a gyászban mindig okos, elszánt, kötelességtudó és kötelességteljesítő volt. Mindig nagyokat tett, mint egy emberünk sem. Az ő tettei visszanyomhatatlanul előidézik a hódolatot. Szinte kizárólagos lesz az érzés, hogy újabb korunknak ő a legnagyobb alakja.

Úgy érzem, lesz idő, a melyben Kossuth Lajosnak mai nap tulságosan feldiszipított dicsősége alább fog szállani és az egész nemzet előtt a Görgey Arthuré mind fényesebben fel fog ragyogni. Kossuth meg fog tisztulni attól a sok éretlen rajongástól, a melylyel nevét ma körülveszik. Ki fog tudódni, miben volt nagy, miben kicsiny. Görgey minden irányban nyerni fog, a mint a nemzet az ő életével, az igazsággal jobban megismerkedik.

Érthető, ha, procul negotiis élve, Görgey Arthurral foglalkozom.

Két évvel ezelőtt «*Görgey István*»-omban írtam egyet-mást a Kossuth Lajos—Görgey Arthur controversiáról.

Ma folytatom.

A jelen dolgozatom két részből áll.

Az elsőben foglalkozom a Görgey Arthur elleni vádaskodással, annak történetével. Tudtommal magyarul tárgylagosan még nem írtak róla. Csak egy kiváló német katonai író, Anatole Wacquant (álnév) szentel neki «Die ungrische Donau-Armee» című művében egynehány lapot. Én Wacquant művét tovább viszem. Le a mai napokig. Ennek a résznek essay alakja van. De kiemelem, hogy mindvégig adatokon áll, bár azokat nem mindig idézem.

A dolgozatomnak második része — dilettánszkodás. Görgey Arthurtól én nemcsak katonai, politikai, morális dolgokat tanultam. Tele van élete a leggyönyörűebb caractervonásokkal. Szép élet! A benne levő sok szép elemből próbáltam egynehányat szoborba, reliefekbe, képekbe önteni.

Pozsony, a Reformatio ünnepén, 1906. október 31.

Králik Lajos.

I. RÉSZ.

A VÁDASKODÁS.

ELSŐ FEJEZET.

Forradalmunk két nagy alakja.

I. Lehet, hogy tévedek, de úgy érzem, hogy az 1848—49-iki forradalom ezer éves történetünknek legszebb, legdicsőbb része.

És úgy érzem, hogy ennek a legdicsőbb kornak hervadhatatlan dicsősége és gyönyörűsége: Kossuth Lajos és Görgey Arthur.

Jelen dolgozatom Kossuth egy nagy botlásával foglalkozik, mely kedvezőtlen világot vet reá. De hosszú, viszontagságos életében sok nagy dolog van, a mely a nemzetre hervadhatatlan dicsőséget hozott. Illő, hogy nagy, halhatatlan érdemeit külön kiemeljem.

Kossuth megtett mindent, hogy a magyart 300 éves elaléltságából mint *független államot* bevezesse az európai államok concertjébe. A forradalommal ő emelte a hazát az európai népek magaslatára és ebben az internacionális légkörben fekszik fő dicsősége.

Görgey nagysága más kaliberű, más karakterű, de nem kisebb rendű. Ha Kossuth a nemzet elszánt becsület-érzését, ideális nagyratörését képviseli, hogy nem akar többé alárendelt nép lenni; Görgey volt az, a ki ennek az ideának *tesztet* adott, a ki azt *tényleg* végrehajtotta. Ő vívta végig a forradalom dicső harcát; ő küzdött hatalmas

eszével, életével azért, a miért Kossuth lelke áhitozott. *Ugyanaz a dicsőség illeti meg őt, a melylyel ma a nemzet Kossuthnak áldozik.*

Más-más úton jártak. A Gondviselés úgy akarta, hogy czélját egyik se érje el. Elbukott mind a kettő.

Nem lehet ezt másként felfogni, minthogy a Gondviselés azért adta e két férfiút a magyarnak, hogy híven és igazsággal olvassák, tanulják tetteiket. Szemök előtt legyen az ő életök, a mikor a haza sorsát intézik. Ha a dicsők el is buktak, *átöröklődött* valami abból a szellemből, abból a lélekből, abból az ihletből és okosságból, mely őket életökben vezette és éltette.

Nézzük ezt közelebbről.

II. Az a 25 év, mely forradalmunkat megelőzte, a nemzet ébredésének kora. Széchenyi halhatatlan módon fülébe harsogta a feudális dermettségben tespedő magyarnak az európai kultúra szükségét. Felrázta a nemzetet a munkára, a becsületes munkára. A magyar fogékony kezdett lenni az ideális törekvések iránt. Széchenyi, Deák a jog organikus fejlesztésével, gazdasági intézkedésekkel akarta a nemzetet a nagy cél felé vinni.

Azonban a sors nem engedte meg, hogy Széchenyi vagy Deák célzt érjenek.

Másként lett.

Európa 1848-ban szabadság-mámorban úszott. A szabadságnak azt a nagy fürgetegét, mely Franciaországból megindult, nagyjaink közül *csak* Kossuth ismerte fel igazi jelentőségében. Magyarországon élére állt. Szinte egy merész ugrással egyesítette Széchenyi, Deák és híveik munkáját a külföldről hozzánk eljutott nagy kulturális európai eszmékkel. Jobban ismerte fel a nagy felszabadító áramlat termékeny erejét, mint Széchenyi, Deák. Bátrabban egyesítette a magyart az európai áramlattal. Megalkotta az 1848-iki törvényeket az ország ujjongó helyeslése

között. Törvények, a melyebköi sok még ma sincs végrehajtva.

A magyar embernek, annak is, a ki Kossuthnak nem híve, örül a lelke, ha látja, mint tudta Kossuth egyesíteni a lefolyt 25 év magyar fáradozásait az 1848-iki európai szabadságlendülettel. Hogy tudta az európai szabadságérzéssel kibékíteni az ország minden osztályát, felekezetét. Hogy tudta megalkotni a modern Magyarország alkotmányát, párosítva a régi magyar táblabirói felfogást az európai áramlattal; a felelős miniszteriumot a régi municipiumokkal; a népképviselőt a régi renddel. Hogy tudott kilátást adni a felekezeteknek és néposztályoknak a magyar államban való békés együttélésre; hogy tudta a sajtószabadságot behozni. Ezek a Kossuth 48-iki törvényei; az 1848-iki alkotmány. Dicső talpkörakás. Nagy részben kezdeményező stylusban, de nagy szívvel és lélekkel kifundált igazságok.

Nincs egy nép sem, mely az európai fellendülés vívmányait oly szépen össze tudta volna organikus úton, országos törvényben egyeztetni a saját historikus fejlődésével, a mint ezt Kossuth vezetése alatt 1848-ban a magyar tette. Méltán megilleti Kossuthot már ezért is a szobor, a mit neki emelünk.

Tett azonban ő még többet; nagyobbat.

A mikor az osztrák kormány a 48-iki alkotmányt kijátszani, Magyarországot a régi alárendelt helyzetbe visszaszorítani akarta, Kossuth nyiltan ellenállt a királynak. A forradalomba ő vezette a magyart. És ez a forradalom, bár hiba elég volt benne, mindent összevéve mégis a legnagyobb érdeme. Ebben a nyilt, férfias ellentállásban felülmulta az ország többi nagyjait; Széchenyit, Deákot. És igaza volt.

Vitte a forradalmat oly hatalmas, szinte fenséges fejlődési módon, hogy ez a kis Magyarország az ő keze alatt életre serdült; államnak kezdte magát érezni. Államnak, *a melynek serege van*, a mely önállóan, függetlenül akar

és *lud* élni. És vitte úgy, hogy ezt a kis Magyarországot, melynek létezéséről se igen tudtak Európában, Európában becsülni, szeretni kezdték. Meleg sympathiával kísérték ennek a kis népnek elszánt forradalmát, a melyről előbb azt se tudták, hogy van. Gyökeret vert Európában az az érzés, hogy ez a nép, a mely annyi lélekkel, ily elszántan védi becsületét, önállóságát, érdemes arra, hogy az európai népek társaságában helyt foglaljon.

A forradalom vezetése Kossuth legnagyobb dicsősége. Nem von le semmit érdeméből az, hogy a forradalom második felében majdnem mindig tévedett, a végén szintén érthetetlenül megbomlott. Maga a forradalom, a forradalom alap gondolata nagyszerű, dicső volt. Ennek köszönjük az önérzetet, mely ma 300 év tespedése után eltölt, mely munkára, tökéletesedésre int. Ennek köszönjük, hogy Európa népnek elismer.

Baj, hogy Kossuth a forradalom egészséges alapirányától utóbb eltért. De a nemzet becsületérzésének felköltése, az ellenállás szervezése örök dicsősége lesz.

Sokan vannak, nagyjaink közt is, a kik kifogásokat tesznek Kossuth eljárásának motivumai ellen. Hiuságot, szónoklási viszketeget hoznak fel; frazeologust látnak benne. Ezek a szörszálhasogatások, melyekben különben némi igazság is van, *semmit* se vonnak le azon mű nagyságából, a mely Kossuth nevével össze van forrva. A mit tett, az mindenképen nagy, dicső dolog volt, a nép hozzájárulásával dicső lett, még ha helytelen motivumból is tette volna.

III. Görgey Arthur alakja nem kisebb.

Kossuth adta meg a forradalom gondolatát, a lelket az elszánt ellenállásra. Ő szervezte és vezette az ellenállást. Ő teremtette meg fáradhatatlan munkássággal annak majdnem minden tényezőjét.

Azonban magát a *harcot*, a nagy forradalmat Görgey Arthur *violta*. Ő volt a Kossuth nagy művének, az ország

becsülete elszánt megvédésének az igazi végrehajtója, megvalósítója. Ha önérzettel és büszkeséggel tekintünk a forradalomra, Kossuth szónoklataira, páratlan, fáradhatatlan agitatójára, mégis a forradalom leghívebb kifejezését, a háborút, az élet-halálharcot, azt Görgey Arthur vívta.

Az események úgy alakultak, hogy az osztrák kormány elleni harc, ez a *háború* lett a forradalom egyedüli tárgya. Minden gond erre fordult. A 48-iki törvények nagy elveinek végrehajtása, a földtehermentesítés, az úrbér megszüntetése, a felekezeti reális egyenjogosítás, az ország belügyi, nemzetiségi újjászervezése, az mind háttérbe szorult. A *háború* és kizárólag a háború Ausztriával, királyi Házunkkal volt a mindent befogadó gondunk, Kossuthnak fejedelmileg nagy gondja.

Ezt a háborút Görgey vitte.

IV. Kossuth Görgeyt 1848 november 1-én nevezte ki a magyar sereg fővezérévé. Ez a kinevezés Kossuth nagy tényei közé tartozik, a melylyel a hazát örök hálára kötelezte. Még nagyobb hálát érdemel Kossuth azért, hogy Görgeyt a magyar hadsereg élén mindvégig meghagyta. A váci proclamatio után, tudjuk, nem szerette Görgeyt. Gyűlölte. Van rá többszörös bizonyítékunk, hogy főbe akarta lövetni. Mégis, vizsgálat után mindig megtartotta, meghagyta a fősereg élén. Meghagyta azt az embert, a ki erre a legalkalmasabb volt, a ki nemcsak a forradalomnak adott dicsőséget, hanem ennek a szegény országnak is. A ki dicső eszével, önfeláldozó lelkével Kossuthnak legjobb segédje volt, a ki *tényleg* felemelte 300 éves dermedtségéből az országot és kimutatta, hogy becsületes, Európába való nép vagyunk.

Görgeyben egyesült minden, a mi a magyarnak becsületet adott. Három negyedévig vezette a forradalom főselegét. Organisatorius eszével szervezte a nemzet erejét; szaporította a haderőt. Stratégiájával magas karaktert

adott a háborúnak; taktikus ütéseivel hervadhatlan dicsőséget a magyarnak. Mindvégig nemesen vitte a háborút, tartózkodva az inhumanus brutalitásoktól, a vérengző gyilkosságoktól, a melyek a külföldi szabadságharczokat gyakran visszataszítókká teszik és a melyekre Kossuth is hajlandó volt. A magyar forradalmat az európai forradalmak között magas polczra ő emelte.

Hálával kell az osztrák hadsereg nevelő és szervezett voltáról megemlékezni, a melyből Görgey seregének a zöme állott. Azt, fájdalom, nem a magyar földesúr szervezte, sem anyagait, ágyúit; azt királyunk, a Habsburg-ház csinálta. Görgey ennek a seregnek továbbfejlesztésében nagy dolgokat vitt végre; forradalmunk nagy diadalait, örömeit nagy részben neki köszönjük.

Távol van tőlem, csunya vállalkozás is volna, Kossuth érdemeit a forradalom vitelében kisebbíteni. Ismétlem, a forradalom morális dicsősége, tényleges vitelének, óriási adminisztrationalis gondja majdnem kizárólag ő rá nehezedett.

De a földolog, a *háború* Görgey vállain nyugodott. Vitte azt oly odaadással, fáradhatatlansággal, önfeláldozással, hogy párját a magyar történelemben nem találom.

Jó lesz közelelről megnézni, mily dicsően, hervadhatatlan babérokra méltóan oldotta meg Görgey forradalmunk nagy feladatát, a háborút.

V. Mint katona megajándékozta az országot azzal, a mi minden nép fődicsősége, önállóságának és függetlenségének *egyetlen igazi kifejezése: a katonai erő hatalmas kifejtésével*. Forradalmunk — háború volt, melyet Görgey organisatorius eszével gyönyörűen szervezett; taktikus, strategikus tudással, önfeláldozó bátorsággal és energiával úgy vitt, hogy mását a magyar történelemben hiába keresed. Hozzá méltó szabadságharcz a külföldi történetben kevés található. Én csak egyet ismerek; az éjszak-amerikai államok forradalmát Washington vezetése alatt Anglia ellen.

Nézzük ezt közelebbről.

VI. Mint fiatal ember 1848 november elsején el merte vállalni a többi öregebb tábornokok vonakodása után, hogy fővezére lesz a magyarnak a hatalmas Ausztria ellenében.

A magyar akkor egy megvert had volt.

Kossuth kinevezte Görgeyt fővezérnek.

Görgey első feladata volt, a vert sereget újjászervezni, a szervezett ellenség elől biztonságba hozni, hogy azt sikerrel diadalra lehessen vinni.

Levezette a sereget Pozsonyból Vácra. Innen, a híres proclamatio kibocsátása után, felvezette a felvidékre. Bars, Zólyom, Gömör megyéken keresztül a Szepességbe, a bányavárosokba. Folytonos csaták, üldöző osztrák seregek között. Jablonovszky, Schlick, Götz, Csorich, Wysz tábornokok között kigyózva, stratégikus dispositióit ismételten változtatva, szerencsésen végzi három hónap alatt ezt az első visszavonulást. Bejárta az országot. Megtett vagy 1000 kilometer utat; csatát többet vívott. Szervező tehetségével a háborúhoz hozzá szoktatta katonáit, a kiket Kossuth lánglelke nagy számban küldött zászlói alá. Tudott fegyelmet tartani; a katonai kötelességtudást fejleszteni. A negyedfél hónapos visszavonulást dicsően fejezi be. Erőt, önbizalmat szerezve, átmegegy Branyiszkónál az offensívába.

Kossuth időközben Dembinskyt nevezte ki fővezérnek. Dembinsky mint fővezér, szerencsétlenül operál és elveszti a kápolnai csatát.

Kossuth Tisza-Füreden vizsgálatot tartva, újra kinevezi fővezérnek Görgeyt. Egyik legszerencsésebb ténye ez Kossuthnak, mert ezzel a kinevezéssel veszi kezdetét a magyar forradalom dicsősége.

Görgey elhatározza második hadjáratát. Neki megy a forradalom nagy feladatának. Ki kell verni az országból az osztrákokat. Offensívát tervez és azt dicsően végre is hajtja

Damjanich, Aulich, Klapka, Gáspár kitűnő tábornokai által támogatva.

A feladat volt, az osztrákot kiverni az alföldről, az országból. Kiverni, ha lehet Bécsbe.

Görgey megindul a keze alatt megemberesedett hadtestével, a mely a Kossuth által küldött alföldi hadtestekben hasonrangú erőket nyert. Hatvan, Tápió-Bicske, Isaszeg, Rákos, Vác, Nagy-Sarló, Komáromnál vívott fényes diadalokban, takticus és stratégikus tettekkel, a stratégus genialitást a Párizsban megjelenő Revue des deux Mondes 1905 márcziusi füzeté dicsőíti, kitűnően megoldja a feladatot. Az offensiva egy hónapig tartott. Szép diadalok, takticus és stratégikus sikerek gyöngysorozata; megélénkítve a fővezér hatalmas individualitásával, mint a ki személyes tűzbemenésével nem egyszer fenntartotta a magyar seregben a lelket, a mi zászlóinkhoz fűzte a diadalt. Egy offensiva, mely számot tesz a hadi tudomány nagy könyvében és melylyel sajnos a külföldi haditudomány, a német és francia hasonlíthatatlanul többet foglalkozik, mint a magyar; a melyben a külföld jobban gyönyörködik, mint Magyarország. Ennek az offensivának fődicsősége Görgey.

A harmadik ténye Görgeynek Budavár bevétele.

Az osztrák sereg a Görgeytől rádiktált visszavonulásban Bécs felé, Budát öntudatosan megszállva hagyta Hentzi tábornok kezén. Görgey, Kossuth akaratának is megfelelően, Komáromnál abba hagyja az offensivát és lejön seregével, hogy az osztrákot az ország fővárosából kizavarja. Két hét és három nap alatt ostrommal, falramászással beveszi a várat.

Katonai pályájának egyik fénypontja.

A magyar 300 éve nem birt várat vívni, bevenni. Bocskay nem mert neki menni Érsekújvárnak, mert nem volt ágyúja. Görgey neki ment Budának és — *bevette*.

Negyedik ténye: Budáról felvonul újra Komárom alá.

Felveszi újra az offensívát, hogy az osztrákot végleg kiverje a hazából.

De az osztrák akkor már nem volt a régi had. Olaszországot leverve, összes erejét a magyar ellen fordította és ehhez megkapta segítségül Oroszország hadierejét. Görgey két nagy hatalommal állott szemben. Több csatát is vív Győrnél, Komárom alatt. De Perednél meggyőződik Paniutine hadosztályában a muszka sereg cooperatiójáról. A július 2-iki komáromi csatában megsebesül.

Kossuth újra az Alföldre menekül. Leteszi Görgeyt, majd rá más nap, újra kinevezi fővezérnek azzal a parancssal, hogy seregét vezesse le az Alföldre, az ott vívandó döntő nagy csatára.

Görgey engedelmeskedik.

Kezdődik az ötödik művelete, melyet a külföldi szakemberek legnagyobb tényének mondanak. A visszavonulás az országon át Komáromtól—Aradig. Sebesülten is neki megy a feladatnak. Vácznál útját állja Paskievics. Két napi csata után, melyben csapatai élén a *sebesült* Görgey 24 óra hosszát lóháton vezényel, Görgey elhatározza a visszavonulást Paskievich háta mögött B.-Gyarmaton, Losonczon, Rimaszombaton át a Sajóhoz és azt Rüdiger, Grabbe, Tscheodajeff orosz tábornokok által megtámadtatva, végre is hajtja. Leér Aradra 20,000 emberrel. A legderekből hadiműveletek sorába igtatják ezt a visszavonulást, vagy 500 kilométer, a német és francia hadiírók.

Végül hatodik ténye: Világos. A temesvári döntő csatát Bém, Kossuth fővezére, elvesztvén, Kossuth kinevezi Görgeyt Magyarország dictatorává.

És Görgey ezen minőségében leteszi Világosnál a *muszka* előtt a fegyvert. Az egy nagy ténye, mely a fájdalom érzése mellett mégis helyet ad a diadal érzetének. Görgey ezzel minden szónoklatnál fényesebben, *maradandóbban* documentálta, hogy minket nem a Habsburgok,

nem Ausztria győzött le; hogy e győzelem a muszka nagyhatalomnak, a cárnak, a ki akkor Európát képviselte, tulajdonítható. Letettük a fegyvert ő előtte, az akkori Európa előtt; nem az osztrák előtt.

A most vázolt hadi tények magukban foglalják forradalmunk organikus, döntő dicsőségét; hadászati lag, politikailag. Ki hunyhatna szemet forradalmunk többi dicsősége előtt? Ki ne lelkesülne Bém erdélyi hőstetteiért? De a nagyobb csaták, a hol az osztrák hatalommal álltunk szembe, azok mind Görgey főnnebb vázolt műveleteibe esnek. Görgey csatáiban a magyarok rendszerint győztek és ha elbuktak, akkor is vitézül harczolva ontották véröket. A kápolnai, a temesvári nagy csatákat nem Görgey, hanem Kossuth kedveltjei, Dembinszky és Bém vesztették el. Görgey, a mikor csatát vívott az osztrákkal, azt majdnem mindig győzelmesen vívta. Ha nem is lehet mondani, hogy ő egymaga leverte, kiverte az osztrákot a hazából, azt mindenesetre fényesen documentálta nagy offensívájával, hogy a magyar állam hadiereje helyt bír állani az osztrákkal szemben, hogy az osztrák magára hagyatva, képtelen a magyart leverni.

Görgey hadjáratai, bármely szempontból nézzük, végig ragyognak a nagyeszű, nagylelkű katona becsületes, lankadást nem ismerő munkájától. Hónapokig le se vetkőzött; ha szükség volt rá, 24 óra hosszat lóháton vezette katonáit az ellenséges tűzben, mint Vácznál; a saját életének folytonos kockáztatásával; sebesülten Komáromnál, Váczon túl. Nem volt az ő seregében játék, sport, asszony vagy egyéb mulatozás, a mi a francia tábornokok viselt dolgaikat oly visszataszítókká teszi. Hanem volt: munka, becsület, önfeláldozás végig mindenütt.

VII. Gyönyörű a kép, a mit Görgey hadjáratai adnak.

Megelevenedik az ország képe. Mindenütt a férfi jelesség, bátorság, okosság, önfeláldozás képei tűnnek elő. Meg-

adatott Görgeynek, a mi kevés hadvezérnek jut ki mai napság, hogy mint fővezér háromszor bejárhatta az országot: Pozsonytól—Branyiszkóig; az Alföldről fel Komáromig; le Budára, vissza fel Komáromba; végül innen le a halhatatlan visszavonulás az országon keresztül Aradra. Mindig csatázva, gyakori győzelemmel; két nagy európai hatalom seregei között. Kidomborodnak a háborúban az ország védelmének a bástyái; fontosságuk. Komárom, a felföld, Kassa, Temesvár. Látunk csatát mindenütt. Megjelennek az ország nagy hegyei. A Tátra, Mátra, Fáttra. Hannibalra, Napoleonra emlékeztető bátorsággal neki megy a hegyeknek. Átvezet a Skalkán teljes sereget, lovasságot, tüzérséget. Beveszi Guyon tábornokával rohammal a Tátra magas csúcsát, Branyiszkót. Nem ijed vissza az ország vizeitől. Hogy csak a nagyokat említsem, a Dunát, a Tiszát áthidalja; átlépi seregével mindakettőt, ellenséges tűzben a Dunán a fenyőtalp hidat vervén. Mindenütt személyes, fáradhatatlan munkával, ügyelettel. A mit műszaki emberei lehetetlennek mondtak, azt szívós esze, erélyével és kitartásával lehetségessé tette.

Mint politikus nem lépett fel praetensiosusan. Ő katona volt; nem újságíró, nem politikus. Felcsapott honvédnek, mert, saját szavai szerint, «neki az 1848-ik alkotmány nagyon tetszett». De *forradalmi seregnek* volt a fővezére és a dolog természetének, fővezéri állásának, éppen nem *ambitiosus* természetének kell tulajdonítanunk, hogy politikát csinált. Nem saját tetszése szerint csinálta. A *forradalmi sereg*, Magyarország ezen díszé és fénye, a *helyzet* kényszerítette rá Görgeyt, hogy a nagy politikai controversiában színt valljon. *Mindig azt akarta, a mit serege akart.* Ha azok, a kik az ország becsületeért fegyvert fogtak, ha azok, a kik meg tudnak halni valamiért, ezt a valamit ki akarják mondani, ez, Carlyle szerint, többet ér, mint holmi országgyűlés határozata, vagy kormányzói szónoklat.

Politikus tényeiből kimagaslik a m. kir. dunai hadsereg nevében kibocsátott *váci proclamatiója*, 1849 jan. 5-én. Ebben kijelenti, hogy a sereg az 1848-ik alkotmány védelmére kelt fel. Azért hal meg, de nem holmi republicanus, függetlenségi velleitásokért.

A váci proclamatiót ugyan a komáromi proclamatióban a tények hatása alatt nem kifejezetten, de kénytelen volt elhagyni.

De a midőn az ellenséges haderők ellenünk döntöttek, a muszka hatalom nyomása alatt vissza szállt a sereg és fővezére Görgey a váci proclamatióra, a mennyiben lehetséges volt. Sem a sereg, sem Görgey nem mentek külföldre, kalandos emigrációba. Nem mészároltatta le seregét. Megadta magát az európai helyzetnek. A harcban elbukott. Istenem! elbuktak Hannibal, Napoleon is!

A forradalom vitelében Kossuth nagyságát kisebbíteni nem lehet. Emberfölöttit tett. De tény, hogy magát a forradalmat valósággal Görgey vitte, hogy annak dicsősége Görgeytől ered. Nem a szónoklatok, nem az administratív tevékenység verte le az osztrákot. Az is lényeges dolgot mivelt. De a véres háborút, mely az eredményt meghozta, azt Görgey vitte. A dicsőség érte Görgeyt illeti meg.

VIII. Bárha Kossuth dicsőségét első rangúnak és politikai hatás szempontjából természetesen nagyobbnek tartom, mint Görgeyét, mégis félreértések elkerülése végett röviden kifejtem, hogy miben látom én Kossuth nagyságát.

Ez a nagyság nem áll a 48 előtti életében. Ez is fényes és diszes helyet ad neki a magyar történetben, de nem nagyot. Össze sem hasonlítható Széchenyiével, de még Deákéval sem.

Nagysága az 1848-iki francia forradalommal kezdődik. És áll abban az elszánt, merész, hatalmas fellépésében, a melylyel a magyar fejleményeket össze tudta kötni az európai szabadság postulatumaival. Áll az 1848-iki törvények

megalkotásában, a mint azt Deák 1867-iki nagy beszédjében momentuosusan elismerte.

Még nagyobb a nagysága azon magasfokú bátorságban és elszántságban, a melylyel az ország becsületét védte a dynastiával szemben, a mikor a legjobb hazafiak, Deák! Széchenyi! félrevonultak, visszahúzódtak.

Ismétlem, a forradalom Kossuth nagy érdemei közt a legnagyobb. Evvel öntött lelket a magyarba. Tényleg bebizonyította, hogy a magyar tud meghalni a hazáért, tud tisztességes nemzetként megélni az európai társaságban. Vezette páratlan becsülettel.

IX. A forradalom intézésében azonban csak 1849 április 14-ig tartom Kossuthot nagynak. Ezt a napot mintegy cæsurának mondom, mert már előbb is elkalandozott.

Görgey Arthurnak igaza van. Görgey Kossuthot nagynak tartja mint *a honvédelmi bizottmány elnökét*, de egész más nézetben van róla mint *kormányzóról*.

És ez annyira fontos, hogy közelebb kell megnézni.

A honvédelmi Elnökből Kormányzó lett. Egy nehéz, új állás. Állás, a milyenben Magyarországon Hunyady János óta ember nem volt.

A történet adatai bizonyítják, hogy ehhez a nagy álláshoz Kossuthnak absolute nem volt elegendő tanultsága, tapasztalata, tapintata. Lelke volt, de kapacitása absolute nem volt. Absolute nem tudott neki megfelelni. Enyhíti a beszámítást, hogy ez a helyzet a nemzet előtt is merőben új helyzet volt. Önálló lett a nemzet, mely 300 évig szolgáletet élt, mely katonasághoz, diplomatiához, Európa internationalis viszonyaihoz nem értett. Nem volt a nemzetben ember, a ki magát kiismerte volna az új helyzetben, a ki szakavatottan okos tanácsokat tudott volna adni.

Ha az új helyzetben a nemzet nem is tudott tanácsot, embert adni Kossuthnak, (csak gondoljunk Kossuth lengyel fővezéreire); és ha ez Kossuth nagy botlásait némileg ki is

menti, azért mégis tény, hogy tőle, mint *kormányzótól*, joggal követelhetjük, hogy az új helyzetben szükséges qualificációkkal, úgy a hogy, legalább némileg el legyen látva, hogy a helyzet igazi megismerésére igazi lélekkel, sine ira et studio törekedjék.

A helyzetnek, a kormányzónak két nagy feladata volt: katonai és internationalis, államférfiúi feladata.

Kossuth egyikhez sem értett. A nemzet sem; az igaz. De, ismételjük, a mi a nemzetnél menthető, az a nemzet *vezetőjénél* más beszámítás alá esik. Kellő tudás hiányában beállott az, a mi rendszerint be szokott állani. A képzelődés, a tapogatódzás, a rhetorizálás, a vádaskodás másokra, mikor magunk vagyunk a főhibások.

Kossuth *katonai* tudására nézve jellemző, hogy az ő saját miniszteriuma ismételten óva intette, hogy a tábornokok dolgaiba ne avatkozzék. Megtagadta tőle, a *kormányzótól*, azt a tábornoki címet és rangot, a mit magának adatni kért! Intézkedéseiben pedig a dethronisatiótól Világosig csupa botlást; botlást, botlásra látok, rémesen megvilágítva a temesvári csata gyászatát, a melyért a felelősség kizárólag ő reá esik és mely *kényszerűleg* Világosra vezetett. Katonai tudása különben később sem lett solidabb. Így az, hogy Világosról *Bécsbe* kellett volna menni; a muszával nem törődni, hanem Fiumén, Krajnán át Olaszországba menekülni, ott Radeczkyt leverni; aztán visszajönni az országba és berendezni a független Magyarországot! Edinburgban 1858-ban felolvasást tartott, melyben Görgeyt hazaárulással vádolja, a miért hogy — olvasd és ámulj el magyar! — «Világosról nem csapott át Komáromba Klapkához, a mit *könnyen* (!) megtehetett volna.»!

A Kossuth *internationalis, statusférfiúi* politikájáról pedig jobb hallgatni. Elég utalni arra, hogy lelke volt Magyarország koronáját a csárnak kétszer is felajánlani!! A csárnak!! a ki különben I. Ferencz József császárnak

jó, lelkes barátja volt; a ki I. Ferencz József segítségére küldötte be seregeit Kossuth leverésére! A «független» Magyarországnak végső menedéke a muszka czár volt. Nemcsak Kossuthnál, hanem II. Rákóczy Ferencznél is!! bár — dum duo faciunt idem, non est idem.

Kossuth, mint kormányzó, csak szomorú tények emléket hagyta hátra. Lelkessége, fáradhatatlansága ebben az állásban is nagy, a nemzet osztatlan elismerésére méltó. De intézkedései sem katonai, sem internationalis, statusférfitői capacitásáról semmi tanuságot nem tesznek. Tényei nem helyes államférfitői érzésből, nem igaz emberi forrásból eredtek, hanem egyéni érzésekből, a melyeknek az igaz államférfitői belátással semmi közük nem volt. Egyetlen egy tényét se lehet utánozni, követni. Az igazság, az okosság repudeálja valamennyit.

X. Kossuthnak az *emigratióban* teljesített fáradozása más tekintet alá esik. Egy téves gondolatot, egy lehetetlen dolgot akart létesíteni. A dethronisatio volt az alapelv, a dogma. Erre czélzó nagy projectumai: Magyarország a Napoleonidák alá helyezése, a dunai confederatio, az olaszporosz interventio mind ad oculos bizonyítják a vállalkozás lehetetlenségét. Azonban Kossuth lelke, Kossuth tevékenysége, fáradhatatlansága az emigratióban mély tiszteletet és hódolatot érdemelnek. Mintha a 49-iki év tapasztalatain okult, nemesbült volna. Bár egyes kérdésekben, sőt de regula elkalandozik a lelke, mégis emberileg de regula helyt áll. Nemesen vitte a főkérdésekben a tisztét; bár hangsúlyoznom kell, egyes kérdésekben a forradalom multja helytelen irányokba terelte. De egészben véve, emigrationalis tevékenysége Kossuth nagyságának harmadik tényezője. Az első kettő: a 48-iki törvények alkotása, a honvédelmi bizottmány elnöksége, forradalmunk nagylelkű vezetése.

Ha Kossuth egész működését, különösen a három

fényes korszakát nem éppen magyar, hanem általános emberi szemmel nézem, úgy tudományosan, nagy érdemei őt fölemelik minden forradalmi emberünk fölé.

Lelket öntött a magyarba. Felemelte újra oda, a hol 1526 előtt volt; európai magaslatra. Fáradhatatlan lelkeségével, különösen bámulatos ékesszólásával. Ez adja meg neki a nagyságot.

En détail nézve szónoklatait, azok nem teszik az olvasóra Demosthenes, Deák Ferencz szónoklatainak felemelő hatását. Még Cicero finom műveltségét sem tüntetik vissza. Nincs államtudomány, jogtudomány, az élet, az emberek igaz ismerete a beszédekben. Téves adat annál több. De van lelkesedés, poesis, retorika nagy fényben mindegyikben.

Szinte mámorban úszik minden. A 48-iki kor a szabadság mámorának a kora volt. Kossuth szónoklatai *ezt* tüntetik vissza; a 48-iki kor szabadság-fellendülését, szabadság-mámorát. Kossuth távolról sem volt azzal a mély, organikus államtudással megáldva, a mely Széchenyit, Deákot nagygyá teszi. Ő az 1848-as szabadságeszmék diadalmas szóvivője, szónoka volt. Államtudományt nem sokat tanultunk tőle. Institutio egy sincs, a mit létesített volna. De a szabadság, az önállóság ideáját senki sem lobogtatta úgy, mint ő. Senki nagyobb érdemeket nem szerzett. Szónoki ereje is messze áll Demosthenes, Deák Ferencz szónoklataitól. De a mi ereje volt, azzal messze, messze meghaladta minden honfitársát. Az általános emberi mérték szerint rhetoricus szónoknak mondanám. De igazságosabb őt a *48-as eszmék szónokának* mondani. Ha egyszerűen akarom jellemezni, azt kell mondanom, Kossuth a legnagyobb 48-as szónok, a legnagyobb 48-as újságíró, a legnagyobb 48-as politikus volt. Nagy dolog ez is, bár alatta van annak az átszűrt életbölcsességnek, mely Demosthenes, Deák szónoklatait jellemzi. A Gondviselés megadta neki, hogy oly cred-

ményeket érjen el nemzete számára, a melyeket a Gondviselés Széchenyitől, Deáktól megtagadott.

Nagy dolgokat vívott ki. A történet megmutatta, hogy a magyar nép lelkesedéssel ment a tűzbe, halt meg azért, *a mit Kossuth szónokolt*. Az ország nagysága kelt ki azokból a szavakból, a melyek sokban már a phraseologia benyomását teszik. Ez tény. A külföldi 48-as urak szónoklatai is mind ilyenek. Adjunk hálát, hogy a Gondviselés nekünk Kossuthot adta.

XI. Kossuth Lajos szobra, nagy szobra állani fog. Szeretném, ha piedestáljának reliefjeiben láthatnám Kossuthot, mikor felelős ministeriumot kér, mikor a honvédelmi bizottmány elnökének teszik meg, mikor Washingtonban az amerikai nép törvényhozó termében fogadja a nép üjjongása között a törvényhozó testület tiszteletét, mikor III. Napoleonnal tárgyal az osztrák hatalom ellen.

Görgey Arthurról hallgat a krónika. Miért hallgat?

Hisz Görgey érdeme nem csekélyebb. Egyéni karaktere, fényes esze, bár politikai hatásában nem érik el Kossuth nagyságát, emberileg tisztábbak, ragyogóbbak, mint a Kossuthéi. Görgey fényes tehetséggel, páratlan hazafisággal küzdött azért, hogy Kossuth nagy ideáit megvalósítsa. Eszét, életét oda adta egész Világosig, ott is az «itt élned, halnod kell» jobban lángolt szívében mint Kossuthéban...

Mi az oka annak, hogy Görgeynek még nincs szobra, sem Budapesten, sem az országban? Ki felel érte?

MÁSODIK FEJEZET.

A realista. Az idealista.

I. Foglalkozni kell azzal, miért van, miként *lett* az, hogy, míg Kossuth nagyságától és dicsőségétől az ország túlárad, Görgey szinte a feledésnek van átadva?

Az ember azt hinné: egyenlő nagyok. Csak egyforma nagy lehet a tisztelet, mely őket a nemzet részéről éri.

Tényleg azonban máskép van.

Az ország ma Kossuthot ünnepli, és csakis Kossuthot. Ünneplünk kisebb férfiakat is, állítunk nekik szobrokat; bár mentől többet állítanánk. De a másik fő dicsőségről, Görgeyről, a kinek az ország felemelkedését, Európában való receptióját ugyanoly arányban köszönjük, mint Kossuthnak, a ki alkotmányunk visszaszerzéséhez nemcsak nagy eszével, hanem életével küzdött, a mit Kossuth nem tett, attól fázunk. Szinte komikus, miként ünnepeljük Buda bevételét, az isaszegi, komáromi csatákat, és arról, a kinek a dicsőséget köszönjük, arról az ünnepi szónokok, epigonok igaz mind', egy árva hangot se szólnak.

Ha feleletet keresünk, vissza kell mennünk forradalmunk idejébe. Bele kell néznünk nagy embereink és a magyar nép lelkébe.

Mindkét helyen egy és ugyanazt a tüneményt találjuk.

Az ok abban fekszik, hogy Kossuth és Görgey karakterükben, egész lényökben más-más lelkületű emberek voltak.

Kossuth idealistikus szempontból indult mindig. *Nagy ideáknak hódolt. A nagy ideák néha individualisok voltak.*

Görgey realistikus oldaláról fogta fel az életét. *A való életet tartotta szem előtt. Soha mást.*

A nép elismerése, alább látni fogjuk, miért és hogyan, ma még az idealismus varázsa alatt áll. A szerint osztja elismerését, büntetését. Hiszem, megjön még a realitás kora is.

II. Általánosságban előrebocsátom, hogy az idealista, a realista jellemzéseket hogyan értem.

Nem úgy, mintha csak az idea, avagy csak a realis élet irányította volna lépéseiket. Ily nevetségességet sem Kossuthról, sem Görgeyről úgy sem hisz el senki. Hanem

úgy, hogy Kossuth a maga lépéseit nemcsak a való élet szerint, hanem végső elemzésben mindig valami magasabb idea szerint intézte. Meg is mondom mindjárt, mily idea szerint. Azon *patriotismus* szerint, a melyet magának megalkotott, a melyben komolyan hitt, nemcsak ő, hanem hitt a nép, hittek ezren és százezeren, a melyért lelkesen szálltak csatába, élteket habozás nélkül feláldozták.

Görgeyt realis embernek mondom. Olyannak, a ki tetteit kiválóan a realis élet tapasztalatai szerint intézi. Ismerte az ideák hatalmát. Életét mindig kész volt feláldozni magas ideáknak. De ismerte az ideák határát is. Tudta, hogy gyakran a való életben *más* tényezők sokszor fura érdekalakulataik szerint *másként* döntenek.

Ez a különbözőség az élet felfogásában, mondhatni, egy egész világ választotta el egymástól a két férfiút, a kik voltaképp egy alapon, a Kossuth 48-as alapján álltak.

Ez vezetett arra, hogy összekoczódtak. Ebből nőtt ki az a vád, a melyet elsőnek Kossuth hangoztatott, hogy Görgey hazaáruló.

Megjegyzem, hogy az élet eddig Kossuthnak kedvezett. A népben bizonyos bizalmatlanság, gyanakvás megmaradt akkor is Görgey ellen, a mikor Kossuth képtelen hazaárulási vádját visszaszívta. De erről későbben többet.

Most lássuk a két férfitu karakterét.

III. Görgey, a toporezi Görgeyek sarjadéka, katonanevelést kapott Ausztriában. Katona volt minden ízében. Az akkori tisztképző intézeteket végig járta: kitüntetéssel. Tiszt lett a magyar gárdánál. Utóbb a Nádor huszár ezredben évek mulva összekoczódván előljáróival, a vegyészstudiumára adta magát. Irodalmi dolgozata is van a vegyészterén.

Katona volt, vegyük akármi részben. *Katona!* A realis élet embere, filosofusa. Tanulta, tanította a katonai tudományokat, azt az irgalmatlan tudományt, a mely minden

más tudománynál realisabb. A hol azt tanulják, hogy a nagy szónak, a nagy ideának közvetlen haszna semmi; a hol becsülete annak van, a mi van, a mit érvényesíteni, a mivel ütni, vágni lehet. A hol nézik az embert minden oldalról. Képezik minden irányban, testben, észben, mindig ügyelettel arra, hogy erőre tegyen szert, hogy ellenfelét vágja le, mert attól virul fel a haza. A hol a lónak, a holt kőnek és a lenge rőzsének minden tulajdonságát nézik, hogy melyik mennyi hasznot hajt háborúban a hazának.

A katonai tudományokat tanulta. Tanulta, hogy azok alkotják minden nemzetnek igazi erejét. *Annyit ér a nép, a mennyi jól képezett katonája van.* Tanulta Görgey ezt realisan, a tényleges dolgokból indulva. Szeme előtt voltak a mult idők nagy hadvezérei, haditörténetet is tanult, és *szeme előtt volt az ország tényleges ereje.*

Politikával, retorikával nem foglalkozott. Olvasott ugyan politikai dolgokat. Hazája történetét. A Rákóczyak dicsőségét ismerte. Hisz családja, a Görgey-család magna pars fuit a Rákóczyak, a protestansok küzdelmeiben. De szakszerűen sem politikával, sem a politikai actiók tényezőivel nem foglalkozott. Realis ember lévén, nem is hiszem, hogy valami különös tisztelettel szerette volna őket, bár fel van jegyezve róla, hogy a liberalis reform ellenzék férfait nagyon tisztelte.

A forradalom kitörésével mint volt katona felajánlotta szolgálatait a honvédelmi kormánynak. Okúl művében maga ennyit mond: «Nekem az 1848-iki alkotmány nagyon tetszett.»

Honvéd lett tehát. Mint ilyen, híven teljesítette kötelességeit. *Elsőnek ő szervezte a honvédeket.* Helyt állt a tűzben az ellenség előtt. Okos tanácsokat tudott adni főlegbvalóinak, a csapatoknak. Műszaki ismereteit értékesítették. *Megtette kötelességét.* Tette, teljesítette azt, a mit mint katona tanult. Beksics Gusztávnak, a ki Görgeyt Zichy gróf ki-

végzéséért égis magasztalta, egyszerűen azt válaszolta: «nem volt abban semmi különös virtus. Azt tettem, a mit a — règlement előírt.»

Kossuth kinevezi fővezérnek, miután az arra való korosabb tábornokok és ezredesek közül a fővezéri tisztet egyik sem akarta elfogadni és valamennyi Görgeyt ajánlotta.

Közelébe jött azon férfiúnak, a ki Magyarország sorsát intézte.

És kezdődtek a surlódások, a folytonos izgalmak, a melyeknek legmélyebb oka a férfiak különböző karaktere volt, a melyet illetéktelen befolyások Kossuthnál a gyűlöletig fokoztak.

Kossuth nem volt *katona*. Még annyit sem értett hozzá, mint a mai egyéves önkénytes. Mégis elég gyakran rendeleteket küldött a fővezérnek; erődítéseket emeltetett, disponálta a hadosztályokat ide-oda.

Görgey katona volt. Engedelmisséggel tartozott Kossuthnak. Nem volt nagy monarcha, a ki a saját esze szerint vezeti a háborút. De gyakran Kossuth rendeleteinek, kívánságainak teljes lehetetlenség volt megfelelni. Ezt a haditudomány, a gyakorlati ész ellenezte. Koczkára tette volna hiába seregét. Nagyon hamar vége lett volna Kossuth dicső ellenállásának, forradalmunknak.

Görgey ennél fogva, az élet realis követelményeinél fogva gyakran tisztelettel félretette Kossuth rendeleteit. Megtette a maga jelentését. És Kossuth rendszerint belátta tévedéseit. Nem bánta, ha rendeleteit félrevetették. De valami mindig maradt a megelőző nézeteltérés keserűségeiből.

A *váczi proclamatio* után ez a keserűség mélyebbre eresztette le gyökerét. A proclamatióban Görgey tudvalevőleg kijelenti, hogy serege az 1848-iki alkotmányt akarja megvédeni; hogy ő, ha a király visszatér az alkotmányhoz, hű alattvalója lesz V. Ferdinándnak; hogy ellent fog állani holmi republikánus mozgalomnak.

Erre a proclamatióra Görgeyt a realis élet megismerése, seregének a hangulata vezette. Nagy politikai igazság volt benne. A szükség idézte elő. Tartani kellett tőle, hogy serege szétmállik, elzüllik, ha vakon a sötétbe, holmi respublikába vezetik.

Ez a proclamatio idegenítette el végleg Kossuthot, a kinek a lelkében már régen kialudt volt minden érzés a Habsburgok iránt. Ezóta ragaszkodott állhatatosan a lengyel, azaz a nem magyar fővezérekhez; Dembinskyhez, Bemhez, a kik utóbb a forradalom két nagy csatáját, a kápolnait és a *lemesvárit* elvesztették. Kinevezte ugyan megtartott vizsgálat után újra Görgeyt fővezérnek, majd hadügyminiszterének. Elárasztotta magasztaló szónoklataival, nemzeti jutalom felajánlásokkal, érdemjellel. De a benső szívbeli ragaszkodás hiányzott. Hiányzott mindvégig. Világos előtt pláne dictatornak nevezte ki Görgeyt a közvélemény és a helyzet nyomása alatt, de szíve nem tudott érte lelkesülni.

Görgey nem volt politikus aspirációktól áthatott lélek. Agitációnak a forradalomban a legkisebb nyomát sem adta. Mint a sereg fővezére, látta, mi tartja össze seregét, miért hal meg szívesen a magyar. Ezt kimondta a vácsi proclamatióban. Nem volt az más, mint Kossuth 48-iki programja.

Látta azt is, a helyzet vizsgálatából, a Debreczenben élő békepárt, igaz jó hazafiak nyilatkozataiból, báró Kemény Zsigmond beszédjeiből, hogy a dethronisatio mily szerencsétlen, meggondolatlan ténye Kossuthnak. De hadügyi dolgai, az országgyűlés elnapolása lehetetlenné tettek minden politikai actiót. A polgárháborút, hogy t. i. Kossuth ellen fegyveres erővel lépjen fel, *becsületérzése* tiltotta.

IV. Görgey minden tettén látszik, hogy realis észszel nézte a világot. Vette a világot, úgy, a mint van. Nem indult ki képzetekből, a melyeknek testök nincs, sem poc-

तिकai vagy politikai áradozásból. Moralis alapja kitünő. Szolid szellem, melynek ragyogó csillaga: a kötelesség teljesítés, minden körülmények közt.

V. Nemes humanismus a karakterének egyik vonása. Van rá adat lépten-nyomon. Hagyta menni a nemzetőr és önkénytes zászlóaljkat, a kik csak hat hétre esküdtek fel, «mert nem bolondok, hogy életöket tovább is koczkáztassák.» Hagyta menni az osztrák tiszteket, volt köztük magyar is elég, a kiknek a forradalmi levegő, mely Kossuthtól jött, nem tetszett. Nem hányatta kardra Hentzi katonáit, a miért Kossuth és az országgyűlés külön elismerést szavaztak neki; nem gyakorolt vérengző repressaliát az osztrák foglyokon, a mikor az osztrákok magyar honvédeket kivégeztek. Elment Götz tábornoknak a temetésére, a ki egy ellene vívott csatában esett el. Nem perzselte fel Ács községét, a mit Kossuth a muszka példa utánzásában ráparancsolt, elefedvén, hogy *nyáron* a felperzselés az ellenségnek nem árt annyit, mint a föld népének, a magyarnak.

E mellett azonban fegyelmet, katonai rendet, az igazság szerint tudott tartani. Kivégeztette Selmezbányán azt a honvédet, a ki a botozás ellen perorált. Levágta éles kardjával azt a honvédtisztet, a ki azzal állt elő, hogy «mindig csak a Miguèlek menjenek az ellenségre.» Helyben hagyta a hadi bíróság ítéletét, mely Zichy grófot akasztásra ítélte, mert az adatok a hazaárulást kétségtelenné tették.

Tudott lelkesíteni hazafias érzésével, tűzbe menésével. Erre bőven vannak adatok életében. Kossuth Görgeynek a bátorságát «magasztos erény»-nek mondja egy szónoklatában. Kossuth szónoklataival akarta a Schwechatnál futamodó magyarokat megállítani. Persze hiába! Görgey másként hatott. *Kászonyi* ezredesnek czeruzával írva küldi halhatatlan parancsait az ácsi csata tűzében: «Önök lovassága és lovassági tűzérsége nyomuljon előre az ácsi

erdő déli csücske ellen, mert én az erdőben a gyalogsággal előre nyomulok és ma hátrálnia kell az ellenségnek, ha azt akarjuk, hogy *mentve legyen a haza*. Görgey Arthur s. k.» Majd: «Kászonyi ezredes úrnak. Az ön lovasága és ütegei *előre* az ácsi erdő déli csücske ellen. Én a gyalogsággal már nagyon előre vagyok. *Bátorság! Bátorság! meg kell menteni a hazát!* Görgey s. k.» Majd valamennyi ütegparancsnoknak: «Miért hátrálni? Miért nem inkább előre! *Hát nincsenek többé férfiak, a kik meg tudnak halni a hazáért!* Görgey s. k.» Rámutatott a csatában a kútgémre: «ide akasztatom őrnagy urat, ha nem hozza előre a zászlóalját.» Hol találsz szebb parancsokat, magyar!

Mindvégig engedelmes fővezére volt Kossuthnak. Hívebb, odaadóbb segédje Kossuthnak nem volt. Nem mameluk-szerű volt az engedelmissége. Ő katona volt, a ki mester-ségét értette. Kossuth *értelmetlen* kívánatainak nem engedett. De a mit a katonai helyzet csak megengedett, Budavár bevétele fényes bizonyíték reá, azt lélekkel végrehajtotta.

Egyénisége kevés szavú volt. Beszédmodora sokszor szinte cynikus; és érthető, ha a *beszédjéből* különféle pletykák keletkeztek. De, *és ez dönt*, tettei mindig correctek voltak. Úgy volt ő, mint minden 48-as magyar államférfiú a beszédjével. Kossuth maga is, ha nem szónokolt, nem az államférfiú mértékkel szólott. Egyszer akasztatni is akarta Görgeyt. De soha se tette meg. Inkább mindig felmagasztalta a nagy dicsőségre. Ilyenek a magyarok mind; kivétel nélkül. Széchenyi, Deák, Petőfi, Aranynek vannak mondásai, a melyeken elszörnyűködhetik a finom műveltség, pedig szép és igaz mondások, bár furcsa, cynikus fordulatban. Semmi hazaárulást, inkább a legtisztább hazaszere-tetet rejtették magukban.

Kizárta az önös célzatot, a jogosulatlan ambítiót, az intrigát Görgey egész életével. Hisz visszautasította azt a

200,000 frt nemzeti jutalmat, a gödöllői koronauradalmat, az altábornagyi czímet, az első osztályú honvéd érdemkeresztet, a mivel Kossuth halhatatlan tevékenységét megakarta jutalmazni. «Forradalom után nevezzenek ki chemiai professornak» az volt a kívánsága. Ez volt az «ambitiója».

VI. Kossuth idealista volt.

Szintén magyar nemes család sarja. Ifjúságát Magyarországon, magyar iskolákban élte. Más levegőt szítt, mint Görgey. Majd patvarista, ügyvéd lett. Kiadta az országgyűlési tudósításait.

Népszerűsége tett szert. A kormány őt az akkori bírósággal igazságtalanul elítéltette; több évig fogva tartotta. A fogságban sajátította el Shakespeare-ből az angol nyelvet.

Szabadságát visszakapván, ujságíró lett. Ujságíró alatt nem holmi reportert értek. Lett ujságíró a legjavából, a ki mesterségét magas hivatásnak nézi.

A Gondviselés fényes tehetségekkel áldotta meg. A szó, a toll hatalmát bámulatosan bírta. Az ész, a szellemet, mely mind a kettőt vezeté, azt olvasmányokból táplálta. Olvasott sok és nagyszerű könyvet. Különösen a külföldi szabadsághősök műveit kedvelte.

Nem épen a magyar dolgok részletes ismerete volt a kedvencz témája. Azt Széchenyire, Deákra hagyta. Még azzal a móddal sem foglalkozott igazán, a melylyel Werbőczy épületét romba lehetne dönteni, helyébe modern alkotmányt állítani. Azonban romba dönteni a Werbőczy alkotmányát, az azért lelkének legfőbb vágya volt. Argumentumait saját eszének és szívének melegéből, a történetből, külföldi íróktól, költőktől vette. És vette lelkes patriotismusából.

Mert ez a patriotismus Kossuthnál erősebben, majdnem azt mondanám, különösebben dolgozott, mint más magyar emberben.

Ezt külön szemügre kell venni, mert kifejezetten ebből a patriotismusából merítette az erőt, mely őt nagy pályafutásán vezette.

Kossuth a hazát idealisan szerette. A népköltő azt mondja, hogy a magyar nép bokréta az Úr Isten kalapján. Kossuth patriotismusának ez volt egyik titka. Nem mintha nem tudta volna a magyar nép elmaradott, kicsiny voltát. De hitte, hogy az csak a kedvezőtlen viszonyok, az ellenséges kormányok átkos alakoskodásának az eredménye. Ha jól vezették volna a magyar népet, a világ legelső népei között foglalna helyet.

És ennek a patriotismusnak volt még egy másik nagy érzése, mely azt szinte az örületig fokozta. «Hunczut a német» mondja a nép. A Kossuth patriotismusából is ez hangzik ki, különösen később, elementaris erővel. A forradalomig nem nyíltan, nem elementaris őszinteséggel. A forradalom kezdetén sem. Nem voltak az ország alkotmányos viszonyai, Kossuth viszonyai az őszinte politikára kedvezőek. De kitört elementaris erővel a bécsi kormány álnok, magyarellenes magatartásánál fogva a *forradalom* alatt és vitte szinte érthetetlen esztelenségekre. Szemere Bertalan, Kossuth miniszterelnökének mondása szerint: «eszeveszett képtelenségekre.»

Ebből a patriotismusból szedte elő Kossuth politikájának a tényeit. Azt hiszem, igazságosan ítélem meg, ha idealistának mondom. Kossuth patriotismusa nála azt a szerepet vitte, mint a középkor nagy embereinél a horoszkopia. A középkori államférfiúk, katonák, orvosok semmit se tettek a nélkül, hogy meg ne kérdezték volna a csillagok járását, azok vélekedését. A horoszkopot. Kossuth is mindent az ő patriotismusának a horoszkopjától tett függővé. Azt kérdezte meg, mit tegyen. Abból merített okulást.

Persze, hogy gyakran furcsa dolgok álltak elő. Az államférfiúnak a tényleges viszonyok, a realis élet adatai-

ból kell indulni *mindig*. A tényleges viszonyokat kell *sine ira et studio* igazságosan figyelembe venni elhatározásainál. Kossuth persze szintén a tényleges viszonyokból indult. De nem vette kellően figyelembe az *összes* viszonyokat. Igazságosan ítélte meg azt, a mit figyelembe vett. De nem *sine ira et studio*. Hanem lángoló gyűlölettel, lángoló szeretettel. Gyűlölte t. i. az osztrákot, szerette a magyart.

Én Kossuth politikájának őszinteségéről meg vagyok győződve. Visszautasítok minden gyanúsítást, melyet ez őszinteség ellen hangoztatnak. Hisz látom, hogy az emberek tűzbe mentek a Kossuth szavára, ezren és ezren dicsően meg tudtak halni azért, a mit Kossuth nekik hirdetett, a mit ő a haza érdekének nézett.

Mégis azt hiszem, hogy tulságosan idealistikus volt a Kossuth politikája. Nem mondom azért ideológusnak. De hitemhez képest nem volt oly igaz, realis államférfiú, a ki ennek a szegény országnak a valóságos boldogságot meg tudja adni.

VII. Nézzük ezt közelebbről.

Azt mondja a magyar: «hunczut a német».

Pedig történetünk 1000 éves tanulságaiból mint *fő tanulság* az sugárzik ki, hogy a magyarnak 1000 év alatt az európai népek között csak egy barátja, nevelője, támogatója volt: *a német*. A döntő bajból mindig az rántotta ki, az tartotta fenn a magyart. E mellett igaz, hogy legfőbb kinozónk is volt; majdnem és nem egyszer meg is ölt. Érthető a gyűlölet ellene. De a végeredményben, a döntő, a *kritikus* fázisokban mindig barátnak tűnik fel. Neki is voltak és vannak érdekei, t. i., a melyek a mieinkkel nem ellenkeznek. Nem szeretetből. A gondviselés rendelte azt úgy, hogy a magyar is tett a németnek nagy szolgálatokat. Kölcsönös érdekből vannak egymásra utalva. De szem előtt kell tartani, a német nagyobb nép; többet

tehetett és tett miértünk, mint mink ő érette. Csak ne feledjük el, mennyit tett a magyar protestáns mozgalom érdekében a német; mennyit köszön irodalmi, tudományos föllendülésünk a németnek!

A német befolyás Szent Istvánnal kezdődik; tart az egész 1000 esztendőn által; változatlan erőben fennáll ma is.

Szent István magyar királyi nagysága abban áll, hogy világosan felismerte, hogy ez az ázsiai pogány magyar Európában csak úgy tud megélni és erőre kapni, ha elfogadja és tovább fejleszti azokat az államalkotó tényezőket, a melyeket, bár voltaképp nem németek, a *németeknél* megismert. Öntudatos *erővel* hajtotta a magyart a kereszténység, a királyság, a megye elfogadására. Sok vér és küzdelembe került. De Szent István utódjainak, az Árpád királyoknak legelső és legfőbb gondjuk mindig az volt: Szent István hagyományát, az európai, a német institutiókat Magyarországon meggyökereztetni.

A mikor már 500 évig éltünk Európában, megint a németnek, a Habsburg-dynastiának köszönjük, hogy az az ázsiai nagyhatalom, a török tönkre nem tette az országot. A Habsburg-ház szerezte vissza, 200 éves küzdelemben az ország territorialis integritását. Az mentett meg attól a szomorú sorstól, a melyben a balkán népek közel ötszáz évig synylódtak. A magyar, a magyar földesúr, Werbőczy népe az ország teritoriumának fenntartásában, a török kiűzésében csak másodrangú szerepet vitt. Egymagában a török ellenében számot se tett. Marakodott; veszekedett.

A török kiűzése után majdnem kizárólag a Habsburg-háznak köszönjük, hogy megvagyunk Szent István teritoriumán integer módon. A Habsburg-dynastiának köszönjük, hogy európai, culturalis fejlődésben megindulhattunk és előbbre vagyunk ma, mint a román, szerb, bolgár, albán, hercegovcz szomszédaink. Nem vagyunk feldara-

bolva, felkonczolva, mint Lengyelország. A magyar protestantismus örök hálára van lekötelezve a német birodalmi uralkodóknak; a magyar irodalom, tudomány a német népnek.

Magyarország 1000 éves történelme igazolja, hogy a magyarnak a német volt igazi támasza minden kritikus fázisban. A Habsburgok a Bocskay-Rákóczy korszakban, fájdalom kisebb korszakokban is, sőt mondhatni de regula ellenséges indulattal voltak hozzánk. Tökéletesen érthető a «hunczut a német», ha csak a magyart és az osztrákot nézzük.

De még sem érthető meg *európai* tekintetben.

Mert soha sem volt Európában *más* nagyhatalom, mely igazságosabban bánt volna a magyarral. Ónod után hiába kerestek a magyarok királyt. Senki sem akart magyar király lenni. Kossuth is hiába ajánlotta fel a magyar koronát a muszka czárnak. Nem fogadta el. II. Rákóczy Ferencz hiába fordult Nagy Péterhez. Palmerston lord fogadni sem akarta Kossuth követét! (Pulszky.) Csak a pogány török adott némi refugiumot a szabadsághősöknek.

Bizony, úgy van. Igaza van a diplomatiának, a mely axiomaként tartja, Palmerston egy privát helyen maga mondta Pulszkynak: «Auszttria (Auszttria-Magyarország) internationalis szükség; ha már fenn nem állana, fel kellene állítani.» A magyar embernek is ez legyen az axiomája: Ha nem volna, fel kellene ezt a monarchiát állítani. Ne gondoljunk Királyunk halála után sem Norvégiára!

Ez így van. Kesereghetünk miatta, ha tetszik. *De így van. Ez a realitás.*

Különben a kesergés sem egészen indokolt. A történet elég tanulságos példát ad reá, hogy a magyar és a Habsburg-ház viszonyának jó oldala is lehet. A magyar is tett szolgálatot a németnek, a Habsburg-háznak. Nem kell éppen Kún László idejére visszamennünk, a kinek interventiója, fegyveres interventiója tette lehetségessé a Habs-

burg-háznak a császári trónra emelkedését. A magyar nép kardja sok nagy szolgálatot tett későbbben is a németnek, a Habsburgoknak. A vitam et sanguinem arany betűkkel van a világtörténet lapjaira bevésve. Sokan írták már; én is irom, hogy, ha a magyar király és a magyar nép megértik egymást, a mihez szükséges, hogy a magyar értse meg, hogy a Habsburg-ház egyúttal egy másik államnak az ura, akkor az ország nagy fejlődésnek indul. Bizonyítja ezt az ország fellendülése Mária Theresia alatt. Bizonyítja az ország fellendülése az 1867-iki kiegyezés után.

VIII. Kossuth «patriotismusa» az 1867-iki kiegyezés áldásos voltát nem látta be. Nem látta be, hogy Magyarországnak csak egy támasza van, a Habsburg-ház.

«Elhagyatott, mert a legelhagyatottabb
Minden népek között a földkereken.»

Ezt énekli Petőfi a magyarról. Ezt Kossuth nem érezte át; Petőfi sem értette át tanulságait. Patriotismusa más irányokba vitte. De abban *europai* belátás nem volt. A ki azt nem hiszi, a mit Kossuth «patriotismusa» hitt, az hazaáruló.

A dethronisatio ennek legerősebb bizonyítéka. Tudjuk, hogy Kossuth nem egészen loyális úton mondotta ki. De hogy ő mily erősen volt annak uralkodó elvétől meggyőződve, azt egész életével bizonyította. Ő dethronisálta a Habsburgokat. Ő nem jöhet vissza Magyarországba.

Görgeytől a dethronisatióra nincs szónoklatunk. De vannak világos adataink, hogy nem helyeselte, sőt elítélte.

Teljesen érthető, hogy Kossuth Görgeyt nem szerette. Nem szerethette azt az embert, a ki a vácsi proclamatióban, majd a világosi letételben egyformán documentálta, hogy a magyaroknak a Habsburgokkal együtt kell maradniok.

IX. Kossuth nem volt katona. De Magyarország kormányzója volt. Beleszólt Görgey operatióiba és ez a második ok, a politikai ok után, a miért összekoczkodások álltak elő.

Azonban ezen összekoczkodások a forradalom alatt sem Kossuth, sem Görgey részéről a végletekig nem mentek; bár elég keserű lehetett Kossuthra nézve, hogy az eset megvizsgálása őt többször arra kényszerítette, hogy ostentatíve Görgeynek kellett igazat adni, őt fővezéri állásában meghagyni.

Görgey mindvégig correcte viselte magát. Engedelmes volt. Inkább lemondott a fővezéri állásról. *Kossuth ellen soha fel nem lépett*, de rossz parancsait nem hajtotta végre.

Azt persze nem tudta megakadályozni, hogy Kossuth, nem bizván Görgeyben, fővezérnek lengyel tábornokokat kedvelt. Kinevezte Dembinskyt, Bémet. Mind a kettőnek végzetes ténye: a forradalom két legnagyobb csatájának, a kápolnainak és a döntő *temesvárinak*, az országnak elvesztése.

X. Élesztette a Kossuth és Görgey közötti antagonizmust az a forradalmi légkör, a melyben mind a kettő élt.

Kossuth Lajos Iratai III-ik kötetében (721. lap) jól írja, hogy a magyar életben nem csekély szerepet játszik: «A régi magyar nyavalya: az együtt meg nem férés s kivált egyes emberek áskálódó természete, kik egész szenvedélylyel űzték a konkolyhintés mesterségét és a legis-legnagyobb részben alaptalanokká bizonyult feladásaikkal, vádaskodásaikkal oly czivakodást, annyi botrányos zajt idéztek elő, hogy a pártos visszavonás burjánját az elkerülhetlenné vált becsületbíróságok, fegyelmi bíróságok, rágalom-megtorló perek sem voltak többé képesek kiirtani.»

Hát Kossuthnak ez a mondása — igaz. Fájdalom, nagyon igaz. Igaz Kossuthnak 1849-iki környezetéről.

Ijesztő, szinte megfoghatatlan, hogy a magyar forradalom vezetőinél mennyi gyűlölködés, nagyravágyás, irigység, pletyka uralkodott. Elég erre rámutatni. Hiszen egy oly kiváló, nagyérdemű férfiú, mint Pulszky Ferencz «Éle-

tem és korom» című művében (II. kiadás, 414. l.) lenyomatja a levelet, melyet ő Kossuthnak 1849. januáriusában írt és melyben írja: «Lövesd Görgeyt agyon». 1849. januárban! Isaszeg, Komárom, Buda bevétele előtt!! A hazaárulás, az agyonlövetés 48—49-ben oly mindennapi beszéd volt, mint akár a «jó napot», a «kedves egészségére» való köszöntés.

Elég erre felhívni a figyelmet. Adjunk hálát az Istennek, hogy frázisnak megmaradt végig és hogy a magyar forradalmat nem szennyezték be főbelövésekkel, a mint másutt, például Francziaországban a guillotinnal beszenyezték a forradalmat. De bajt, az országra és egyesekre helyrehozhatatlan bajt, fájdalom, nálunk is eleget okozott.

HARMADIK FEJEZET.

A vádaskodás története.

I. Bém elveszti a temesvári csatát és abban a komor sötétségben, mely Magyarországra ráborult, csak Kossuth és Görgey alakjai domborodnak ki.

Kossuth lemond mindenről. Kinevezi Görgeyt dictatornak, hogy az ország capitulációját végezze. Az aradi találkozásnak, melynél tanú nem volt jelen, csak ez lehetett igazi tárgya. Kossuth levágja haját, bajuszát. Megborotválkozik; kibujdosik Törökországba, a szabadsághősök refugiumjába.

Görgey tanácsot ül tábornokaival, főbb tisztjeivel. Elhatározza a fegyverletételt. Nem az osztrák előtt. Görgey külön kiköti, hogy a fegyvert csak a muszka előtt teszi le.

Le is teszi.

Nem volt hang, legkevésbé a Kossuthé, a ki akkor a letételre a legkisebb árnyékot merte volna vetni. Köz volt a meggyőződés, hogy annak meg kellett történni. A belátóbbak még örültek és méltán, hogy így, a muszka előtt történt.

Az országot tompa kétségbeesés fogta el. Nem a lététel miatt, mert azt helyeselték. Hanem a jövő miatt.

II. Valamelyes politikai életet azonban a forradalom emberei mégis éltek.

Nézzük, hogy Kossuth és Görgey, a róluk való országos gondolkozás, hogy élte életét.

Itt figyelembe kell venni, hogy a magyar politikai életnek akkoriban két színtere volt.

Az egyik, az emigratio. Az *külföldön* szötte tovább a politikai életet.

A másik, a hazai közvélemény. Az itthon, *Magyarországon* élte világát.

Valami sűrű, organikus kapocs nem volt a két élet között. Nem lehet azt mondani, hogy kezdetben egy szív, egy lélek lelkesítette volna őket. Szinte külön életet élt mindegyik, külön vágyaik voltak, bár idővel egyes kérdésekben találkoztak, egybeolvadtak.

Külön-külön kell őket szemügyre venni.

Kezdjük az emigratióval.

III. Kossuth Világos után kimenekült Törökországba. De lelke nyugodni nem tudott.

Tábornoki rangot, a mit a katastropha közeledtével magának kért, nem adott neki a saját ministeriuma. Felveszi tehát, lemondását semmibe se véve, újra *kormányzó*i rangját és tisztét és Widdinből 1849 szeptember 15-én *körlevelet* intéz az európai hatalmasságoknál lévő követeihez, a melyben elmondja nézeteit a lezajlott forradalomról.

Ez a körlevél az emigratióval *első* status documentum, szinte alapja az emigratio későbbi politikájának. Ezen a levélben nyilatkozik meg a kormányzó először a nagy világ előtt a forradalomról. A *Habsburg-ház detronizálva van*; detronizálva is kell örökké maradnia. Ez az alaphang. Tudjuk, hogy Kossuth mindvégig, haláláig, 44 évig hű

maradt ezen nézetéhez. Tudjuk, hogy az emigratio híven tartotta, a míg csak lehetett, ezt a nézetét.

És fontos ez a levél másodszor azért, mert ez a levél az *első* hang, mely kiharsogta a világba, hogy bukásunknak egyik nagy oka Görgey hazaárulása volt. Adatokat sorol fel, a melyekből Görgey hazaárulása kiviláglik. Budavár bevételét, a komáromi csatát, Világost.

Ez a körlevél 1849 szeptemberében főeseménye volt a magyar politikának. Közölte a magyar sajtó; az absolutismus még nem rendezkedett volt be. Szilágyi Sándor még vezércikket is írt róla magyar lapban. Közölte a külföldi sajtó, mint a magyar forradalom volt kormányzójának az enuntiátióját. Vezércikkezték róla. Tárgyalták a sajtóban.

És nemcsak a sajtó, hanem az irodalom is foglalkozott vele. Így Kossuth memoire-jai («Aus Kossuth Memoiren, Grimma und Leipzig, 1850, Übersetzt vom Grafen J.»); egy könyv, mely Kossuthtól vette eredetét. Ezen memoire-ok több lapján szerepel Görgey hazaárulása. A 47. lapon írja, hogy Görgey hűsége gyanus volt az egész forradalom alatt. «Durch den schändlichsten Verrath» (értsd Görgeyét) változtak át «a haza virányai a szabadság temetőjévé». «Görgey war einer jener neidischen, gemeinen Characteren» 51. lap. «Die Verrätherei Görgey's vereitelte Alles»; 53. lap. «Görgey ward Dictator, Herr des Geschickes der Nation, die er so schändlich verrathen.»

Ugyanezen Kossuth memoire-ok 1854-ben angol kiadásban («Hungary in the nineteenth century by E. O. S.») újra extensumban lenyomatnak. Itt is mint hazaáruló szerepel Görgey. A 493. lapon: «Görgey és Kossuth, amaz Magyarország rossz szelleme, emez a jó szellem».

Kossuth londoni követje, gróf Teleky László helyettesének, Pulszky Ferencznek a neje *könyvet* írt a magyar forradalomról az ötvenes évek elején. Ebben is ily értelemben ír Görgeyről.

Hivatkozik a widdini levélre ismételten Irányi Dániel is 1860-ban *Histoire politique de la revolution de Hongrie* című művében. Így II. kötet 453. lap. Irányi Dániel tudvalevőleg Kossuth meghitt bizalmasa volt; titkárja. Itt se lehet feltételezni, hogy Irányi a levél provenientiája iránt ne lett volna *minden kételyt kizáró módon* informálva. Sőt Pulszky Ferencz maga «Életem és korom»-ban is beszél Kossuth leveléről, melyben Görgeyt hazaárulónak mondja.

Maga Kossuth később e levélről expressis verbis nem nyilatkozott. A levél alaphangja azonban visszhangzik emigrationalis leveleiben, Kiutahiai, 1850. április 18-án gr. Teleky Lászlóhoz (Pulszky II. kötetében); amerikai, angolországi beszédjeiben. A Görgey-árulás, a Görgey-vádaskodás, számtalanszor előfordúl leveleiben, szónoklataiban, rendszerint a widdini levél fordulataiban. Ausztria zsarnoksága mellett ez a másik melódia, a mit folyton hangoztatott. De expressis verbis, igaz, nem hivatkozott rá, nem erősítette a widdini levelet.

Jól meg kell azonban jegyezni: *nem is vonla vissza*. Az egész világ beszélt, írt róla; és Kossuth hagyta a sajtót, az irodalmat abban a hitben, a mely igaz, alapos is volt, hogy a levél tőle való. Qui tacet, dum contradicere deberet, consentit. *Türte, hogy 30 évig az egész világ, a sajtó, az irodalom e levelet a Kossuth levelének mondotta. Jogilag tehát felel érte.*

IV. Érdeemes és tanulságos dolog, Kossuthnak a magatartását közelről nézni, a melyet ő az emigratióban követett. Azt az óvatos hallgatást, a melylyel a forradalom tényeit kezelte. Lejebb VII alatt ki fogok rá terjeszkedni.

V. A Kossuth politikája a forradalom után, a haza függetlensége, mely szerinte csak a Habsburg-ház dethronisatiójával érhető el. Ez volt a cardinalis pont.

Itt fekszik a fődifferentia Kossuth és Deák 1867-iki kiegyezése között. Kossuth független Magyarországot akar;

az osztrák monarchiát utálja; szét akarja robbantani; ennél a Habsburgokat dethronisálni. Deák fenn akarja tartani az osztrák-magyar monarchiát; a Habsburgokat. Fogunk a differentiával később is foglalkozni.

E helyütt csak a Kossuth függetlenségével kell egy kissé foglalkozni.

Hogy hogyan, miképpen érhető el a függetlenség, ezt Kossuth az emigratio 16 évében *soha sem tudta*. Érthető programot soha se tudott adni. De dolgozott, fáradott mindig, hogy valamikép létesítse.

A világ minden részében szünet nélkül fáradott. Bejárta Amerikát, Angliát, Franciaországot, Olaszországot. Tárgyalt fejedelmekkel, vezető államférfiakkal. III. Napoleon, Victor Emánuel, Cavour, Garibaldi, az angol whig párt legfőbb embereivel.

A balkán népek vezető egyéniségeivel államterveket szőtt. Különböző államalakulásokon dolgozott. Majd III. Napoleon unokaöccsének, Napoleon hercegnek szánta a magyar koronát; majd a dunai confederatio problémáján izzadott; majd az olasz és porosz kabinetek támogatásával akarta a függetlenséget elérni. Szóval, sokat, sokat dolgozott.

És meg kell vallani, egészen másként, mint 1849-ben. Mintha okult volna. Mintha megtanulta volna 1849-ben, hogy a magyar függetlenséget *Európa nélkül* létesíteni nem lehet. Mintha karaktere, államférfiúi capacitása a nehéz megpróbáltatásban tisztult, nemesbült volna! Nem sok vonást találunk az emigrationalis tevékenységében, a melyben megütköznénk, a mely visszatetszést okozna, mint találunk fájdalom eleget 49-iki szereplésében. De regula nemes, tiszta érzéssel dolgozott és fáradott. Az ország csak a legmélyebb halálával és tisztelettel emlékezhetik meg emigrationalis dicső, halhatatlan fáradozásairól, bár ebben is találni igazságtalan actióra. De ezek másodrangúak a fő-

tevékenysége mellett. A 48-iki törvények létesítése, a forradalomban az ország becsületének elszánt védelme után ez a harmadik fénypontja Kossuth hosszú életének.

Czélt azonban nem ért soha. Alapjában lehetetlen feladaton törte magát.

Az emigratio még annyira sem fejlesztette Kossuth politikáját, hogy valamilyes programot tudott volna összeállítani. A legkülönbözőbb, a legellentétesebb kalandokból állott programja, a mi legcsalhatatlanabb jele annak, hogy nem a mai európai világba való.

A mai függetlenségi párt lényegében szintén a Kossuth ezen hibájában szenved. «Függetlenség» szép szó. De ha programot kérünk egy kicsit alaposan, hogy hogyan fog hát a független magyar nemzet élni: felelni nem tudnak. Olyan szivárványféle az a függetlenség, a melyen a mennyországba akarnak eljutni. Olyan nesze semmi, fogd meg jól.

A Deák-párt programja tiszta a végső consequentiáig. Bizton szabályozza a nemzet megélhetését, jövőjét. Kis nemzet vagyunk arra, hogy «függetlenül» megálljunk az európai nagyok között. Nekünk államszövetség kell Ausztriával. Ez a szövetség, a fraternitás erőt ad; a függetlenség szétdarabol. Az államszövetség erőt ad befelé a nemzetiségekkel szemben; ez ad erőt a magyarság erősítésére, a mit a magyar 900 évig elmulasztott. Ez ad módot, hogy Európa népei között mint magyarok megállhatunk; ez ad erőt, hogy missiónkat teljesíthessük, a Földközi-tengerre lemehezzünk, az orosz, olaszt féken tarthassuk.

Ez világos, concret politika. A függetlenségi politika távol sem tud hozzá hasonlót felmutatni. Csak nyomorúság, a lengyel, a balkán népek sorsa néz reánk, ha függetlenek akarunk lenni. Azon balkán népeké, a kiket a berlini congressuson, pedig a román nép is közte volt, be se eresztettek, mondhatom, be se eresztettünk abba a terembe, mely Európa és az *ő sorsuk* felett döntött. A mely

teremben mi magyarok Andrássy képében igenis bent voltunk; határoztunk, döntöttünk.

A «függetlenség kérdéseivel» behatóan még nem foglalkoztunk eléggé. Ma tele van az ország Kossuth függetlenségével. De ha csak egy kicsit is behatóbban nyomozunk, hogy hogyan fog hát élni ez a «független» Magyarország az európai népek között, konkrét választ nem kapunk.

Constatálni lehet, hogy ez a függetlenség, mint idealis dolog, jogos és szép idea. Szép volt, hogy kimondtuk az 1791-iki X. törvényczikkben, hogy Magyarország — regnum independens. A szerbek ez idén ugyanazon gondolatból megtették királyukat «Szerbia császár»-jának. A horvátok «Nagy Horvátország»-ért lelkesülnek. A bolgárok lesik a perczet, hogy a sultántól függő fejedelmöket megtegyék «király»-nak.

De constatálni kell, hogy az ilyen idealismus még távolról sem teszi függetlenné az országot. Tudjuk azt mi magyarok saját multunkból. Az a függetlenség mindig csak írott betű volt, *a dolog természeténél fogva*.

Mert a dolog természete az, hogy *Európában* független nép csak az lehet, a melyik *nagy hatalomra* tett szert; a melyik nagy hatalom. A népek ugyanis csak úgy, mint az egyesek, társas állapotban élnek. Igazi függetlenségre csak az emelkedik, a ki köztük nagy hatalomra tesz szert.

Hány nép volt és élt itt Európában; külsőleg «függetlenül»! És most már semmi nyoma sincs. Leverték, szétosztották, megölték.

Csak az a nemzet él, a mely *hatalmas* volt, mely hatalmával meg tudta óvni önállóságát, függetlenségét.

Ez a *nagy hatalom* a fődolog. Ezen dől el a függetlenség kérdése. Szinte nevetséges, hogy egy kis nép Európában függetlennek gondolja magát.

A népek Európában változatos életet élnek. De ha magasabb nézpontra emelkedünk, látjuk, hogy mindig a

hatalmas népek akarata döntötte el a többiek sorsát. Úgy kellett a kicsinynek élni, a hogy a nagy, a hatalmas elhatározta. Semmit se használt neki függetlensége. Ha a nagynak úgy tetszett, hogy a kicsi egész feleslegesen él, hát akkor leverte, szétzúzta, megölte. Mit sem használt a függetlensége.

Annyira a hatalom döntött, hogy a nagyhatalmak idővel ennek öntudatára emelkedtek. Nagyhatalom nevet vettek fel; ezen elnevezés alatt külön megalakultak. A független népek felett mindig a nagyhatalom döntött. És a nagyhatalmak érdekszálai ma oly erősek, hogy kizárólag a nagyhatalmak határozzák el a kisebb népek életét; ők határozzák el, hogy általában éljenek-e.

Congressusokban, nagy békekötésekben határoznak a «független népek» életérdekei felett.

A *vesztfaliai* békében csak négy nagyhatalom vett részt; csak az döntött a többi «független» népek érdekei felett.

A *bécsi* congressuson csak «nagyhatalom» intézkedett. Az ölt meg «független» államokat; az tett királysággá másokat. Még szólni sem mertek ellene. Spanyolországtól a bécsi congressus egyszerűen megtagadta a nagyhatalmi jelleget; még szóhoz sem hagyta jutni.

A *párizsi*, még inkább a *berlini* congressuson szintén csak a nagyhatalmak döntöttek a többi kisebb nép sorsa felett. Berlinben meghallgatták ugyan egyiket, másikat a balkán államokból. De a szavazatban, a döntésben nem adtak helyet egyiknek sem. Tisztán a nagyhatalmak, a kik Berlinben ültek, döntötték el a Balkán népek sorsát. A «független» kis népeket be sem eresztették a congressus tanácskozó, döntő termébe.

A *nagyhatalom* a fődolog. Ebben benne van a függetlenség is. A függetlenség hatalom nélkül semmi.

Nemcsak nemzetközi *congressusokban* döntött ekképen

az a pár nagyhatalom a többi független népek sorsa felett. Mindig így volt a történelem folyása. Mindig a hatalmas uralkodott congressuson, *congressuson kívül*. Nem érvényesítették a nagyhatalmak hatalmukat minden apró-cseprő kérdésben. De a népéletre döntő nagy kérdéseket, azt mindig maguknak tartották fenn.

Csak három példát idézek arra, hogy a *nagyhatalom* dönt a független kis népek felett. Nem az illető nép akaratára, ideáljára. Hanem döntött mindig a tényleges nagyhatalom.

Az első eset:

A *lengyel* független állam tönkretétele. Azt Oroszország, Poroszország, Ausztria elhatározta; végrehajtotta. Kipusztították a lengyel «független» királyságot, tönkretették a «független» lengyel nemzetet. És tönkre van ma is téve. 150 éve mult el a feldarabolás óta! Ma sem él!

A *szent szövetségben* 1815 után három nagyhatalom, Oroszország, Poroszország, Ausztria két emberéletre tönkretette, lenyügözte egész Európát, a szabad eszméket, az országok «függetlenségét.»

Oroszország kétszáz év óta irgalmatlanul lekaszabolja Európa, Ázsia független népeit.

Minden lapja a történetnek azt igazolja, hogy a népek élete akkor nyugszik valamennyire biztos alapon, ha *nagyhatalomra* tudtak szert tenni.

Ma Európában ennek a függetlenségnek, a mely a hatalmon nyugszik, már külső kifejezése is van. *Ma* «Nagyhatalom»-nak mondják és tekintik azt az államot. Elismerek, ha nyíltan nem is, hogy a mai államrendben ez az úr Európában. A berlini congressuson legutóbb is ezek a nagyhatalmak döntöttek a balkán népek élete, boldogsága felett.

Teljesen érthetetlen előttem az a lelkesedés, a melyel nálunk Kossuth «független» Magyarországáért lelke-

sülnek. Az nem ér semmit a történet tanúsága szerint. Hány «független» nemzet volt és — tönkrement, elpusztult!

A népek boldogságát mai nap nem a függetlenség adja meg. Azt csak a *nagyhatalmi* állás adja meg, a melyben benne van a függetlenségi rész is, de van benne sok más dolog, a mi boldogságot ad. Tétovázás nélkül fel tudok minden függetlenségi velleitást áldozni, ha érte cserébe megkapom a nagyhatalmi állást. Mert az utóbbiban benne van a függetlenségi idea lényege is; és van benne sok, a miből a függetlenségben semmi sincs.

Miképen áll Magyarország itt Európában? Biztosítva vannak-e az állapotok? Ad-e a Kossuth függetlensége valamelyes garanciát hozzá? El tudjuk-e képzelni, hogy Kossuth «független» Magyarországa Európában bizton megélhet?

Mi egy kis nép vagyunk. Igazán nem is tudjuk, mily kicsiny ez a nép, mert 380 éve egy nagyhatalom, a Habsburg-ház védszárnyai alatt éltünk, ennek segélyével megtartottuk önálló lételünket.

De ha objective vesszük a tényeket, nem zárkozhatunk el az elől, hogy kicsiny, elenyésző kis nép vagyunk. Az angol, francia, német, orosz nagyhatalmak mellett figyelembe se jövünk. A lakosságnak a fele nem magyar ajkú és a nemzetiségek közül mindegyiknek van külföldön egy hatalmas, nagyhatalmú védője, támogatója. Tisztán a Habsburg-ház nagyhatalmi állásának köszönjük, hogy a nemzetiségi baj nem birt minket eddig decomponálni.

A Habsburg-ház nem magyar érzésből tartotta meg a hazát. Dynastikus érzésből tartotta meg. De az eredmény megvan és hálát érdemelnek, bárha a hálába más érzés is vegyül, mert nem magyar érzésből tartották meg.

De még ha egészben is magyarnak vennénk az ország egész lakosságát, a mit pedig 900 éves mulasztásainknál fogva tenni nem lehet, még akkor sem volnánk «nagyhatalom». Akkor se lehetnénk igazán függetlenek.

Kicsinyek vagyunk hozzá. Harmad-, ötödrangú nép lehetnénk csak Európában. El kellene tűrnünk a nagyhatalmak uralmát felettünk. A történet pedig elég példát tart fenn, hogy független, sokkal nagyobb népek, mint a magyar, — elpusztultak. Elpusztítottak a nagyhatalmak által. Leszorítottak oly alacsony fokra, a melyen saját boldogságukról semmiképen se tudnak gondoskodni. Elég Lengyelországra, a balkán államokra, a kisebbrendű európai államokra utalni.

A Gondviselés végtelen jósága segített rajtunk. Nem bírjuk meghálálni. Bár elég eszünk volna azt felfogni.

Úgy akarta a Gondviselés, hogy Magyarország 1526-ban a Habsburg-dynastiából válasszon magának királyt, azon dynastiából, mely Európában egy nagyhatalom képviselője, melynek sok népe, nagy hatalma van.

És a Gondviselés tetézte jóságát azzal, hogy a Habsburg-ház elvesztette positióját Olaszországban és Németországban.

Bismarck után Deáké az érdem, hogy megteremtette kiegyezésével az új Ausztria-Magyarországot.

Deák felismerte, hogy Magyarország megélhetése, felvirágzása ahhoz van kötve, hogy a Habsburg-házzal, az általa dominált népekkel államszövetséget kössön.

Gondolni sem tudok nagyobb szerencsét Magyarország számára, mint a kiegyezést, melyet 1867-ben kötött.

Deák műve alapján megalakult az osztrák-magyar monarchia, dualistikus alapokon, melyek a hazának erős consistentiát adnak.

Az tisztán állott Deák előtt, hogy egy független Magyarország Európában meg nem állhat. Harmad-negyedrétü függetlenséget élne csak.

Ellenben az általa contemplált Ausztria-Magyarország a Habsburg-ház összeköttetései által mint nagyhatalom áll fenn a mai Európában. A dualismusnak szervezete legalább

felében biztosítja a magyar államnak a nagyhatalmi állást és ezzel a nép fenmaradásának a lehetőségét.

Magyarország a kiegyezés alapján Európa népei között nagyhatalmi posítót foglal el, a minőt soha semmiféle Kossuth-féle alapokon el nem foglalhatna.

A magyar nép a kiegyezés alapján nyugodtan hozzá láthat az életéhez. Hozzá láthat a missiójának a teljesítéséhez, a mely abban áll, hogy gyarapodjék; (tizannyit állíthatunk elő, ha dolgozunk), hogy a Gondviselés által neki adományozott természeti kincseket levigye a világforgalomba, a Földközi-tengerbe; megvédje a balkán népek szabadságát az orosz, török, olaszszal szemben; részt vehet mint nagyhatalom az európai életben.

Az a Magyarország, a melyik nagyhatalom, egyúttal független hatalom is lesz. Igazán független. Csak olyan, mint az angol, francia vagy német. Tudni fogja, mi a hivatása Európában és a szerint intézheti lépéseit.

A Kossuth Lajos függetlensége mint idea szép, — de nem a mai világba való; nem a mai európai tényleges államrendbe való. Az a függetlenség, ha nem áll nagyhatalom mögötte, nyomorúság.

Míg ellenben az Ausztriával nagyhatalommá szövetkezett Magyarország a geográfiai fekvésénél fogva hatalmas.

Helytelen, hogy a magyar commandót követeljük. Istennem! Volt idő, mikor más zászlónk, más commandónk volt. Kossuth magyar commandója, *szónoklata* (!) semmit se használt Schwechatnál, a nagy szónoklatra az volt a válasz, hogy embereink futottak! Egyszer magyar ruhában, ma francziában járunk. Az aradi vértanuk közt volt, a ki magyarúl nem tudott. Ezek *poetikus* dolgok, a mikért kár tűzbe menni. A lényeges, hogy Magyarországnak legyen hadserege, arsenalja, ágyúgyártása. Ha ez meg van, akkor a poetikus dolgokat megcsinálhatjuk magunknak.

Deák az első statusférfiú 1526 óta, a ki Magyarország

függetlenségét, Magyarország boldogulását egy szerencsés államszövetségben érvényre tudta emelni az európai népek förgetegében. Az ő vállán nyugszik Ausztria-Magyarország. Ő adott jogi formát rá, hogy nagyhatalom. Ő teremtette ezt az új államalakulatot és bár az nem természetszerűen fejlődött, bár a kiegyezésében van befejezetlen pont, bár az ország azt még nem karolta fel azzal a belátással és tevékenységgel, a melyet ez alkotás megérdemel, mégis nagy alkotás. Lehetővé tette, hogy Magyarország mint nagyhatalom, az európai nagyhatalmak között helyet foglal, oly ponton, a melyre saját erejéből *sohasem tudott volna eljutni*.

Ha Deák műve alaprendelkezéseihez képest életerősen végrehajtatik, úgy, a mint azt a nagy államférfiú gondolta, Magyarország nyugodtan élhet, fejlődhetik. Elérte azt, hogy Európa népei között mint nagyhatalom él! Lehetővé tette, hogy missióját Európában betölthesse, a mire 1000 éves történetében nem is gondolhatott. Bent az ország dolgát szabadon intézi; van serege, szava az európai államrendben. A függetlenség «ideájából» lehet erre az államszövetségre gáncsot vetni. De ezt nyugodtan el lehet tűrni, mert ebből a szempontból semmi sem kifogástalan és mert az a nagyhatalom, a melynek ma részesei vagyunk, sokkal értékesebb dolog, mint a függetlenségi álmok csecsebecsei.

A ki a magyar történetet és dicsőséget szereti, az bizony nem lelkesül egy cseppet sem a Kossuth-féle alakítatlan függetlenségért.

A nagyhatalom előbbre való. Mert ebben benne van az igazi függetlenség.

Ha mi a nagyhatalmi állás kötelességeit híven teljesítjük, a mit fájdalom, a lefolyt negyven évben nem mindig tettünk, egy nagy jövődőnek a küszöbén állunk, a mely a lefolyt ezer év történetét *messze meghaladja*. Ezer éves Corpus jurisunkban csak a zsitvatoroki béke van felvéve. Mi ez a berlini congressushoz képest, melyet 1879.

VIII. törvény-cikkelylyel felvettünk a Corpus jurisunkba. Mi ez ahhoz az álláshoz képest, melyet dynastiánk alatt idővel elfoglalhatunk!

VI. Nem hiszem, hogy az emigrációban ne lett volna magyar, a ki a widdini levélnek Görgeyre vonatkozó részeiben meg ne ütközött volna. De az emigratio nem volt az a hely, a hol a kérdést tisztázni lehetett volna. Az idő sem volt rá alkalmas.

Az emigrációnak ténykedni kellett a napi politika térein. Meg kellett kísérelni az európai közvéleményt, a népeket, az udvarokat, az egyes szereplő államférfiakat a magyar ügynek megnyerni. Erre egy alkalmas ember volt: Kossuth. Az emigrációnak természetszerű hivatása volt: Kossuth nymbusát magasra tartani. Hisz neki csak Kossuth révén volt becsülete. Természetes ennél fogva, hogy a widdini levélen correctiókat nem tett az emigratio. Legkevésbé a Görgey elleni kifakadásokon.

Kossuth más indokból, de hasonló helyzetben volt. Neki már az emigrációban legkisebb gondja nagyobb volt, mint a widdini levél, a melyet ő ugyan megírt valamikor Widdinben, de a mely actualitásra soha se vergődött.

VII. Feltűnő jelenség, a widdini levél is egyik tanulság reá, hogy Kossuth az emigrációban a 49-iki élményeiről nagyon tudott *hallgatni*.

1879-ben kiadta Iratait az *emigrációból*. Nyolcz kötet; a mint fia Kossuth Ferencz 1906-ban befejezte. Egy nagy, terjedelmes forrásmű, a melyért hála és tisztelet illeti meg apát és fiút egyaránt. Bár forgatnánk nappali, éjjeli kézzel!

Az 1849-iki életéről azonban hallgatott. Sőt «Iratai» első kötetében világosan megmondja, hogy neki «memoir»-jai nem maradtak fenn.

Miért hallgatott Kossuth 49-iki évi életéről?

Az egy olyan kérdés, a melylyel a Görgey-vád szempontjából foglalkozni kell.

Hisz bő írású, lángtollú, közlékeny természetű ember volt. Nemcsak nagy szónok, bámulatos kész író is. Tette-reje, physikuma is bámulatos. Bizonyítja egész, hosszú élete. És nem írt soha egy sort sem *ex asse* 1849-ről! Nem írt az emigrációban sem, a hol bizony évek is álltak rendelkezésére. Nem írt semmit, pedig a művét elkapkodták volna a kiadók! Nem írt, mikor Görgey Arthur, Szemere Bertalan, Klapka György ugyancsak részletesen, egymásik több kötetben publikálták életüket! Nem írt, pedig a Gondviselés megadta neki a legnagyobb alkalmat, hogy megírhasa.

De nem írt. Mélyen hallgatott. Azt elfogadta a forradalomból, hogy ő *a kormányzó*, de a forradalom közelebbi történetéhez adatot nem őrzött meg, nem jegyzett fel. Az emigrációban úgy élt, mintha az országnak semmi köze se volna megtudni kormányzójától, hogy hát hogy is volt voltaképpen! Hisz több esetünk van, a melynél csak ketten voltak jelen. Az egyik, Görgey, előadta 1852-ben, hogy mi történt. Az ország elvárhatta volna Kossuthtól, a másodiktól, hogy nyilatkozzék ő is.

Én azt hiszem, a Kossuth hallgatásának nagy oka volt. Természete ellen hallgatott. De *ex asse* hallgatott. Az edinburghi, angolországi 1858-iki beszédek, azt a pár jegyzetét, a mit Iratai tartalmaznak, nem lehet történetírásnak venni. Hallgatott, mert tudta, hogy igaz az, a mit róla írnak. Későbbi élete, politikája is ezt bizonyítja. Ez a későbbi élet, az emigratio örök szép dicsőséget szerzett Kossuth tevékenységének. Ki is adta több nagy kötetben az ezen korra vonatkozó emlékiratait. A *forradalomról* hallgatott. Nyilván azt hitte, legjobb lesz hallgatni. A mi jót tett, arra úgy is rájönnek az emberek. A miben hibázott, nem az ő hivatása, hogy azt urbi et orbi hirdesse. A történet ítélni fog. Letagadni, másra tolni a hibákat úgy sem lehet, mert a legtöbbre teljes bizonyíték áll a történet ke-

zében. Ki dobhat rá követ, ha hallgat. Ez lehetett a nézete. És egyéni szempontból igaza van, bár az ország szempontjából másképp áll a dolog.

VIII. Történt azonban harmincz év lefolyása után valami szokatlan, váratlan, nagy dolog.

Kossuth kiadta 1879-ben Iratait az Emigratióból, és ezen iratok első kötetében egy vonal alatti kis jegyzetben apró betűkkel *megtagadta, hogy a widdini levelet ő írta.*

Kossuthnak ez az egyetlen momentuosus nyilatkozata van 1849-ről!

Jobb és talán illőbb lett volna, tovább hallgatni róla. Mert ezt a letagadást úgy sem hiheti el neki senki sem. Sőt még ha a letagadás igaz is volna, Kossuth akkor is felelne ezért a levélért, mert harmincz évig tűrte szóátalánul a levél hirdetését; soha sem tiltakozott ellene; legmeghittebb barátai az ő hallgatólagos beleegyezésével a világ előtt ezt a levelet az ő levelének mondták. *Qui tacet, dum contradicere deberet, consentit.*

Annyiban azonban jót tett a 79-iki letagadás, mert nyilvánvaló lett, hogy Kossuth 1879-ben a levélről már nem akar semmit se tudni.

Ne előzzük meg azonban az események folyását. Nem vagyunk még 1879-ben. Térjünk vissza 1849-re, a widdini levél kibocsátásának idejére. Nézzük a hatást, a melyet ez Magyarországon tett.

IX. A Görgey elleni vádaknak Magyarországon való elterjedésében két korszakot kell megkülönböztetni.

Azt az időt, a mely a levél megjelenésétől az aradi vértanúk kivégeztetéséig lefolyt.

És az időt innen túl az 1867-iki kiegyezésig.

X. A widdini levelet a hazai lapok, mint már említém, 1849 szeptemberében közölték. Szilágyi Sándor egy magyar lapban még vezércikket is írt róla.

Nem látom, hogy a widdini levél Görgey része *meg-*

jelenésekor a hazában valami nagy benyomást tett volna. Szilágyi nem is reflectál reá. A magyar embernek akkoriban elég más gondja volt.

Jött azonban 1849 októbere. Tábornokainkat kivégezték. Görgey pardont kapott.

Jött az absolutismus.

Ezek a körülmények változást idéztek elő a nép érzésében. Végzetes változást, a melynek hatása alatt részben még ma is állunk.

XI. A Görgey pardon-jának *részleteit* a nép 1849-ben nem ismerte. Minden *részletet* ma sem ismerünk. A bécsi és szentpétervári levéltárak még ma is pecsét alatt vannak. De a lényeges részleteket tudjuk és ezek Görgey becsületének s nemes szívének nagy emléket állítanak.

Tudjuk, hogy Görgey nem a maga személyének, hanem *minden* honvédnek, a ki előbb osztrák tiszt volt, kegyelmeztetését kérte a cártól. Documentumaink vannak erre nézve. Annak a lehetősége okmányilag ki van zárva, hogy kegyelmet csak a maga számára kért volna. Tudjuk, hogy Paskievics ezt az általános kegyelmet kilátásba helyezte. De jelentése a szentpétervári levéltárban zár alatt van. *Bismarck* herczeg egy nyilatkozatából azonban tudjuk, hogy *Miklós* *czár* nagyon haragudott Ausztriára, a miért hogy nem adott pardont minden magyar honvédtisztnek, a mit a *czár* I. Ferencz József császártól kért. A bécsi levéltár, mely felvilágosítást adhatna, zár alatt van. De Görgey tényei világosak és nagy becsületére válnak.

A nagy közönség ezeket a részleteket 1849-ben nem tudta.

XII. Ránk szakadt az absolutizmus, a mely minden discussiót a forradalomról eltiltott. Közölni sem lehetett semmit. Egyszerűen becsukták azt, a ki a forradalom tényeit szóba merte volna hozni; a ki a népet a multakra nézve vezetni, felvilágosítani akarta volna.

Ne ütközzünk meg azon, ha a nép ebben a sötét időben, a hol minden igaz tudakozódásra a börtön várt, — *nép* volt; ha az igazságot *magától* nem tudta megtalálni. Vezető, felvilágosító nélkül az akkori sajtóviszonyok között oda volt dobva azoknak az informatióknak, a mik az emigrációból hozzá beszállingóztak. Ki volt téve annak, a minek minden nép ki van téve, hogy a képzelődés, a gyűlölet hangjából, a nemzeti nagyság képzetéből konstruált magának bűnbakot.

A magyar nép kedélyvilágának tisztasága, lelkének jó tulajdonságai előtt meghajlok. Meg kell minden embernek hajolni. Hisz a forradalomban megmutatta, hogy a hazáért áldozatkészen meg tud halni.

De a magyar nép intelligentiájára nézve, fájdalom, Carlyle-lal tartok, a ki habozás nélkül rámondta az angol népre, hogy «*a stupiditás lavinája*» elborította *Cromwell* becsületét és nagyságát.

A magyar nép Görgeyvel szemben nem bizonyult magasabb fokú intelligentiájúnak, mint az angol nép *Cromwell* szemben.

A nép nem tudta magának Görgey pardoniroztatását megmagyarázni. Sok ezren tudták, lehetetlennek tartották a hazaárulást. De szólniok nem volt szabad. Így tehát megtörtént, hogy az emigratio widdini levele lassan mind szélesebb köröket elbódított. «Annyi hős, annyi nemes vér pusztult el, miért kegyelmeztek meg éppen Görgeynek? Az ok rá nyilvánvaló. Hisz ő a nagy eszével szinte játszva leverhette volna a muszkát, a mint előtte az osztrákot leverte volt. Le se kellett volna vernie. Oly biztos volt Komáromból fel az útja Bécsbe! Bécsen Mátyás király is bevette, sőt *ott* halt meg! Bizony be se mert volna jönni a muszka.» Így beszélt a nép idebenn.

A widdini levél hangja, a mely künt az emigrációban minden következés, hatás nélkül elhangzott, melyet künt

valami különös, figyelemreméltó módon nem is hangoztat-
tak, mert tudták, hogy hamis tények vannak benne, mely-
től az apaságot Kossuth, igaz, csak 1879-ben külön leta-
gadta, ez a widdini hang, ez a gyűlölködő és igazságtalan
hang, az Magyarországon az események, az abszolutizmus
súlya alatt különös visszhangot kapott.

Künt jóformán elfeledték, legalább öntudatosan nem
terjesztették. De bent terjedt az országban. Mint a hogy a
földet, melyet a gondviselő nem gondoz, elborítja az idők
folyamában a gaz, a dudva, úgy szinte uralkodó lett a nagy
Magyarországon a szerencsétlen népben az az érzés: «el-
buktunk, mert Görgey áruló volt. Árulás! Árulás!! okozta a
bukást.»

Én úgy látom, hogy a Görgey elleni vádaskodás apja
a widdini levél, Kossuth Lajos. De hogy ez a szerencsétlen
korcs idea nagyra tudott nőni, sőt hogy még ma is az
egészséges fejlődést akadályozza, annak éltető legfőbb okát
az abszolutizmusban, a népnek stupiditásában látom.

XIII. Az abszolutizmus, a mely a forradalmi dolgokat
börtönnel sujtotta, 1867-ig tartott.

De megjött 1867. Deák Ferencz kora. A nemzet vissza-
kapta 1848-iki alkotmányát.

Az ember azt hinné, hála Istennek! megvirradt az új
kor! A nemzet visszakapta 1848-iki alkotmányát, a melyért
annyit áldozott! Ki lehet már most az igazságot mondani,
a gázt irtani. Fel lehet lebbenteni a fátyolt, mely Szemere
Bertalan szerint a magyar forradalmat fedi. Fel lehet a nép
előtt szabadon és nyíltan deríteni a 48/49-iki küzdelmek min-
den dicsőségét, gyászát. Fejleszteni ennek a kornak nagy,
örökbecsű tanításait a népben; visszahozni a 48/49-iki for-
radalom dicső tényeit, új életre támasztani, fejleszteni azt
a lelket, mely a magyart 48/49-ben lelkesíté, mely lehetővé
tette, hogy Európa népei a magyart hasonrangú független
népnek elismerte. Fejleszteni ezt a lelket egy rendes nagy

államhatalom keretében, a mely tiszteli ugyan a hágai békecongressus szép ideáit, de a mely annak tudatában is van, hogy nincs itt Európában minden jól elrendezve, a magyarnak még van tenni valója! nincs tengere! meg sok egyebe!

Fájdalom -- nem egészen így lett.

Negyven év mult el azóta. Az idő kimutatta, hogy a kiegyezés *életbe léptetésénél* hibák követtettek el.

De az idők teljessége még nem következett be. Tán jóvá lehet még egyetmást tenni. A nemzetek lassan élnek.

XIV. 1867-ben Deák Ferencz állt a nemzet élén, úgy mint 1848-ban Kossuth. A mi dicsőt és nagyott hozott az 1867-iki kor, az Deák érdeme. És ez érdemek nagyok és halhatatlanok. De Deákot és pártját terheli a felelősség azért is, *a mi nem történt.*

Hiába jelentették 1867-ben Kossuthnak az «Irataim» szerint, hogy Deákot *kiegyezési dolgaiért* hazaárulónak tekintik idebenn, úgy, a mint *katonai dolgaiért* Görgeyt.

Deák műve: a kiegyezés nagy alkotás. Alapjában *nagy tökéletességű alkotás.* Heterogen szervezetű államokat egy szerves organismussá egyesít. Szinte remek alkotás, a melylyel a magyar egy új eszmével gazdagította a politikai tudományt, a mi a magyarnak 1000 évig nem sikerült, sok népnek egyáltalán soha sem sikerül.

XV. A kiegyezés nagy művét azonban illően *életbe kellett volna léptetni*, a mire Deák ismételten egész határozottan utalt is. *Végre is kellett volna azt igaz elvei szerint hajtani.* A mi különben minden institutiónál szükséges.

Ez az életbeléptetés, ez a végrehajtás a forradalom közelségénél, a mult hagyományainál fogva tövises, nehéz munka volt. Munka, melyet rövid egy évtized alatt fogantatni nem lehet.

XVI. Deák Ferencz csudálatos, sokban philosophus szellemű s jellemű statusférfit volt. Ismerte az életet. A kiegyezést megcsinálta úgy, hogy idővel a nemzet *minden*

józanúl feltehető desideriuma *valósággá* válhatott. A Kossuth-párti urak nem tudnak oly független Magyarországot *képzelni* sem, a milyent a Deák Magyarországból Deák műve alapján csinálni lehet. Az nemcsak a mai Magyarország lenne. Messze tovább, le a Földközi-tengerig terjednének a határai. Magyarország tényező lenne az európai nagyhatalmak concertjében, a mire egyetlen egy Kossuth-féle combinatio se tudott emelkedni.

Azonban Deák 1867-ben már nem volt a végrehatás, az életbe léptetés embere. Különben sem volt soha valami nagy előszeretettel «praktikus életbeléptető». Sőt inkább távol tartotta magát mindig minden agitatótól, az élet silányságaival való érintkezéstől. Neki csak tiszta, becsületes eszközök kellettek. Ő csak azokkal tudott bánni. Csak emlékezzünk vissza arra, hogy 1843-ban nem fogadta el a zalamegyei követséget. Az országnak helyrehozhatatlan kárára. De azért nem fogadta el, mert hát «vér» tapadt a mandátumhoz.

Nem vállalta el, önmagához egész következetesen, 1867-ben a miniszterelnökséget sem. Koros ember is volt! A saját nagy művének, a kiegyezésnek életbeléptetését a «providentialis férfiúra», Andrássyra bízta.

Andrássy és utódjai életbe léptették, valahogy végrehajtották a kiegyezést. Nagy köszönettel tartozik nekik az ország, mert sok nagy és hatalmas dolgot létesítettek.

De híven, a kiegyezés szelleméhez híven léptették-e életbe Deák művét? nem felejtettek-e el valamire gondolni?

XVII. A függetlenségi párt, még Tisza Kálmán opposícióját is beleszámítva, 1867-ben Deák Ferencz mellett figyelembe se jött. Nem is mert figyelembe jönni.

Ma a függetlenségi párt (külsőleg) uralkodik. Még pedig főleg azért,

mert Deák és pártja nem ment neki soha energikusan, öntudatosan a függetlenségi ideának; és

mert Deák és pártjának nem volt elég ereje nyíltan az 1848-iki (nem 49-iki) forradalom talajára rálépni; átvenni a maga programjába nyíltan a forradalomnak *katonailag győnyörű eredményeit*.

Ez a két körülmény vonta maga után, hogy a Görgey-vádaskodás *hivatalosan* nem lett tisztába hozva.

És mivel a Görgey-kérdés elhanyagolása directe ebből a két körülményből ered, közelebb kell őket szemügyre venni.

XVIII. Az első, a mely alól Deákot és még inkább a pártját felmenteni nem lehet, az, hogy a függetlenségi ideának nem ment neki öntudatosan, erélyesen, consequensen.

A függetlenségi *párt* 1867-ben csak egy pár emberből állott. De Deák nem vette sehogy sem számításba, hogy a függetlenségi *idea* egy szinte mérhetetlen imponderabilis nagyság, mely a magyar ember temperamentumánál fogva nagyon is alkalmas *nagy* pártot csinálni, a mint a 12 függetlenségi emberből 40 év alatt csinált is.

Deák nem ment neki a függetlenségi ideának. Sőt úgy ő, mint pártja utóbb még inkább, bizonyos tisztelettel hajolt meg a függetlenségi idea előtt. Szinte moraliter erősítette a függetlenségi pártot abban, hogy elterjedést kapjon. Szinte dicsérték az Icarust, a ki neki repül a napnak.

Pedig ez végzetes, nagy hiba volt.

A függetlenségi idea bőditő nagy erejénél fogva a Deák-pártnak elsőrendű feladata lett volna, öntudatosan szervezni, minden erővel fenntartani ellene egy aggressiv politikát. Nyílt offensívába, erélyesen és consequensen kellett volna a Deák-pártnak átmenni a függetlenségi álmodásokkal szemben. A mint a csatában az ellenség legnagyobb erőssége ellen a legnagyobb ágyútelepek állíttatnak fel, száz számra való ágyúkat concentrálnak, hogy az ellenség főerősségét tönkretegyék, épp úgy a Deák-pártnak a *főfigyelmet* arra kellett volna fordítani, hogy a népet a füg-

getlenségi idea lehetetlenségeiről meggyőzze. A sajtót, az irodalmat, a tudományt, a politikai discussio minden csatornáját fel kellett volna használni arra, hogy a népet kigyógyítsa a függetlenségi idea alaktalan mámorából.

XIX. Nyilván van, hogy mi kis nép vagyunk. Teljes lehetetlenség, ezt matematikai logikával ki lehet mutatni, hogy «függetlenül» itt Európában megálljunk. Nem állhatunk meg, ha belügyeinket nézzük. Nem állhatunk meg internationalisan.

Belügyileg majdnem felerészben nemzetiségi állam vagyunk, oly nemzetiségekkel, a melyek mindegyike hatalmas külföldi államra támaszkodik.

Internationaliter nem állhatunk meg, mert a nyolcz vagy akár tíz millió magyar, a hasonlíthatlanul nagyobb testű európai államok mellett mint független állam arithmetikus képtelenség. Nekünk egy államszövetségre van szükségünk, mint a mindennapi kenyérre, mely erőnket annyira emelje, hogy szóba se jöhessen, a mit a «független» Magyarországgal szemben szóba hoznának, az t. i., hogy a németek Pozsonyt és a nyugatot, a szlávok a felvidéket, a románok Erdélyt Debreczenig, a horvátok Horvátországot és Fiumét Magyarországból «kikapcsolják». Szükségünk van erre az államszövetségre továbbá, hogy mint nagyhatalom részesei legyünk az európai concertnek, hogy rólunk *nem nélkülünk* intézkedjenek, mint a berlini congressuson Románia, Szerbia, a balkán államok sorsáról intézkedtek, intézkedtünk, míg ezeknek a követei az alatt az előszobában ögyelegtek.

Ez az államszövetség csak Austria lehet. Meg *kellett* vele egyezni. A Deák egyezsége a független Magyarország minden érdekét biztosítja. Többet nyújt, mint a mit a legnagyobb függetlenségi képzelet kigondolhat. *Többel* mint a függetlenségi idea hívei kisütöttek, a kik a muszka czárnak(!) ajánlották fel kétszer is a magyar koronát; majd Napoleon egy bonvivant rokonának, Napoleon herczegnek,

majd pedig a dunai confœderatio szerencsétlen ideáival akarták az országot boldogítani.

A Deák kiegyezése *teljes* függetlenséget ad a magyaroknak belügyeiben. A vallás, közoktatás, igazságszolgáltatás, administratióban oly függetlenséget, a melynél nagyobbat Anglia, Franciaország sem bír. *Ez a lényeg.* Csinálhatunk a vallás, közoktatás, birtokberendezés, a socialis rend kérdéseiben, az egyenes adóügyben oly rendet, a minőt akarunk. A vasuti politikánk fényes bizonyíték reá. Ezt az egyet jól csináltuk. A függetlenségünk ezekben feltétlenül megvan. Csak élni tudnánk vele minden kérdésben!

A közgazdasági, internationalis kérdésekben a függetlenségi ideák sehol sem uralkodnak. Intézményszerűen ki van zárva, hogy uralkodjanak. Hogy egy ország mennyire független közgazdaságilag, az sehol sem függ a politikától. Azt mindenütt az ország klimája, terjedelme, gazdagsága, népének jelleme határozza meg. Magyarország a nyugati államokhoz képest gyöngé, elmaradott ország. Nem lehet, még ha politikailag független is volna, gazdaságilag oly független, mint Anglia, az egyesült amerikai államok. Magyarország rászorult az állami szövetségre. Deák adott a kiegyezésben alapot, hogy idővel gazdag, hatalmas és boldog állam lehet.

Az internationalis politikai viszonyok a mult és jelenben egyaránt azt mutatják, hogy a magyar mint független állam Európában senkinek sem kell. A Deák kiegyezése nagyhatalommá emeli. Ez az államszövetség biztosította 1526 óta a magyar terület integritását. A kiegyezés becsületes végrehajtása biztosítja azt a jövőben is. Sokkal többet ér a kiegyezés, a mely a terület integritását biztosítja, mint a függetlenségi pártnak a levegőben lógó függetlensége, mely az ország territoriumának feldarabolásával az ország elsatnyulását, halálát jelenti.

Deák kiegyezése ezen felül biztosítja azt, *a mi szintén*

lényeges, hogy Magyarország nyugodtan beléfoghat missiójának a betöltéséhez. Szép dolgok, t. i. poetikusak, a hágai örökbéke congressusok. De tényleg Európában, különösen a keleten, nincs minden úgy, hogy a magyar nyugodtan nézheti. Az orosz nagyhatalom, a török birodalom bomlása, az olasznak viszketege arra intenek, hogy résen legyünk. Más okaink is vannak rá, hogy szemünket a Földközi-tengerre szegezzük. Nekünk független, hatalmas néppé kell lennünk, ha államszövetség útján is. Nekünk a tenger, az igazi függetlenség ez elengedhetetlen kelléke, kell. Erre pedig csak államszövetség, csak az Ausztriával való kiegyezés útján jutunk. Ha nem akarunk örök időre szárazföldi patkánynép maradni, államszövetséget kell kötnünk.

Erélyesen neki kellett volna menni annak a kimutatásába, hogy Kossuth függetlenségi ideái tartalom nélküli schemák; semmit sem érnek. Sem azok, a miket Kossuth és hívei előterjesztettek; sem azok, a mik a nagy álmadozó-nak, Kossuthnak, agyában voltak. A német commandó *semmi* a függetlenség szempontjából. Branyiszkónál német commandó volt. Mátyás király fekete serege nem állott magyar commandó alatt. Görgey seregében német-magyar volt a commandó. Az aradi vértanúk között volt német. Absolute semmi se volt a commandó *nyelve!* A *lélek döntött mindig*. Kossuth függetlenségi ideáit pedig rémesen világítják meg gyakorlati életbeléptetései. Mint Rákóczynál, a muszka! Napoleon herczeg királysága! dunai confœderatio! Bukarestben, Belgrádban, Zágrábban ülésező közös parlamenttel!

A Deák-párt nem tett komoly és consequens kísérletet a függetlenségi idea *igaz* alakulatainak kimutatására. Ha valami földrengés a tenger alá süllyesztené Oroszországot, hozzá még Olasz, Törökországot, akkor talán valami értelme lehetne. De a míg a mai Európa áll fenn, addig politikailag komolyan semmi figyelmet érdemel. Süllyedése, tönkremenése a mai Magyarországnak.

A mi méltán megérdemli, hogy érte a tűzbe menjünk, azok az ember *emberi* jogai. Ha az országot, Rómával szövetkezve, meg akarnák fosztani a vallásszabadságtól, nyelvétől, tökéletesen érteném, hogy a Rákóczyak példájára kardot rántunk. De az a 75 német commandó szó és hasonló függetlenségi schlagwortok nem érdemlik meg ezt az örült lelkesedést.

A függetlenségi ideák csak addig szépek, míg ideák, a melyek az embert eljárásában lelkesítik. A milyen az Isten ideája, a vallás, az örök béke. De a napi politikából ki kell zárni. Az nem politika. A mi benne értékes, annak alapjait a Deák-párt a kiegyezéssel életbe léptette. A mi a kiegyezésen és annak helyes életbeléptetésén túl megy, káros és elvetendő. Kis népből nem lehet nagyot csinálni. Az ezüstből se tudnak aranyat, fából vaszkarikát csinálni. A szivárványon nem lehet a mennyországba jutni. Oda Icarus se jutott el.

XX. A függetlenségi idea túrése mellett a második nagy hiba, a mit a Deák-párt a kiegyezés életbeléptetésénél elkövetett, az, hogy a katonai kérdést nagyon elhanyagolta.

A kiegyezésében Deák a katonai kérdést alapjaiban kitűnően oldotta meg.

De ő nem volt katona.

Deák 1848 előtti magyar ember volt. Az meg 1526 óta igazán állami életet, katonai életet, európai életet nem élt; nem ismert. A vallásháborúkban, a török elleni háborúkban voltak kiváló katonáink. A nép meg is tudott dicsően halni a hazáért. De ezektől eltekintve, a magyar nemzet katonaság nélkül élte életét. Werbőczy és az országgyűlési végzeményekből táplálkoztak. Az volt a dicsőségük.

Deák ismerte a katonai élet nemzetalkotó erejét. Az ő éles szeme előtt tudva volt, hogy a török hatalom züllésénél fogva, de meg egyéb okokból, nagy katonai fellendülésre lesz szükség. A nélkül nem kapjuk meg a tengert.

De sem ő, sem pártja nem karolta fel a katonai dolgot. Megteremtette a honvédséget, de annak életbeléptetését a «providentialis férfiú» a bécsi közös hadügyminiszterrel végeztette.

Semmi szavunk ez ellen. Az a legjobb volt. De hiba volt, hogy ennél az életbeléptetésnél és általában a katonai ügy rendezésénél mintegy nem-létezőnek tekintették az 1848/49-iki honvédség tetteit, tanulságait. Baj volt, hogy *öntudatosan nem kedveltették meg a nemzettel a katonaságot, a függetlenség ezen egyetlen igaz támaszát*; hogy nem recipiálták a 48-iki idők nagy hagyományait, embereit. Hiszen 1848 nem volt antidynastikus. És ha az in effigie felakasztott Andrassy felséges Urunknak külügyminisztere, ha Kossuth fia minisztere tudott lenni, Királyunk nagy szíve és esze megtalálta volna a módját, hogy ezt is megnyugtatóan megoldja.

De a Deák-párt sokáig, majdnem egész fennállása alatt, hisz ha később más nevet is vett fel, azért az Deák-párt volt és *lesz* mindig, fázott a katonai üggyől. Épp úgy, mint fázott a függetlenségi ideától. Nem mert hozzá nyulni. Évenként 3000 fiatal ember csap fel nálunk jogásznak. Katonának hazafiúi lelkesedésből, intézményszerűen tán *egy* sem! Mintha nemzeti nagyságot katonák nélkül el lehetne érni!

Hirdették, hogy Deák műve jó, a mint alapjában jó is. Hogy többet kívánni nem lehet, a mi már nem volt igaz. Holmi magyar commandót nem lehet ugyan kívánni, abban tökéletesen igazuk volt. De tüzérséget, arsenalist, katonai szellemet a népben, 10,000 magyar tisztet a közös seregben, 150 magyar tábornokot, azt nem is kívánni, azt egyszerűen *meg kellett és lehetett volna csinálni*, a mivel a katonai kérdés el lett volna intézve. Magyar hadseregünk lenne, ha egyelőre német commandó alatt is.

A Deák-párt nem gondolt vele.

A népben azonban élt valami a 48/49. évek dicsőségé-

ből. Nem ugyan az a nagy gondolat, hogy missiónk teljesítéséhez, a tengerre való terjeszkedésekhez, a mely nélkül nagy nép nem lehetünk, katonai erő kell nekünk. Ez az államfentartó, a hódító gondolat a világ összes népeiből csak a rómaiakat járta át. Másutt mindenütt csak a királyok nagy érdeme. De élt a magyar népben valami alakatlan érzemény, hogy a katonai dolog, úgy a mint van, rosszul van. Ne csudálkozzunk azon, hogy ezt az érzeményt fel tudta a függetlenségi párt használni, hogy többségre jusson.

Görgey Arthur mint realis politikus, 1884-ben figyelmeztette a nemzetet, hogy a megoldás *lényege* az, hogy mentül több magyar tiszt, magyar tábornok legyen a seregben. El se olvasták a brochurát. 5300 joghallgatónk van; katona, magyar katona intézményszerűen egy sincs!

Sőt 1878-ban a bosnyák occupatio idejében éppen a Deák-párt tette lehetetlenné a tengerre való előretörésünket; éppen a Deák-párt akadályozta meg azt, hogy hadi erőnk hivatásában méltón előre törjön!

A Deák-párt feledésbe hagyta sülyedni a nemzet katonai erejét, dicsőségét. Nem kapcsolta szervesen össze a honvédséget a régi dicsőséggel, nem szervezte intézményszerűen a honvédséget, a sereget a magyar állam exigenciáival. Csak Tisza István grófban élt valami! Későn!

Elfeledte, hogy a nemzetet igazán talpra állítani nemzeti szellemű katonaság nélkül, melynek német commandója lehetne, katonai dicsőség nélkül nem lehet. El azt, hogy igaza van a nemzetnek, ha azt hiszi és vallja, hogy nagyságának, függetlenségének, dicsőségének igazi talpköve: *a sereg, a katonai szellem*, a mely, ha a nemzetet átjárja, a pokol kapuitól sem kell félnünk. Túrte, hogy ezt a dicső gondolatot silány, értéktelen jelszavak gyártására használták fel. Túrte a nagy politikai gondolatnak, a 48/49-iki időknek a háttérbe szorítását!

XXI. Egybefoglaljuk a mondottakat.

Azok, a kik a nemzet politikai erkölcsiért felelősek, a két nagy politikai párt, a Deák-párt és a függetlenségi párt, egyaránt fáztak nyulni a 48/49 kor dicsőségéhez, következésképp a Görgey-kérdéshez.

A függetlenségi párt azért, mert tudta, hogy a 48/49-iki események katonai ismerete Kossuthnak árthat. — Úgy mint Kossuth mélyen hallgatott majdnem 50 évig, 49-től haláláig, életének legdicsőbb, legnagyobb korszakáról, különösen pedig hallgatott ezen kornak kritikus phasisairól, sőt 1879-ben a widdini levél letagadásával hamis irányba terelte a közvéleményt, épp úgy hallgatott a pártja. Nem kereste a kor *igaz* tanulságait. Úgy általában mindennapi volt az áradozás a kor, Kossuth Lajos dicsőségéről. De a történeti tanulságot nem nagyon komolyan vették, a hol az Kossuthnak némiképp árthatott volna. Kossuthot az éig magasztalták. Egyes kisebb hadvezéreket, honvédeket fényesen parentáltak, mikor inségben meghaltak. A csaták évfordulóit, Budavár bevételét az epigonok, ujságírók üzletszerűen megünnepelték. Meg tudták ünnepelni és meg tudják ünnepelni a nélkül, hogy annak csak a nevét is említenék, a ki a csatát vezette, Budavárt eszével bevette. Görgeyről hallgatni oly virtuositással tudnak, hogy bámulatos.

A Deák-párt egészen más indokból, épp úgy cselekedett. Ennek a pártnak hosszú életében egyetlen egy határozata sincs, mely, ha társadalmi úton is, a 48/49-iki korra, mely Görgeyre vonatkozik. Úgy vezették az ország dolgát, mintha 48/49 nem is lett volna. Egészen úgy, mint a magyar földesúr 1526 óta! Az igazi hatalomtól, a katonai szervezettől, a nemzet katonai nevelésétől fáztak. A katonaságot majdnem egészen a Habsburgokra bízta! Pedig a nemzet katonai ügyei nem függnék össze a dethronisatióval, melyet csak sajnálni, elítélni tudunk. Valószínűbb, hogy tiszteletből a függetlenségi urak Kossuth imadására, tartózkodtak a 48/49. időnek beható vizsgálatától, Görgey felkarolásától.

Az meg régi dolog, hogy a főurak, a vezetők mintájára componitur mundus. Ha a főemberek, ha Kossuth, Deák Ferencz, Andrássy egyaránt hallgatnak 1848/49-ről, hogy szóljanak róla a kisebbek?

A tudomány fázott 48/49-től, különösen a történetírás. A multunkból inkább a csillogó frázisokat nézi; a komoly *tanulmány* nem érdekli. Igaz, nem is támogatta senki. Sem a kormány, sem a politikai pártok. Csak a könyvkiadók élelmessége, a nagy közönség szája íze szerint való írás hozott elő egy pár terméket, a mely szóra nem érdemes. Ide sorozom a theológusnak. Horváth Mihály püspök történetét, a ki különben érdemes kiváló történetíró, de ezt a címet nem a forradalom megírásával szerezte.

A költészet is fázott a 48/49. kor cultusától, fázott Görgeytől. Arany János, mikor Görgey őt hazatérte után 1867-ben felkereste, szótlanul nyakába borult és sírt — sírt sokáig. De írni, — nem írt semmit dicsőségre. Nem mintha nem érzett volna melegen mellette. De a nemzet elismerése Aranyt Bureau-chefnek tette meg az akadémiánál. Nem ért rá más dolgokról sem írni, a miért a szíve lán-golt. Bureau-dolgait kellett végeznie. Beteg ember is volt szegény. No és emlékezhett a nagyidai czigányokra, a melyek eladatlanul heverték évtizedekig a nyomdában és sok bajt és keserűséget okoztak neki!

XXII. Görgey 1867-ben Ő Felségének egy külön rendelkezése alapján visszakapta szabadságát. Megszűnt az internálása, a vele járó tartással. Szabad lett. Haza jöhetett.

Haza is jött. Kenyeret keresett. Kapott is valamelyes alkalmazást. De az időközben felburjánzott Görgey-ellenes áramlat, nehezemre esik leírni e szót, de leírom, mert igaz, «a stupiditas lavínája», — lehetetlenné tette, hogy becsületes munkával keresse meg kenyerét; hogy állásaiban megmaradjon. — Visszavonult öcscséhez, Görgey Istvánhoz.

1867—1876-ig a nemzet semmit se tett érte. Andrássy,

Lónyay, Szlávy, Bittó, a Deák-pártnak miniszterelnökeitől akár éhen halhatott volna.

Jött Tisza Kálmán. Első budgetjének összeállításánál odaüzent Görgeyhez, adjon be hát egy pár sort, hogy ő, Tisza, a rendelkezési alaphól eleget tehessen kötelességének. «Sem írásban, sem előszóval kérni nem szükséges. Csak üzenje meg, hogy elfogadja-e.»

Görgey visszaüzent, hogy titokban nem kér belőle.

Ki ne érezné, hogy igaza volt. Ő híven teljesítette kötelességét. Illik, hogy a nemzet ezt elismerje.

Tisza Kálmán ezt minden *pour parler* nélkül *megértette*. 1877-ben minden szó nélkül megküldte neki azt, a mi az élet fenntartásához szükséges volt. Azt azóta kapja.

Tisza Kálmán iránt szétágaznak a vélemények. Én abban, a mit Görgeyvel tett, azt látom, hogy *igaz magyar ember* volt. És ebből az indokból is *úgy érzem, hogy fel kellene állítani azt a Tisza Kálmán szobrot, melyet Mikszáth Kálmán* «Az én kortársaim»-ban számára indítványba hozott. Megérdemli.

XXIII. Hátra van még, hogy a Görgey-ügy mai állásáról írjak.

Nem lélekemelő. Nem felel meg annak a nagy tisztetnek, a mit Görgey megérdemel. De van benne öröndetes jelenség, melyet ki kell emelni, mert az *igazság* hozta létre társadalmi uton. Remélleni lehet, hogy terjedni fog és hogy végre megadja Görgeynek és a nemzetnek azt, a mi igazság szerint jár nekik. A teljes dicsőséget.

Láttuk, hogy Kossuth widdini levele kezdte a csunya vádaskodást. Az absolutizmus alatt elterjedt a gaz. Gyomlálására az absolutizmus után egyik hivatott közeg sem vállalkozott, sem a kormány, sem a Deák-párt, sem a függetlenségek.

Az idő azonban haladt. És haladt a dicső Istennő, az *igazság* meg nem törött útján. Lelohadt a düh, a melylyel

49 után a vádat felkarolták. A hivatalos közegek tétlensége el hagyta kopni a hamis adatokat a közvéleményben, sőt a hazaárulási képtelen vád ma még az alacsonyan álló néptömegben sincs meg. Görgeynek sok ezer tisztelője volt mindig a hazában, a kik szinte kétségbeestek a vádak képtelen stupiditásán. Ezekről itt nincs szó. De a stupid tömeg millióiról van szó, és ezek megszeliidültek.

Előidézte a változást sok körülmény, a melyek, bár más indokból, a helyes útra engedik térni a népet.

Csak a nagy nyilatkozásokat veszem.

Első a sorban Kossuth Lajos. Ő, a ki kezdte a csunya hajszát, 1879-ben Irataiban visszazította. Nem úgy, a hogy kellett volna. De visszazította. Párthívei is úgy jártak el, mint nagymesterök. A nyilvánosság előtt ők sem léptek föl bűnbánólag; sőt említést se igen tettek az «Iratok»-nak a momentuosus, 30 évig magára várni hagyó dementijáról. De nyilvános szereplésök mutatja, hogy olvasták mesterök dementi-ját. Szívökbe zárták és nem alkalmatlankodtak a váddal a nagy közönségnek. Sőt lehet mondani, egészen megszűnt a Görgey elleni harcz a függetlenségiéknél is, a mi persze nem zárja ki, hogy a régi traditio a nép egyes rétegeinél, üzletszerű íróknál a malom alatt meg ne legyen. És a mi nem egyenértékű azzal a hódolattal, mely Görgeyt megilleti.

Elismerés illeti meg Kossuth Ferenczet, a ki folytatván édes atyja emlékiratait, 1898-ban, tehát 49 évvel (!) a widdini levél után, közli Kossuth Lajos azon levelét, melyet 1866-ban nemeskéri Kiss Miklóshoz intézett és a melyben Görgeyről ezeket írja: «Görgey is csak ambitiosus volt és intrigáns; nem ex professo áruló; mégis elvesztette a hazát.»

Én egyébként azt hiszem, hogy Kossuth 1867 után még privát társalgásában is letett a Görgey árulási vádjairól. Erről többet tudhatnának azok mondani, a kik a kormányzót Turinban, Baracone-ban felkeresték. Persze, ezek is,

nyilván Kossuth iránti tiszteletből, mélyen hallgatnak. Én azonban hiszem, hogy Kossuth alábbhagyott a váddal, a mit nemcsak Iratai első kötete és a nemeskéri Kisshez intézett levél tesznek valószínűvé. Görgey Istvántól tudom, hogy neki Beöthy Ákos, az a «híres» parlamentarista férfiunk mondta, hogy Kossuth Lajosnál járván, directe megkérdezte, hogy hát Görgey dologáról mi a véleménye Kormányzó Urnak? a hazaárulásáról...? «Dehogyan volt áruló; ambitiosus ember volt, elvesztette a hazát:»» Görgey István kérdezte Beöthytől, el fogja-e ezt nyilvánosan is mondani. Nem kapott érthető feleletet.

Kossuth Lajos 1879-iki dementiját nyomban követte a régi honvédek legelőkelőbbjeinek fellépése. Mintha a Kossuth megtérése bátorságot öntött volna beléjük. 1884-ben összeálltak 207-en, mind öreg, 1848-as honvédfőtisztek, Klapka György is köztük volt,¹ és átadtak Görgeynek egy hódoló iratot, melyben őt felejtethetlen, nagyszívű, nemes fáradozásáért mély hálájukról, tiszteletükről biztosítják.

Ez az első hang a *nemzet* köréből, a mely Görgeyhez méltó hangon szólt. A legilletékesebb emberektől jött. Azoktól, a kik Görgey életét ismerik, a kik vele végigküzdöttek a nagy harczot. Emeli az értékét, hogy nem a politika hozta őket össze. Volt az aláírt honvédek közt Deák-párti, függetlenségi.² Az *igazság* hozta őket össze, annak hangja szólott belőlök.

A nyilatkozat nagy hatást tett országszerte. Nem volt reclame-szerűen berendezve. Nem is követték zajos népgyűlések, tobzódó éljenek. De hatása nagy volt, bár egyes honvédegyletek, a többiek között a budapesti külön nem csatlakoztak hozzá.

Végre a harmadik esemény, mely gyökeresen irtja a méltatlan vádaskodást, Görgey István «1848—49-ből» című műve, mely 1885—1888-ban három kötetben megjelent. Megszólal e műben végre-valahára *teljesen* az igazi igaz-

ság. Az igazság a Kossuth Lajos—Görgey Arthur contro-versiában. Én e munkát, melyhez fogható a külföldi iro-dalomban sem igen sok van, «Görgey István»-omban külön méltattam. E helyütt fentartom mindazt, a mit a mű dicső-ségéről ebben a dolgozatomban írtam. Görgey István meg-tette azt, a mit az *országnak*, a *kormány*nak kellett volna megtenni. Fáradságos úton, 35 évig gyűjtött adato-kat, a melyek a forradalom nagy tényeire actaszerű vilá-gosságot vetnek. Hiába mondják az ellenlbasok: «szép munka, de hát Görgey István testvéröccse Arthurnak; műve nem hiteles, nem lehet hiteles.» Ez is csak olyan, mint a mit, si licet parva comparare magnis, az én «Görgey Ist-ván»-omról mondtak. Arról azt mondták: «el lehet olvasni, de hát ügyvéd írta!»

Mintha az ügyvéd mestersége a hazudozás volna! mintha az öccs is mindig hazudoznék, soha se követné az igazság sugallatait! Mintha, sajnos, nem mindennapi volna az eset, hogy, az ügyvéd *egészen ártatlan* embert véd, a kit stupi-dítás, gyűlölet tönkre akarnak tenni; mintha nem minden-napi volna az eset, hogy az öccs *ártatlan* testvérjének igazai mellett szólal fel!

XXIV. Görgey Arthur ügye ma végleg tisztázva van. De nincs kellően rendezve. A csunya vádaskodás megszűnt. Az *országos* elismerés, a hódolat még mindig késik. Ez csak a kormány, a nemzet kiváló nagy alakjainak a kezdeményezéséből fog megjönni. Hiszem, hogy meg fog jönni!

«Görgey István»-om utolsó fejezeteiben kifejezést ad-tam annak, a mi a hazában ezreket mozgat. Emeljen a nemzet Görgey Arthurnak, a 48—49-iki nagy fellendülésé-nek szobrot! Könyvem voltakép felesleges dolgot mivelt. Ki akartam újra mutatni, hogy a régi vádban Görgey Arthurnak volt igaza. A sajtóban megjelent számos bírál-atból örömmel látom, hogy azokban a vádakban már

nem hisz senki. Voltak eltérő nézetek, de a régi gyűlölet teljesen, teljesen elmúlt.

A szobor-ideámat azonban csak a Pester Lloyd támogatta. Úgy elvben. Most ugyan még nem kell neki szobrot állítani, így szólt a kritika, mert hála Istennek Görgey Arthur csudálatos erőben él még közöttünk. De ha beteljesedik a sors, semmi kétség, hogy a nemzet felállítja a szobrot.

Kedves visszhang volt ugyan ez is. Hisz *dr. Falk Miksa* lapjában jelent meg a bírálat, a mi magában véve nagyértékű dolog.

Én azonban procul negotiis tovább foglalkoztam az ideával, és addig is, míg illetékesebb, hatalmas emberek felállítják a Görgey Arthur dicsőségének, 48/49-iki forradalmunknak a szobrát, közzéteszem azt, a mivel falusi magányomban foglalkoztam.

II. RÉSZ.

GÖRGEY ARTHUR.

BEVEZETÉS.

I. Művészeti kérdéseket, szó sincs róla, első sorban művész emberek tárgyaljanak. A kik értenek hozzá; a kik művészeink tehetségét, az ország állapotát ismerik.

De azért még se lehet rossz néven venni, ha egyszer egy laicus is hozzászól a kérdésekhez. Elvégre a laicus közvélemény mégis csak fontos tényező a művészi kérdésekben. A laicus ember szívében szunnyadozik az, a mi a művésznek halhatatlanságot ad. Aztán a laicus szókimondó lehet, a hol a művészt alkalomszerű délicateesse tekintetek feszélyezik. Ha érdemben semmi újat nem is mondhat, rusticus eszével újra elmondja laicus embertársainak, más összeállításban esetleg azt, a mit érez. Napirendre hoz régi kérdéseket. És ez magában véve igazolja azt, ha felszólal.

II. Képző művészetünk ellen egy kifogásom van. Nem eléggé hazafias. Nem járja át a magyar történet; a magyarság dicsősége és gyásza. Nem magasztalja fel elegendően a multnak nagy tényeit. Nem neveli úgy, a mint kellene és lehetne, a szépnek gyöngylehelletével a hazafias érzést, a kötelességteljesítést.

Mi még mindig a régi megszokáshoz képest élünk. A művészetben is régi shablon szerint dolgozunk, alkotunk. Szó sincs róla, hogy ez a régi stylusu művészeti élet szép és dicső; többet mondok, örökbecsű. Ki tagadhatná az egy-

házi stylus, a classikus iránynak, a renaissancenak örök dicsőségét? Ki ócsárolhatná a könnyebb stylusú genreképek kedvességét, a természeti képek nagyszerűségét?

De a hazafias történeti alkotások, nézetem szerint, mégis több, nagyobb helyet érdemelnek, mint a mennyi nekik ma minálunk kijut.

Nagyobbat érdemelnek különösen azért, mert alkotó, nevelő erő van bennök. Tisztább és magasztosabb érzeményeket fejtenek ki, mint manap a régi stylusú alkotások, a melyek a gyakorlati életben távol vannak azoktól a nagy ideáktól, a miket hozzájuk kötni szoktunk.

III. Az egyházi, vallásos alkotásokat vegyük. Ki merne szót emelni ellenök, a mikor a legszentebbre, a legnagyobbra tanítanak? De az életben bizony nem ebből a nagy érzésből létesülnek, nem a nagy eszmét popularisálják, hanem önző, visszautasítandó egyéni fogyatkozásokat lepleznek. Csak nézzük az országban lévő szent képeket, szobrokat. Hisz alig van más képünk az országban, mint Krisztus Urunk képe, a Boldogságos Szűz Mária. A sok szent, az Orbánok és Nepomukok ellepik az ország földjét, utait, hidait. Alig készül más szobor.

De sem a művész, sem a megrendelőben nem él semmi abból a szent erőből, a mit a szobor hirdet. A képet a megszokás hozta létre. Birtokomon több szent kép, szent szobor áll; a templom előtt, az országút szélén, a földeken. Rájöttem, hogy hogyan létesültek. Majdnem mindegyiket számadó juhász, kocsis, csősz emelte, a kinek conventio mellett évi 40 forint fizetése volt. A szobor belekerült 120—150 frtba. Érthetetlen volt előttem a szoboremelő juhászgazdának a vallásossága, mert én ezt a gazdát holmi helytelenségek következtében brevi manu kénytelen voltam birtokomról eltávolítani. Kis fizetéséből neki és számos családjának bizony szűken tellett az ennivalója. Honnan vette a szoborhoz szükséges 150 frtot? Végre megtudtam. Lopott.

Évekig lopott. Ezt bűnbánólag meggyóna; a pap a szobor emelését és még más dolgok elvégzését rótta reá. Ezen tapasztalásom óta nézni se tudom a szobrokat. Mindig eszembe jön, hogyan keletkezhettek!

Vagy vegyük a modern festészet legkedveltebb alakját, a genre-képet. Itt se lehet vita tárgyává tenni, hogy ez a genre is jogosult. A művész szép dolgokat alkothat. Okulhat, gyönyörködhetik az ember. De azért mégis constálni lehet, hogy plus quam satis az olyan kép, a melynél nem valami respectabilis érzemény, hanem silány pénzcsinálási, feltűnési viszketeg vezette a művész ecsetjét, a vevőnek vevő kedvét.

Én ezekben az alkotásokban a művészi ihletnek nyomára se akadok. A vad, nyers, részeg csikósban, a ki a boros üveget fogja; a paraszt menyecskében, a ki kaczerul csalogatja az imádókat.

IV. A hazafias tárgyak elhanyagolása nemcsak a közönségnél árt, mert a közönség elhanyagolja a hazafias érzések nevelését, hanem megrontja műintézeteink tárlatait is. Országos képtáraink, a fővárosiak és a vidékiek, meg vannak tömve szent képekkel, alantjáró genre-képekkel. Alig van bennök kép, mely hazafias öntudatra emelné a népet. Sokat mondok, ha száz képre egy hazafiast veszek fel. Ha végig megyünk muzeumunk képtarán, szobrászati osztályán, sok szép dolgot látunk, de magyar patriotismusra emlékeztetőt keveset. A magyar dicsőség és szomorúság alkotásaival nem tudunk egy-két teremnél többet betölteni. Mindig boszankodva távoztam a muzeumunkból, mert magyar dolgot *megfelelőt*, elegendő számban nem találtam ott. Még ma sincs Széchenyi-termünk, Kossuth-termünk; Arany Jánosnak, Petőfinek ma sincs megfelelő képviselte. Az 1848–49-iki forradalom hősi dolgait hiába kerestem, valamint a többi nagy korszakok, a Bocskay, Bethlen, Rákóczyak dolgait. A régibb időkre, az Árpádokra, a vegyes

királyokra még kevesebb emlékeztet. Az Árpádok nagy tetteit, az Anjouk, a Hunyadiak dicső tetteit hiába kerestem. Az az érzésem volt mindég, hogy muzeumban voltam, de nem *magyar* muzeumban. Ennek az érzésnek az éle nem akar neki menni a művészi szabadságnak, a külföldi tárgyakkal és mestereknek. Szép az mind. De szép a *magyar* dolog is, és ezt *magyar* muzeumban elhanyagolni, háttérbe tenni nem szabad.

Az ország területén létező műtárgyakról elég annyit constataálni, hogy bizony azokról se tudnánk meg, hogy Magyarországon vagyunk. Van ezerszámra kép, szobor az országban. De az mind szent kép, alkalomszerűleg felhalmozódott családi képek. A tisztán művészeti értékkel bíró képekről bizony azt kellene hinnünk, hogy ez az ország inkább egy katolikus monostor, mint Magyarország. Magyar történetnek, magyar dicsőségnek, magyar culturának és magyar emberi tevékenységnek, szorgalomnak alig akadunk nyomára.

V. Igaz, hogy ez a külföldön is így van. Majdnem mindenütt. A művészetnek ugyan van ideális codexe, a melynek törvényei örökidőre szólnak és a mely mindent befogad. De tényleg a művészet is emberileg fejlődött, osztozott az emberi alkotások sorsában. Ebben a fejlődésben például az egyházi dolgok évszázadokig első szerepet játszottak. Szinte természetes, hogy a muzeumok, a melyek régi alkotások, tömve vannak szent dolgokkal. És természetes az is, hogy a művészi codexnél fogva a műalkotásokat nem lehet egy kizárólagos dogma alá hajtani. Isten mentsen meg attól, hogy csupa hazafias képeket csináljanak művészeink. Az ember alkotóerejének a szabadságára semmiféle korlátot tenni nem lehet. De való igaz, hogy ma, a XX. században, a hazafias irányra többet kell adni, mint például a cinquecentóban adtak.

Németországban legalább ezen a nézeten vannak. Ott

és csakis ott nagyon szépen szaporodtak a hazafias képek és műalkotások az utolsó 30 évben. Hja! nagy időket élt át Németország. Megértette a német császár a nagy időt intelmét. Megérti, bár kevésbé, a német nép. A mivel Berlin az utolsó évtizedekben hazafias műalkotásokban gazdagodott, az gondolkozásra int. És követésre.

VI. *Kant* már száz év előtt kimutatta, hogy a élet philosophiája egy nagyon véges kis dolog. A kathegorikus imperativus megmondja. Ha ennek hangját követi az ember, akkor boldog lehet.

Ily kathegorikus imperativusnak nézem a hazafias érzést. A művész feladata azt képekben, szobrokban az ember szeme elé állítani. Szépen, hogy gyönyörrel teljesítse a kötelességét. A terrenum rengeteg, a mely a művésznek tárgyakat ad. Ilyen képeket szeretnék látni az országban; fővárosban, vidéken egyaránt.

VII. A legelső, a mi szembe ötlük, az, hogy a magyar népnek ma még nincs Hungária-szobra. Nincs szobra, a mely ideális vágyait, ideálját érczbe öntve megörökítené.

Igaz, az európai culturnépeknek sincs. Sem Angliának, sem Franciaországnak, sem Olaszországnak.

Csak a régi Hellasnak, Athénének volt. És újabb időben Németországnak van.

Amott Pheidias Athene Parthenos szobra volt a nép vallásos, nemzeti érzésének örökdicső személyesítője.

A Niederwaldban emelt Germania-szobor teljesíti Németországban ugyanazt a tisztet. Az is mintegy idealizálja a német nép érzéseit, vágyakodásait.

Nőszobor mind a kettő. Pallas-Athéné vértézve van, lándzsát tart, kezéből a Nike diadalmas alakja emelkedik ki. A Germania szintén fegyverben, diadalmasan áll és a Rajnán át diadalmas nyugalomban néz Franciaország felé. Okos, meggondolt ész mutat mind a két alak bámulatos szépsége. Emblemek lent a piedestalon emelik az összhatást.

Pheidias alakja oly dicső, hogy az osztrák parlament az ideát recipiálta. Felállították Bécsben a parlament előtt.

Franciaországnak, Angliának még nincs ily nemzeti szobra. Persze Olaszországnak még kevésbé; ott a pápa uralkodott. A New-Yorkban emelt szabadság-szobor közel jár a nemzeti szobor követelményeihez. A főideát képviseli. De még sem lehet azt az északamerikai Egyesült-Államok nemzeti szobrának tekinteni. Nem is annak készült. A Párisban álló Juliusi szobor sem hirdeti éppen a francia nemzet nagyságát.

Őszintén megvallom, hogy ma nincs még itt az ideje, hogy a magyar nemzetnek valami Hungária-szobrot állítsunk. Úgy vagyok vele, mint Verdi, a mikor azt kérték tőle, hogy az egyesített Olaszországnak componáljon egy himnust. (Az olaszoknak még nemzeti himnuszuk sincsen.) «A himnust a nemzet nagy fellendülése meghozza magától, azt nem kell egy componistára bízni»; volt Verdi válasza.

Körülbelül én is azt érzem a Hungaria-szoborról. Mi magyarok 1000 éve élünk itt Európában. Nagy dolog ez is. Mégis azt hiszem, hogy nem lendültünk még fel oly szerencsés körülmények közé, hogy Hungariát állíthatnánk. Missiónkat még nem teljesítettük, sem culturalis, sem internationalis tekintetben.

Mi egy szegény, elmaradott szárazföldi patkány nép vagyunk. Nekünk culturalis, katonai, tengeri erőre kell szert tennünk. Csak politizálni, veszekedni tudunk. Attól pedig nem növünk nagyra.

Eszembe jut Begasnak Bismarck herczeg berlini szobra, mely a német birodalmi parlament előtt áll. Hatalmas, nagy szobor. A szobor pedestaljának *homlokzatán*, a főhelyen tehát, van egy relief, mely magában véve elegendő lenne ahhoz, hogy a szobornak halhatatlanságot biztosítson. A reliefen ugyanis a *német nép* van jelképezve. Egy fiatal gyerek képében, a ki mint «*Deutscher Michel*»

felocsudik álmából. Még rajta van a *hálósipka*, a melylyel az élczlapok a Deutscher Michelt ábrázolni szokták. És ehhez a «Deutscher Michel»-hez a reliefen szól a nemzeti genius: «Ne aludjál, ne lustálkodj; fel, fel! munkára! dicsőségre!» És megindul a gyerekember és megcsinálja a német birodalmat, a mit a többi relief ábrázol.

Hát én azt hiszem, mi magyarok ma még olyanformán vagyunk, mint a német nép Begas Bismarck reliefjén. Még rajtunk van a *hálósipka* . . . a veszekedő sipka . . .

Ezt le kell vetnünk. Nekünk nemcsak politizálni és veszekedni, hanem belső, külső erőre szert kell tennünk. Dolgoznunk kell. Bent, kint. Ez nem fog nagy munka, vér nélkül menni. A hálósipkát le kell tennünk; fegyvert kell szeretettel forgatnunk. Ez szükséges ahhoz, hogy önérzettel egy Hungariára gondoljunk. A míg tengerünk nincs, a míg az európai népek közt hatalmasan meg nem állunk, le illik tenni a Hungaria-szoborról.

VIII. De ha a Hungaria-szobor későbbi időkre is marad, van azért elég tárgy nemzeti multunkban, a mit érczbe kell önteni, vászonra kellene tenni.

Valljuk be, hogy organikusan, erélyesen még nem mentünk neki a magyar életnek, a magyar történetnek. Van egy-két csataképünk, történeti képünk, szobrunk! Rari Nantes in gurgite vasto! De hogy képzőművészetünk történelmünk nagy korszakainak neki ment volna, hogy az Árpád, az Anjou, a Hunyadiak korának, a 48/49-nek, hogy a Bocskay, Bethlenek, Rákóczyak korának organice összefüggő műalkotásokban neki mentünk volna, annak bizony híre, nyoma sincsen.

A francziák legalább a Napoleon-kor nagy eseményeit örökítették meg organikus alkotásokban a Versailles-i empire galériában. Nálunk semmi.

Nem mentünk neki a mindennapi magyar életnek sem. Az igazi mindennapi életnek, a *munkának*, a munka

dicsőítésének. Lógnak ugyan parádésan nagy embereink a képtárakban és másutt. Azonban nem élethívek. Mind-egyiknek van kardja; pedig kardot egyik sem forgatott. Legújabbán Andrássy Gyula gróf szobrát tábornoki egyenruhában, lóháton fogjuk látni, holott soha sem volt katona, soha tűzben nem volt.

A magyar munka elég nagy művészi tárgyakat adna művészeinknek. A tudós, a költő, a tanár, orvos, pap, iparos, kereskedő, a közönséges munkás elégszer kerül helyzetbe, a mely nemes világításba teszi működését, a melynek megörökítése nevelőleg hatna. Csak gondoljunk Meunier utolsó szobrára, a munkára! De művészeink és a rendelők inkább csak parádéznak; az igazi életet, a munkát nem örököltik meg.

Azt hiszem, jó volna, ha ebben változás állana be.

IX. Az 1848/49-iki forradalom tele van nagy eseményekkel, a melyeket csak a hálátlanság, a stupiditás hagy emlék nélkül. Érzésekkel, a melyeken az állam függetlensége és önállósága nyugszik. Kötelességteljesítésekkel, a melyek az ország nagyságát fentartják, ha az epigonok szívékön hordják.

Ideje volna, hogy ennek a dicső korszaknak egységes, összefüggő képét adnánk szobrokban, képekben, hogy a magyar a férfierő, a hősi elszántság képeiből okulhatna, hasonlókra buzdulna.

X. A jelen dolgozatban adalékokat akarok idevágólag adni, a melyeket Görgey Arthur életéből construáltam magamnak.

«De hiszen Görgey Arthur még él! Mit beszél az úr nekünk arról, hogy élő embernek szobrot állítsunk, képet fessünk!» felelik erre. Azt felelte rá kiváló férfiúnk, dr. Falk Miksa a lapjában, hozzátéve «Hála Istennek», Görgey még él. Kap majd szobrot, ha meghal.»

Az tény, hogy szobrot, képet élő embernek nem szok-

tak állítani. Rendszerint arra gondolnak, haljon meg előbb! Nyugtával szoktuk a napot dicsérni. Miért tennénk kivételt az emberrel?

Igaz az is, hogy a multban a legdícsőbb alakoknak sem emeltek életökben szobrot. Sőt rendszerint nagyon sokáig kellett rá várakozniok. Krisztus Urunk vagy ezer évig várt, míg szobrot kapott. Luthernak csak a németek 300 év után állítottak. Shakespeare már 300 éve nyugszik eltemetve, méltó szobra ma sincs Londonban. Dante 500 éve hiába várja méltó megtestesülését Olaszországban, ép úgy, mint Voltaire a magáét Francziaországban.

Azonban valami titkos érzés mégis szünet nélkül azt súgja az embernek, hogy még sem igaz a tétel. Nem igaz, hogy csak holtával tudni meg, megérdemli-e a szobrot.

Vannak esetek, hogy egyesek oly nagyot tesznek, hogy azt későbbben semmiféle úton meg nem ronthatják. Emléköket már életökben is nyugodtan fel lehet állítani.

Be kezdik ennek igazságát újabb időben legalább a németek látni. Bismarck herczegnek már életében szobrot emeltek Köln, Kissingen városa. Vilmos császárnak életében készült szobrairól nem is szólva. Oly fényesen, dícsően ragyog az, a mit tettek, hogy igazat kell annak adni, a ki azt mondja, «Nekem végtelenül jól esik, ha életemben láthatom a dicső ember alakját megörökítve. Miért haljon meg előbb ő, mint én!»

Teljesen jogosult ennél fogva annak a sok ezer magyar embernek kívánata, hogy Görgey Arthurnak már most állítsunk szobrot. Én nyugodtan teszem közzé a következő lapokat. Tudom, hogy sok ezer honfitársam érzését tolmácsolom. Majd csak akad előkelő, hatalmas ember, a ki az ország figyelmét eredményesen a Görgey-szoborra fordítja és azt felállítja. Jól esik az embernek, ha még életében és még hozzá Görgey Arthur életében pillanthatja meg Görgey Arthurnak örök időre szóló monumentumát!

ELSŐ FEJEZET.

Görgey Arthur szobra.

BEVEZETÉS.

Görgey dicsősége voltakép az 1848/49-iki forradalmunk dicsősége. Én legalább el se tudom a kettőt egymástól választani. És ennél fogva a Görgeynek állítandó emlékek egyúttal emlékei a 48/49-iki forradalomnak.

Ez a forradalom pedig végig zúgott az egész országon.

Illő tehát, hogy a Görgey-emlékek az egész országban el legyenek helyezve.

A szobra a fővárosban álljon. A főváros az ország szíve. A főváros Görgey egyik legszebb diadalának a színhelye. Illő, hogy itt *szobrot* kapjon.

Álljanak a nevezetesebb tényei a vidéken nagy *reliefek*-ben megörökítve.

És legyen *képe* az ország múzeumaiban, magántulajdonban, a mely gazdag, nemes életének egyes jeleneteit megörökíti.

A szobor helye.

I. Görgey Arthur szobra a fővárosban álljon.

De hol?

A felelet rá nem lehet kétséges.

Görgey Arthur szobra egyúttal az 1848/49. forradalom dicsősége lévén, nem lehet kétséges, hogy ezt a szobrot megilleti a főváros legszebb, legfényesebb helye.

Ez a hely: *a budai királyi palota kertje*. Nemcsak azért, mert ott resideál a Király, ott dobog az ország szíve. Hanem azért is, mert ezt a helyet, a budai várkert ormát már a természet díszhelynek jelölte ki. Innen látni át az országot; itt jelenik meg történetünk multja, jelene,

jövője. Ez az a hely, a hol végig éljük az ország ezeréves történetének dicsóságát, gyászát.

Jól esik, egyszer ezen végig menni.

II. Itt találkozik, a mióta a világ van, a nyugat és a kelet. A magyarok idejövetele előtt erdő, mocsár, bozót borította a vidéket. Nem is tűnt fel oly nagyon a nyugat és kelet külömbözősége. De fönt északon, nyugaton a nagy hegyek; kelet és délfelé a nagy síkság jelezte, hogy itt két világ találkozik. A Duna hatalmas árja azonban már a multban is összekötötte a nyugatot és keletet.

A mi ember akkoriban itt élt, az vándor, kóbor életet élt. A népvándorlás kora volt. Erős államot egyik se tudott alkotni, bár hatalmas góth, avar, hún, szláv néptörzsek voltak. Némi nyomot csak Róma hagyott Ó-Buda táján. Nem volt város, civilisatio. Csak vad pásztornépek, a melyeknek nyoma is veszett.

Ide jött Ázsiából a magyar nép. Kelet népe. És megváltoztatta a vidéket. Megváltozott ő maga is. Lassan nyugati nép lett. Vagy 100 évig még ázsiai módon élt. Végre Szent István király belátta, hogy a magyar itt Európában ázsiai vad függetlenségével nem állhat meg. Belátta, hogy Európában a függetlenségből fel kell valamit áldozni. Át kell venni az európai culturát, a *munkát*, a melynek hatását ámulattal látta és bámulta Nagy Károly nagy birodalmában. Át vette innen azt, a miorót ad s a mi voltakép nem is német, hanem az antik és a keresztyén culturának a terméke volt. Átvette a királyságot, a keresztyénséget, a megyét. Behozta erővel az ázsiai független nép nyakára. Behozta a német császárság nyíltan bevallott utánzásában. És fenntartotta erővel az institutiókat. Fenntartották dicső utódjai, az Árpádok.

Az ázsiai független nép lassan elfogadta a nagy király intézményeit. Azok szerint rendezkedett be.

Megindult a munka, az összeköttetés a nyugattal.

Az Árpádok után az Anjouk, Luxemburg, a Hunyadiak székeltek itten. Dolgoztak; emelték az országot. Internationalis congressusaikat itt tartották. Visegrádról indult Mátyás király Bécsbe. Itt jöttek össze békecongressusokban a XV. században.

De jött a török uralom. Magyarország elveszti önállóságát. Pozsonyba, Erdélybe, a felvidékre költözik az ország némi ereje. A török hódoltság kora. Elzúllás, mely 200 évig tart. Az ország urai a Habsburgok. És az ország csak dynastikus érdekből él. Az az egy jó következése volt a Habsburg uralomnak, hogy az ország integritását helyreállították. A törököt elűzték. Sőt a *pragmatica sanctio*val az ország felvirágzásán kezdenek dolgozni.

A nyomokat láthatjuk ma is. Pest kezd épülni, gyarapodni. Buda tisztul, szépül. Budán a királyi palota, a templomok emelkednek. Pesten a kaszárnyák, a kereskedők. A Habsburgok felveszik, gyöngébb lélekkel, de felveszik, a mit az Árpádok dicsően kezdtek. Folytatják az európai cultura behozatalát, a miben a magyar nemzet részéről, a földesurak részéről eleinte igen gyöngé támogatást kaptak.

De, hála Istennek, lassan a nemzet is ébred.

Széchenyi a nemzet részéről itt kezdi a munkát. Épül a lánczhíd. Felbuzdul, tevékenységre indul a nemzet. A sajtó, irodalom, tudomány, költészet; az élet, nem megfelelő dimenziókban ugyan, de fellendül.

1848/49-ben végre a nemzet öntudatra lép. Kossuth halhatatlan módon megcsinálja neki a jussát, az 1848-iki alkotmányt. Görgey a forradalomban visszaszerzi önállóságunkat, beveszi Pestet.

1867-ben Deák kiegyezése alapján a nemzet komolyan újra felveszi a munkát. Meglátszik itt a nyoma mindenütt.

Érdemes dolog egy pillantást vetni rá.

III. Szép, megkapóan szép a kép a budai hegyekről,

a mit a természet, a mit történetünk az előttünk fekvő panoramára rá nyom.

Szép a Duna. Ez hódítja meg első sorban a nézőt. A nagy víz ezen a nagy darab földön. Igaza van Carrière-nek, hogy a víz adja meg a vidéknek a magasabb életet. Az a szem, a melytől a vidék arczulata ragyog. Mily hatalmas, ragyogó életet él itten. Büszkén csillogtatja a Duna hullámait, a melyekben visszatükröződik a nap. Ettől ragyog, szinte bűbájosan mosolyog a vidék; különösen messze távolban. Mintha a Duna itt jól érezné magát, oly szépen, önérzetesen folyik. Nem mocsarak, bozót között, mint hajdanában, hanem szép kertek, városok között! — A nyugatról jön. Mintha onnan hozná a civilisatiót! Rajta jöttek be a vitézek, a nagy magyar családok ősei; rajta a püspökök. Rajta Barbarossa Frigyes, a Habsburgok.

A magyar lassan tartalmasabbá teszi a panoramát. Ma Széchenyi hajói szelik hullámait. Állandóan mozog rajta az ember, forog rajta a terméke.

A Duna után az ember tekintete a városon mereng. Budapest! Elláthatatlan háztömeg, a mely a folyam mind a két oldalán elterül. A szem ámulattal nézi, nézi, csak nézi. De lassan kidomborodnak a nézőnek imaginatiójában a nagy és szép dolgok, a melyek a hazafias szív *majdnem* minden vágyát kielégítik.

Az első a Duna hídjai. Nincs ily hídja egy fővárosnak sem. Angliának köszönjük a lánczhidat, Francziának a Margit-hidat; az Erzsébet-híd a niagarai hidat meghaladó ívével már tiszta magyar alkotás. Valóban, Pest bizton, erősen nyújt Corvin agg várának hű kezét. Rendületlen állanak a hidak, mintha örök időre állította volna őket a magyar.

Budavár! a királyi palota, Mátyás király temploma, az iskolák és templomok, a fényes korzó! Éjszakon a régi Róma alapítványa, Aquincum! oldalt a honalapító IV. Béla

király leányának, Szent Margitnak képét idézi fel a Margitsziget. Délen Árpád székhelye, a Csepel-sziget.

A másik oldalon Pest, messze, messze elterülő ház-soraival. Síkon fekszik, semmi emelkedés. Ház ház mellett. Kevés kert vidítja fel a háztengert, a mi a panorámát szinte fárasztóvá teszi, ha a Duna, a nagy korzó ragyogó szegélye páratlan pontokat nem varázsolna elő benne. Sok, sok házat lát a szem. De a hazafi örömmel nézi. Imaginációja meg tudja találni és értelmezni az egyes kimagasló épületeket. Templomunk, tornyunk nincs túlsok; ebben a külföld városai gazdagabbak. De a Szent István-bazilikának kupolája szépen emelkedik ki a tengerből. Szegényes, legalább is nagyon szerények a protestáns egyházak tornyai, nem híven jelezvén a két egyház viszonyát. Az ország a Duna szélén magának parlamentet állított, melynek dunai frontja páratlan, nagyszerű látvány. Bár bent is oly nyugodt ész, annyi finomság, tanultság volna, mint a palota gyönyörű külsején. Megtaláljuk a magyar tudományos akadémiát; kivehető előtte Széchenyi szobra. Szemben Deák Ferenczé. Szembeötlük a múzeum nemes antik oszlopcsarnokával, a melynek aljában szinte látjuk Arany Jánost. A vámpalota, az Elevator a Duna alján, a vasúti és hajó-rakodó teleppel. A bíróságok palotái nem oly büszke, grandiosus alkotás, mint a brüsseli, de szépek, és a mi fő, megvannak. A város szélén a gyárak, magas kéményeikkel, a füstfellegekkel. Fejedelmileg folyik közbül a Duna, annak két partján széles korzó, a melyen hemzseg az élet.

Bizony munka, évszázados nagy munka volt, a várost ily nagyra és szépre emelni!

A munka eredményes volt. A főváros mint nagyváros megvan. Szinte látható a gazdagság rajta; a csín, a kényelem a házakban. Az alacsony, szalma-, faépületek, a kis ablakú nyomorult kunyhók eltűntek még a Gellért-

hegyről is. Szép, magas kőházak állanak előttünk, melyek hála Istennek nem nyúlnak 32 emeletes magasságba, mint New-Yorkban, Chicagóban.

Az ember nem tud arról letenni, hogy Magyarország szívében áll. Itt él a magyar tudomány, művészet, gazdasági tevékenység. Baj, hogy a katonai arzenalis hiányzik, bár kaszárnya elég van, de hiányzanak az állandó katonai erőnek az épületei; az ágyú-, az anyaggyűjtemény. De megvigasztalódunk. Tán csak meglesz abban a terjedelemben, a mely az ország védelmére, missiónk teljesítésére kell.

A szem a városnak szinte fárasztó nagy képéről a vidékre tér. Azon szinte megpihen. A Rákos! mennyi gondolatot idéz fel! Ma a rajta levő falvak, vasutak szinte városnak tüntetik fel, de azért megvan az Alföld karaktere. Az ember látja a búzatermő földek rengetegét, a ménes helyét, a kőbányai sertéstelepek tanyáit; látja mindazt, a mi ennek az országnak belső consistentiát, erőt ad, azt, mely Európa kincses bányájává teszi; a mi részben jogcímet ad arra, hogy ne érjük be a szárazföldi patkány-nép szerepével, hanem menjünk le a tengerre, foglaljunk ott állást, lépünk be a világforgalomba, tegyünk számot ottan!

Végig sietnek a Rákoson a vasutak. Füstfellegek jelzik az útjokat. Füstfelleg, mely elrepül, de bizton megjön egy pár percz múlva újra!

A nyugaton a vácsi hegy, Árpád katafalkjának mondanám, délen a Szent-Gellérthegy «gondjával», a citadellával szegélyezi a képet. Szent Gellért! Citadella! Le a szem semmi akadályt se lát. Szinte meglátja a tengert...

És megnyugszik ismét a szem, ha nyugat és észak felé tekint. Megnyugszik a nyugati hegyek és erdőségek gyönyörű képén, a sok villán, a melyet a régi vadonban az emberek pihenőre építettek; a sok fürdőn, a jövő nagyság biztos zálogán. Tudjuk, ez a fővárosi lakosságnak pi-

henő, üdülő része. Nyílik a kertekben a rózsza. Édes gyümölcsöcskel, szőlővel hálálja meg a vidék az ember fáradozását. Évezredek óta áll a hegyláncz. Soha sem volt oly szép, mint most. Fog is még állani évezredekig, mindig szebben, dicsőbben!

Az az összbenyomás uralkodik a panoramán, mindig is azzal az érzéssel jöttem le a hegyről, hogy a mit a szem itt lát, az mind szép és dicső. De egyúttal arra is gondoltam mindig, hogy bizony a mit itt alkotott az ember, azt az európai cultura hatása alatt alkotta! Szent István jelszava: a keresztyénség, a királyság alkotta az alapokat; a magyar munka egy évezred alatt teremtetten meg a testet. Minden épület hirdeti Magyarország és Európa együvértartozását. Ne feledjük el, hogy századokig kizárták a magyart úgy Pest, mint Budavárban. Ma a magyar az *európai* tanítás alatt meghódította mind a kettőt a *magyarnak*. Ma itt magyar ész teremt és alkot. Mi lehet belőle, ha királyával egészen egybeforr!

A kép szép és lélekemelő *nappal*. Ha az éjjel ráborul a városra, még szép holdvilág idején is, Phönixként egy új kép áll elő. Az a tenger sok láng, a mely mérföldnyire átvarázsolja Pestet csodás tüneménynyé! Tündérvárossá, a mely a lángok gyöngysorozatával isteni lakot csinál belőle. Csak kár, hogy ez az éjjeli kép nem kap kellő centralis fénypontot! Ma csak a Gellérthegyen levő vendéglő van fényesre kivilágítva, a hová 1905-ben sok függetlenségi úr vacsorálni járt. Ez sehogy sem illik a képbe! Egy fővárosi koresma legyen kivilágítva a magasban! Mily szép volna, ha a budai várpalota kupoláján levő Szent István korona (valamivel nagyobb is lehetne) elektromos világításban ragyogna a város felett, mellette a Mátyás király templomán a kereszt hasonló világítást kapna! Míg lent Pesten a parlament kupoláján egy idealis Hungaria-szobor elektromos árban ragyoghatna! Fel lehetne erre a kupolára

állítani a Pheidiaséra emlékeztető Pallas Athenát, Hungariának is beillik, a mint jobb kezével a magas lándzsát tartja.*

IV. A *budai várkert*. A királyi palota ennek a panorámának a szívében áll. Valóban páratlan helyen. Előtte az ország, természetileg és politikailag. Előtte a mult, a jelen, a jövő, — — a tenger! —

A magyar megtette a magáét, kivált a legutóbbi időben, hogy Királyának háza fényes legyen, méltó a rendeltetéséhez, a természet nagyszerűségéhez. A többi európai fejedelmek lakai architectonice talán kiválóbbak. De egy sines, sem London, sem Párizs, Róma, Berlin, Szt.-Pétervár, mely a budai kir. palota páratlan szépségével, a nagyszerű panorámával mérkőzhetnék.

A palota előtt a *várkert* terül el, melynek az épület közelében levő *esplanade*-ja természettől arra van teremtvé, hogy azon a király házát helyezzük el. Az esplanade fenn a magasban három oldalról körülfogja a királyi palotát. A várfalak remekül még magasabbnak tüntetik fel.

Ma ezen a szép, díszes esplanade-on két szobormű áll.

Az egyik a *Turul* madár, az esplanade északi részén. Helyes gondolat. Ép úgy, mint helyes a várpalota kupolájának a csúcsán lévő Szent István-korona. Csakhogy ugyanabban a hibában szenved. Kicsi, és még tetőzésül, alacsony. Nem is látni.

A Turul madárnak magasabb pedestalt kellene emelni, ha már az épületen valamiképpen el nem helyezik. A Turul repüljön, lebegjen a palota felett!

A másik alkotás, a mi a palota előtt áll, az egy szobormű. *Savoy-i Jenő* lovasszobra. Ez a díszhelyen, a királyi palota közepe előtt áll, meglehetősen magas pedestalon.

* Ma a Louvre-ban van; Velletrinél találták. A lándzsát a jobb kezébe kellene adni.

Szívesen megengedem, hogy Savoy-i Jenőt nagy szobor illeti meg. De nem azon a helyen, a hol a jelenlegi áll. Sőt azt hiszem, Savoy-i Jenőt onnan el kell távolítani.

Mert ez a hely a magyar Királyok helye. Csak Királynak lehet ott szobrot emelni. Nézetem szerint az a hely, a melyen Savoy-i Jenő áll, természetsszerűen *Szent István* királyt illeti meg. Ő rakta le a magyar királyság alapjait, alatta indult meg a helyes magyar politika, cultura, a magyar állam. Illő, hogy ő álljon itt a Királyok házában a díszhelyén. Strobl műve más piedestallal ide jöjjön.

Melléje tehetnők *Mátyás* király szobrát, a ki a magyar királyságot nagyra emelte.

Szent István mellett a másik oldalon *Felséges Urunk* álljon, a ki az 1867. kiegyezéssel és egész életével megmutatta, milyen legyen a magyar király. —

Savoy-i Jenő szobra sehogy sem oda való. Kétségtelen, hogy Savoy-i Jenőnek Magyarország nagy hálával tartozik. Illik is, hogy szobrot állítsunk neki. De nem lehet elfeledni, hogy nem volt magyar ember, legkevésbé magyar király. Külföldi volt. Nem szeretett minket. Inkább gyűlölt, a mire a Rákóczy-kor elég adatot nyújt. Savoy-i Jenő a *Habsburg*-ház híve volt, annak a világuradalmi háznak, a melynek nemcsak magyar alattvalója volt. Nagy szobra Bécsben, a Hofburg előtt legilletékesebb helyén van. Budán is magunkat tisztelnők meg, ha hálából kiváló helyet adnánk neki. Például a várpalota bejáratánál, mint Bécsben a Hofburg bejáratánál áll.

Savoy-i Jenő eltávolítása nehézségekbe nem ütközik, a mint azt felállításának a története mutatja. A szobrot Zenta városa rendelte volt meg a zentai csata dicsőítésére. De nem volt pénzök, hogy a 130,000 frtot tevő költségét megfizessék. A kormányhoz fordult. A kormány megvette a szobrot és a fővárosi közmunkák tanácsát megbizta elhelyezésével. A tanács *proprio motu* javaslatba hozta a

királyi palota előtti *esplanade*-ot, a hol aztán fel is állították. Úgy beszélük, hogy csak ideiglenesen. Mert már felállításánál az a gondolat lebegett az érdekelt urak, a tanács sok tagja előtt, hogy ide majd uralkodó Királyunk szobrát kell tenni.

V. Nézetem szerint, a királyi palota, a királyi kert *esplanade*-ja a Királyoké legyen. Ez legyen a királyi palota gloriolája. Szent István, Mátyás király, I. Ferencz József király.

Vannak azonban az *esplanade*-nak a régi várfal mentén régi erődítményei, magas várfalak. A várfalnak kiszökellései, a melyek a régi várfalnak consistentiát voltak hivatva adni és melyek ma, kiváltképp a Duna felé való vonalon, meghagyattak. Kúszó növények, kerti díszek nyúlnak fel rajtok.

Ilyen kiszökellés van a várkert déli ormán. Jól magasan nyúlik ki erős falazata a Duna felé. Jól látható Pestről, Budáról, mindenünnen.

Ez az a hely, a hol, nézetem szerint, Görgey Arthur, a 48/49-iki forradalom szobra álljon.

VI. Szó sincs róla, hogy ez a hely, a hová a Görgey Arthur szobrát tervezem, a legkiválóbb hely Budapesten. Kimagasló pont; uralkodik magasan a mértföldekre terjedő vidék felett.

Ide gondolom a szobrot. A szobormű Görgey Arthur dicsőségét fogja emlékezetünkbe hozni. De egész conceptiójánál fogva az 1848—49-iki forradalomnak dicsőségét, gyászát örökítse meg. A legfényesebb korszakát ezer éves történetünknek. Illő, hogy a legszebb, legfényesebb helyet kapja.

Ismétlem gondolatomat. A királyi palota *esplanade*-ja legyen a Királyoké. De helyesnek tartom, hogy a Királyok mellett hasonrangú magaslaton álljon a Népnek, a nép hőseinek a szobra. Az 1848—49. forradalom nem volt antidynastikus.

A szobor azt a gondolatot fejezi ki, hogy a Király és a Nép *együttvéve* alkotják a nemzeti nagyságot. Mert hisz a Nép jogosan fog fegyvert, ha a Király az alkotmányra tör.

A tárgy nagyságánál fogva nagyok legyenek a szobormű dimenziói, a mit alépítkezésekkel könnyen ki lehet vinni.

A szobor állani fog:

a *főalakból*; Görgey Arthur; és
a *piedestal-ból*.

Görgey Arthur alakja.

I. Görgey Arthur szobráról egyszer már írtam valamit a Görgey István öccséről kiadott dolgozatomban. Lenyomatom itten újra, mert mai érzésem bevezetésére legalkalmasabbnak találom.

«Jogi Dolgozat»-aimban, a Görgey Istvánról szóló cikkem 595. lapján (Görgey Istvánom külön lenyomatán a 110. lapon) következőleg nyilatkozom Görgey Arthur szobráról:

«A gróf Zichy-család nestora, gróf Zichy Nep. János, a ki főúri jogait élvezi, de a főúr kötelességeit is teljesíti, már évtizedek előtt érczbe öntette forradalmunk két nagy alakjának, Bem és Görgey Arthurnak lovas szobrait és a két mű már évek óta diszíti a lánghi kastélyt, a kastély urának hazafias érzéseit. Szép alkotás mind a kettő. Görgey alakja hirdeti a művésznek, Hollónak tehetségét. Ott ül magas, 18 markos lován; egyszerű honvédruha van rajta, mit a nemzet adott reá. Mellét földi a zeke, melyet csatáiban hordott. A magasban födetlen fővel ül, a mi már a görögöknél is jelentett valamit; fején kötés veszi körül a sebet, melyet Komáromnál kapott. Jobb kezében széles kalapját, bal kezével lovát tartja; előre tekint. Feszült figyelem, meg nem tört erő, elszántság az egész alak; lesi

az ellent. Érezzük, ember előtt állunk, a ki nem félt a haláltól, a ki minden körülmények között megtette kötelességét.

A szobor eltalálta Görgey Arthur nagyságának több fővonását. Így azt, hogy Görgey nem volt mágnás, főúr; nem pompázik ősi díszben, még tábornoki jelvény sincs rajta. Nagyságának egyik titka, hogy épp úgy mint Kossuth, Vörösmarty, Petőfi, Arany, ő is a magyar nép, a szegény magyar nép zöméből kelt ki; nem vagyon, nem pajtáskodás, hanem kötelességtudás, idealis küzdés emelte nagyra. Nem a régi, hanem az új Magyarország embere, az új Magyarország harczosa volt. A szobor eltalálta a hatalmas, elszánt erőt. Csak valamivel támadóbb lelket kívánnék a szoborban. Nem ugyan azt a czirkuszi pompázást, mely Károly főherczeg és Savoyai Jenő bécsi szobraiban van, hanem valamit abból az elszánt, támadó erőből, mely Luther wormszi szobrát, Zwingli zürichi szobrát jellemzi. Zwingli szobrában a balkéz a bibliát, a jobbkez a kardot fogja. Holló szobrában is ilyesvalamit óhajtanék. Ne a kalapot tartsa a jobbkez. Össze kellene valahogy a karddal hozni, de persze nem a bécsi Schwarzenberg herczeg szobrának a mintájára; a ló is necsak fülét hegyezze; menjen előre, vigye a hőség, mint életében tette, előre.»

II. Ma is lényegben ezt vallom, a mit fönnebb két év előtt írtam.

Holló Görgey Arthur szobrát megilleti minden tekintetben az elismerés, a melylyel neki adóztam.

Holló műve kitűnő. Maradjon meg belőle az, hogy Görgey Arthur szobra lovas szobor legyen. Maradjon meg Görgey Arthur lelkének a kinyomata, lelkének a lényege. A meggondolás, az erélyes elszántság. Ezt nagyon jól fejezi ki Holló műve. Maradjon meg, mert dicső gondolat az, hogy sebesülten, bekötött fejjel ül a lován. Ez jól fejezi ki a férfias kötelességteljesítést, az önfeláldozást. Maradjon

meg Görgey Arthur ruhája, mert honvédruhában ül a lovon, a mit a nemzet adott reá, abban a híres zekében, a melyet csata napján szokott volt felhúzni. Maradjanak meg a ló dimensiói.

Szóval, Görgey Arthur lényegét jól fejezi ki Holló; azon változtatni nem sokat kell.

Változtatni azonban mégis kell, mert a szobor főalakjába bele akarom vinni a 48—49. harcz szellemét, a mit persze Holló nem tesz; nem akart tenni.

Ez a jellem pedig *nemzet küzdése, feláldozása*. Ellentállt az álnokságnak, zsarnokságnak, küzdött a haza szabadságáért, alkotmányáért. Activitás, rettenthetetlenség jellemezte a nemzetet 48—49-ben. Azt kell kifejezni a szobormű minden alakjának.

Minthogy ez az alapgondolatom, kicsit bővebben kell kifejtennem.

III. *Moltkénak* az idén szobrot állítottak Berlinben. Gyönyörű mű. Nagy dimensiójú talapzaton, a közepén magas piedestalon áll Moltke. Gyalog; uniformisban. Nem áll szabadon; egy pillérre támaszkodik; kardját szinte elfedi köpönyegje; nem is látni jóformán a kardját. Fehér márványból készült az egész szobormű.

Gyönyörű alkotás. Adja a gondolkozó nagy strategát, a ki a háború esélyei felett elmélkedik. Még lóra se kell ügyelnie. Gyalog áll. Gondolkozik, elmélkedik. És ezt gyönyörűen adja.

Görgey Arthorra, a 48—49-iki forradalomra sehogysem volna illő a Moltke ideája.

Nem akarom ezzel azt mondani, hogy Görgey nagyobb hadvezér volt, mint Moltke. Ilyesmire nem gondolok. Hanem más volt a karaktere, más volt a serege.

A forradalomban Görgey nem vezetett kész, nagy hadsereget, a melynek kitűnő tábornokai voltak. Görgeynek nemcsak sereget kellett vezetni. Ez volt ugyan a fődolga.

De épp oly fontos volt a sereg szervezetlenségénél fogva az, hogy a fővezér a csata esélyeinél személyesen jelen legyen, közbelépjen; személyes bátorságával neki menjen az ellennek; üsse, verje. A stratega elmélkedését a mi forradalmunkban mindig össze kellett kötni a katona taktikus bátorságával. Moltkénál ez a taktikus feladat egészen háttérbe szorult. Azt tábornokai kitünően végezték. Nincs egyetlen egy csata sem, a melyet Moltke személyes közbelépésével, nyílt tűzbe menésével döntött volna el. Ellenben Görgey életében nem egy csata van, a melyet tisztán az ő tűzbemenése, hősies nekimenése döntött el. Moltke épp oly bátor katona volt, mint Görgey. De a seregének szervezete nem tette szükségessé a személyes közbelépését, tűzbemenését.

Holló Görgey-je lényegben hasonlít Moltke felfogásához. A stratega nyugodt gondolkodását adja.

Ezt meg kell tartani. Mert Görgeynek is ez a fővonása. A fej, az arczkifejezés legyen, maradjon meg a Hollóé. De a test magatartásába vigyük bele az 48–49-iki feladatok összességét: a taktikust, aktivitást, a hősi tűzbemenést.

Megfelelünk ezzel a 48–49-iki forradalom jellegének, a mely a nemzet bátor, elszánt tűzbemenésében nyilvánult.

Ezt különben már Görgey Istvánomban jeleztem.

«Csak valamivel támadóbb lelket kívánnék a szoborban; valamit abból az elszánt, támadó erőből, mely Luther wormszi szobrát, Zwingli zürichi szobrát jellemzi. Zwingli szobrában a balkéz a bibliát, a jobbkez a kardot fogja. Holló szobrában is ilyesvalamit óhajtának. Ne a kalapot tartsa a jobbkez. Össze kellene valahogy a karddal hozni; a ló is ne csak a fülét hegyezze; menjen előre.»

Ezt a gondolatot szem előtt tartva, Holló Görgey-je a tervezett szoborban némileg változik.

IV. Az összes szobrok között, a melyeket a hadvezé-

rekről láttam, annak, a mit én gondolok, az elszánt küzdesnek, legjobban megfelel, Fremiet-nek «Jeanne d'Arc» szobra Párisban, a Rue Rivoliban, a place des Pyramides-on. 1875-ben állították fel a kritika osztatlan elismerése között. Paul Dubois Jean d'Arc szobra is ugyanazon a gondolaton álló remekmű.

Jeanne d'Arc pánczélozottan, sisakosan lovon ül. Jobbjával égneke emeli kardját. *Rohamra vezeti embereit. A ló előre megy.*

Én azt a szobrot venném Görgey Arthur szobrához mintának. Egybeolvasztanám a Holló szobrával. Ebből a stratega nyugodt, elszánt eszét, a másikból a taktikus aktivitását venném át.

Sőt a Jeanne d'Arc-szobor aktivitását még fokoznám. Jeanne d'Arc előreviszi csapatjait. Az egyenest az égbe emelt kard bizonyítja. A ló előremenése, az erős trabb is bizonyítja. De mintha ezt félre is lehetne magyarázni. A kardot oly egyenest tartja az Égneke, a ló oly erős, de nyugodt trabban megyen előre, hogy tisztelgésnek is veheti a néző. Nekem úgy tetszik, hogy a Jeanne d'Arc alakját és gondolatát megtartva, még valamivel több életet lehetne a szoborba önteni. Mintha az előretörésben valami akadályba, ellenségre bukkannék a hős, és ő ezt kardjával le akarja vágni. A ló természetesen megfelelő tartást kapna.

Holló szobrában Görgey nyugodtan ül a lován, akár oly nyugodtan, mint Moltke áll Berlinben. Ez a nyugodtság, hogy ne mondjam, merevség életet kapna a kirántott kardtól, attól a mozgalmótól, mely Görgey testét átjárja, mikor rohamra viszi katonáit, mikor ellenségre bukkan, hogy azt levágja. Nem gondolok természetesen oly Szent György-lovag-féle összekuporodásra. A mozgalom discret keretek között maradjon; Görgey alakjának magasan állónak, nem összekuporodónak kell maradni.

Holló szobrában a jobbkeze a kalapot tartja; a fejét

sebkötés fedí. A tervezett szoborban a jobbkez a kardot villogtatná. A kalapot máskép kellene elhelyezni. Úgy a mint ma van, úgy fest, mintha tisztelegne Görgey; mintha levenné a kalapját valami fölebbvaló előtt és tartaná a kezében. Ilyen eset elő nem fordulhatott. Görgey volt a legnagyobb úr, a fővezér; és különben se szerette a tisztelegéseket.

Keze a kardot tartsa, és villogjon a kardja fenn a magasban, az Égnek. Hirdesse egész alakja, hogy rohamra viszi katonáit, a melyből dicsőség árad a nemzetre.

A művész alkotó erejére kell hagynem, visszafordulhat-e Görgey Arthur arcza, midőn kardját az Égnek emeli, rohamra viszi katonáit, az ellenségre bukkan. Én nagy örömmel venném, ha ez művészeti szempontból keresztülvihető lenne. Nem kellene a szobornak mindig a végtelen Rákosra nézni. Örök tekintetével megpillanthatná azt, a mit szeretett, mondjuk: kedves honfinépét, a királyi palotát...

Kiemelem, hogy Holló szobrán a ló arányai helyesek. Görgey Arthurnak csakugyan 19 markos lova volt, a mit megült úgy, hogy párja nem akadt az országban. Csak a zabla nem nézett ki úgy, mint Holló lován. Ez különben csekélység.

És még egyet kell megjegyeznem. Holló szobrán Görgey Arthur magyar nadrágban, csizmában ül. Ez kétségkívül harmonikusan illik a lovasszoborhoz és maradhat. Bár tényleg Görgey Arthur német nadrágban ült mindig a lován. Még nem is vörös rampaszú tábornoki nadrágot, hanem rendszerint barna honvédezredesi nadrágot, atillát hordott. A híres veres zekét csak csata napján húzta fel, hogy könnyebben rá lehessen ismerni, mikor egyik szárnyról a másikra vágatott. Holló is ebben ábrázolja.

Különben ezek másodrangúak. A bremaiak ez idén szobrot emeltek Frigyes császárnak, a ki a porosz-francia háborút mint seregkommandans végig vívta. És ez a Fri-

gyes császár, ez a legmodernebb katona, meztelenül, párduczbőrrel borítva ül a lovon. Mégis elsőrangú mesterműnek mondják a bremai szobrot. És igazuk van.

V. Görgey Istvánomban Görgey Arthur szobráról még a következőket írtam:

«Nem fejezi ki a szobormű Görgey Arthur egész életét. Nem fejezi ki a *honvédség*, a magyar nemzet dicsőségét, melyet Görgey szervezett és mely őt nagyra emelte. Nem fejezi ki azt, a mit 1849 után szenvednie kellett. Azt, a miről Horatius már 2000 év előtt énekelt ugyanabban a halhatatlan ódában, a melyben a római ifjúságot tanítja, mit tanuljon, mit gyakoroljon. Melyben benne van a dulce et decorum est pro patria mori és a melyben az ifjút tanítja, hogy élete jutalmát a halhatatlanságban keresse, a melyre csak az erény útján érhet el. «Az erény útján, mely nem törődik a méltatlan megtámadással; mely mocsoktalanul ragyog a dicsőségtől; mely nem a zajongó nép akarata szerint emeli és teszi le a fegyvert. Az erény útján, mely feltárja az eget a halhatatlanságra érdemesek előtt, mely járatlan utakon tör magának utat, a csöcseléket és a föld iszapját megveti és repülő szárnyakon tova száll a halhatatlanságba.

«Virtus, repulsæ nescia sordidae
Intaminatis fulget honoribus,
Nec sumit aut ponit secures
Arbitrio popularis auræ.
Virtus, recludens immeritis mori
Coelum, negata tentat iter via,
Cœtusque vulgares et udam
Spernit humum fugiente penna.»

Ezt az érzést, legalább valamit belőle, valahogy reliefekkel és mással bele kellene vinni Görgey Arthur szobrába; a mi lehetséges, de ez idő szerint és e helyen nem fűzöm tovább gondolataimat. Csak azt jegyzem meg: a szobormű más legyen, mint I. Vilmos császár szobra Berlinben. I. Vil-

mos mint császár ülhet a lován; egy nagy nép hatalmát jelzi. Görgey szobra a kis magyar népnek küzdelmét, a férfias elszántságát adja vissza.»

A mit a környezetről akkor gondoltam, most sem fejtem ki. Görgey Arthur környezetéről adandó alkalommal többet.

A pedestal reliefjei.

I. A szobormű piedestalját nagynek és hatalmasnak gondolom. Mert az egész mű a 48/49-iki dicső harc tanulmányait hirdesse. Ezek pedig nagy tanulmányok, a melyek nem a szobatudós kamarájában, hanem a nemzet részvétele mellett az Ég színe alatt a nagy világban dördültek el.

A főalak, Görgey Arthur, adja individualisáltan a forradalom főgondolatát. A hősi ellenállást, a küzdelmet bátorsággal és észszel.

A pedestal adja a forradalom történetét. A magyar népnek azt az elszánt akaratát, hogy becsületét, alkotmányát megvédi; önállóságát, függetlenségét kivívja. Az osztrák ellenében alkotmányáért száll síkra. Harcol érte haláláig. Harcol az osztrák és orosz egyesült erő ellen. De nem bír velök. A muszka előtt leteszi a fegyvert.

Négy reliefet gondolok.

1. A váci proclamatiót;
2. Budavár bevételét;
3. 1849 július 2. komáromi csatát;
4. A világosi fegyverletétel a muszka előtt.

I. A váci proclamatio.

Ezt illeszteném a pedestal homlokára. Ezzel kezdődik a magyar forradalom. Mert először ebben a proclamatióban nyilatkozik meg a *sereg*, hogy miért akar küzdeni, miért akar meghalni.

Jól tudom, hogy Kossuth már előbb nyilatkoztatta ki és tett is nagyokat abban az irányban, hogy a magyar a becsületét, a 48/49-iki alkotmányt fegyverrel meg fogja védeni. Érdeme e részben minden vitán felül van.

De a *nemzet* erőt, lelket ebbe a kijelentésbe először mégis csak abban a proclamációban adott, melyet Görgey Váczon 1849 január 5-én bocsátott ki.

Moralis szempontból a sereg proclamációja nem nagyobb értékű ugyan, mint Kossuth nyilatkozata. Sőt tisztán a Kossuth nyilatkozatából folyik. De nem is kisebb. Mert a fegyverben álló ezerek akaratkijelentése, hogy az alkotmányért akarnak küzdeni, meghalni, nagyobb bizonyíték a *nemzet* lelkesége mellett, mint a szónok szónoklata. A katonákban a *nemzet férfiai* nyilatkoznak meg; a nemzetre ez vet igaz dicsőséget. Forradalmakban különben is a sereg viszi az igazi szerepet. Az küzd, az hal meg. A sereg enunciatíói több figyelmet érdemelnek, mint a szónoklatok, mert ezek a nemzet igazi akaratkijelentései.

A sereg visszavonulóban volt. Retirált az osztrák túlhatalom elől Pozsonytól Váczig. Alig várta, hogy megszervezzék, hogy erőre tegyen szert, hogy aztán neki meghessen az ellennek, kiverhesse az országból.

Éls ekkor visszavonulóban mondta ki a sereg fővezére, Görgey Arthur, hogy ez a sereg *királyi hadsereg*, hogy a 48-iki alkotmány védelmében kel fel, azt meg fogja védeni; királyához hű marad. *Nem fog holmi republikánus velleitásokba belemenni.*

A váczi proclamációért Kossuth megharagudott Görgeyre. De ez nem változtat semmit azon, hogy a magyar nép, és a seregben ez volt képviselve, ezt vallotta.

Ez volt a sereg akarata, ezt akarták a magyarok. Világosan ki akarták jelentetni, hogy holmi republikára nem gondolnak. A sereg ettől a republikánus hajsztától szinte bomladozni kezdett; a főtisztek tömegesen ott hagyták.

Görgey Arthur mint fővezér nem tehetett mást, és örök becsületére válik, hogy megtette, mint hogy a seregnek ezt az akaratát proclamatiójában nyíltan kifejezte.

Ez a proclamatio a külföldi forradalmi seregek proclamatiói között kiváló helyet foglal el. Nem von le semmit értékéből, hogy Kossuth miatta megharagudott Görgeyre. A történelem kiadja Görgeynek és a proclamáló seregnek egyaránt, hogy okos, becsületes dolog volt a proclamatio. Dolog, a melyre a magyar mindig büszke lehet, mely megfelel 300 éves történetének, a mai európai állás követelményeinek. Ez volt a nép akarata. Ezeren haltak meg érte. Inkább ezért, mint azokért a csillogó szólamokért Kossuth szónoklataiban, a melyekért bizony ő se tudott meghalni.

Ha a történethez híven akarnánk a vácsi proclamatiót érczbe önteni, akkor a vácsi püspöki palotának a nagy termébe kellene a képet tenni, a melyben egybegyültek Görgey seregének főtisztjei, a csapatok küldöttjei, a kik között aztán Görgey a proclamatiót kiadta. Maga a katonaság nem volt a teremben. Az feltétlenül megbizott tisztjeiben. Örömmel fogadta a következő napokban a lithografált proclamatiót és be is tartotta.

De nem vagyok photographus. Ha a németeknek szabad volt *Frigyes* császárt, a ki az 1870-iki háborúban sereget vezetett Franciaországban, 1906-ban Bremában meztele-nen, csak párduczbőrrel fedve, megörökíteni és a kritika egyhangulag elismeri, hogy az gyönyörű alkotás, mert a nagy győztest tisztán emberi alakban leghívebben tüneti fel; akkor nekünk is szabad a vácsi proclamatiót igaz érdeme szerint bemutatni. Ez pedig az, hogy maga a sereg, az áldozatkészen összegyült fegyverben álló nép akarta a proclamatiót. A fegyverben álló népet kell tehát a reliefbe belevinni. Az akarta kijelenteni, hogy 1848-ért szívesen meghal, de a királyával ki akar békülni, holmi idétlenségekért nem küzd.

Úgy gondolom ennél fogva a reliefet, hogy Görgey szabad ég alatt, főbb tisztjeitől körülvéve, publicálja a proclamatiót. Kissé emelkedett helyen áll. Mellette Aulich ezredes. Hátról a sátor, a mely előtt a honvédszászló 1848-al. Előtte a lóval fedett síkságon elterül a sereg. Gyalog, huszár, ütegek. Figyelmesen, elszántan hallgatják. Éljenek. Ez a mi akaratunk. Ezért vagyunk készen meghalni. Éljen 48! Éljen a Király!

II. Budavár bevétele.

A pedestal jobb oldalán egy relief álljon, mely Budavár bevételét ábrázolja.

Buda bevétele a magyar forradalom legdicsőbb, legjelentősegteljesebb ténye. Illő, hogy a szabadságharcz fő szobrán helyet kapjon.

Jól tudom, hogy a haditörténetben e bevétel nem tesz számot. A francziák, angolok, németek sokkal nagyobb várakat nagyobb erővel, nagyobb észszel vívtak. A budai ostrom nem is produkált semmi új tanulságot a várívás tudományában.

Mégis nekünk, magyaroknak drága tényünk, felejtethetlen emlékün, nagy kincsünk.

Buda bevétele az *első* várívás, ostromlás és bevétel, a mit a mohácsi vész óta a magyar önerejével vívott. Háromszáz évig a magyarnak igazi serege nem volt. Seregét nem tudta annyira fejleszteni, a szükségesekkel ellátni, hogy valamire való nagyobb várat tudott volna ostromolni, bevenni. Bocskaynak nem volt ágyúja, hogy neki mert volna menni Érsekújvár ostromának. Rákóczy sokszor hasonló helyzetben volt. Ezt a szomorú gyengeséget, elmara-dottságot megtörte Budavár bevétele. Görgey két hét és három nap alatt formaszzerű ostrommal, a melyet a falra mászás koronázott, *bevette* a várat. Az aléltság 300 év után véget ért. A nemzet öntudatra lépett.

Jelentősegteljes Budavár bevétele másodszor azért, mert e bevételben nyilatkozott meg a magyar nép ereje a legprægnansabban. Elvettük, illetve bevettük az ország fővárosát az osztráktól, bizonyosságot adván ezzel arról, hogy elég erősek és hatalmasak vagyunk, hogy az osztrák zsarnokságát nem kell túrnunk; hogy Magyarországot a magyarnak visszahódítsuk.

Jelentősegteljes végül a vár bevétele, mert ebben nyilatkozik meg két heti véres küzdelemben tán a legfényesebben a magyar becsületérzés, legconsequensebben a hazafiság, az áldozatkészség. Nem úgy, mint Kápolnánál, Temesvárnál! A nemzet joggal büszke lehet reája.

A relief a magyarok hősies elszántságát, bátor előretörését adja. A budai várfalak, a bécsi kapu közelében. A magyarok kartács és golyózápor között létrákon felmáshoznak a falon. Fent látszik az első honvéd, a ki kitűzi a fal ormain a magyar zászlót.

Technikai lehetetlenség, a reliefen visszaadni Görgey Arthurt, mert ez a Svábhegy derekáról intézte a rohamot. A távolság túlnagy. Azt se tudná a művész visszaadni, hogy az a néma, hallgatag fővezér, mikor az első honvédet a várfalon meglátta, belső felindulástól elpirult . . . Ennél fogva, technikai nehézségeknél fogva ezen a reliefen Görgey Arthur alakja nem látható. Majd segíünk ezen egy külön relief-vel.

III. A komáromi csata, 1849 július 2-án.

A pedestal bal oldalán egy relief az 1849 július 2-iki komáromi csatát adja.

Ez az a csata, a melyben Görgey offensívája az osztrák és muszka haderőkön megtörött, a melyben Görgey megsebesült. Bár a csatát megnyerte, le kellett tennie az offensíváról.

A csatának momentuosus volta abban fekszik, hogy a

magyar függetlenség, a 49-iki gondolat, itt találja magával szemben a két európai nagyhatalom egyesült hadait. És ebben a kritikus helyzetben a magyar feltalálta maga-magát. Úgy mint a waterlooi csatában Napoleon átérezte, hogy neki előre kell törnie; előre, megtörni az angolt, és ő ezt egy grandiosus, óra hosszákig tartó offensívában, meg is kísérelte, épp úgy tett Görgey ebben a csatában. Minden erőt összeszedett; üssük, verjük az egyesült hatalmakat. Nem boldogult, mint Napoleon Waterloonál.

A relief azt a momentumot adja, mikor Görgey Arthur egy visszavert honvédhuszár attaque-ot újra rendez és az ellenségnek neki visz három huszárezredet. «Nincs köztek, a ki velem együtt meg tud dögleni a hazáért» kiáltásokkal buzdítja huszárait. Szava hatott, a három huszárezred utána vágat, szétverik az ellent.

Ezt a mozzanatot vélem megörökítendőnek, mert a magyarnak harci természetét, a lovasrohamot adja vissza. Mert ez a csata, ez az attaque a politika postulatumait jelentőségteljesen adja vissza. Olyan, mint a waterlooi csata. A fővezér nyers szavai Nagy Frigyesre emlékeztetnek, a ki megfutamodó katonáit azzal vezette vissza az ellenségre, hogy ütötte, verte őket éles kardjával; hangjával meg rájuk kiáltott: «Hunde, wollet Ihr denn ewig leben.» A legjobb commandó! Meg is nyerte Frigyes a csatát!

IV. Világos.

A pedestal hátulsó része *Világost* adja.

Nem azért, mintha Világos örömet okozna a magyarnak; olyat, mint teszem Budavár bevétele.

De azért, mert Világos hozzátartozik a forradalom teljességéhez.

Mert semmi okunk sincs szégyelleni a fegyverletételt.

Mert sokat tanulunk a letételből. Sőt mert az önérze-

tünket emeli, a *diadalnak* bizonyos érzését költi fel, hogy a fegyvert nem az osztrák előtt, hanem az orosz előtt tettük le.

Úgy vagyok Világossal, mint Krisztus Urunk keresztre feszítésével. A legnagyobb művészek, Rafael, Michel Angelo, Rubens, Rembrandt legnagyobb energiájukat abba helyezték, hogy ezt a keresztfeszítést jól megcsinálják. Michel Angelo Pietà-ja pláne az egyetlen mű, a melyre a művész nevét rávéste. Mi magyarázza ezt meg?

Ugyanaz, a mi Világost. —

A sors, *Európa* nem akarta, hogy önállóak legyünk.

Görgey ezt belátta. Megtett becsületünk megvédésére annyit, a mennyi lehető volt. Nem az osztrák előtt tette le a fegyvert, a kit de regula ő vert meg, hanem az orosz előtt.

Nem méltányoljuk eléggé ezt a tettét.

És nem méltányoljuk azt a másikat, hogy nincs függetlenség, mert *Európa* nem akarja. Olyanok vagyunk, hogy Ausztriát leverhetjük, de *Európa* előtt le kell tenni a fegyvert, meg kell hátrálni. Világos ebből a conclusio, hogy Ausztriával ki kell egyezni. Akkor nagyhatalom lehetünk, ha okosak, dolgosak vagyunk, bent igazságos rendet teszünk!

Azt a momentumot ragadnám meg, mikor a fegyverletétel kezdődik. Görgey Arthur a saját hadtestétől, a VII-iktől búcsúzik. Bekötött fejjel, lovon van. Nyújtja jobbát hadtestének. Körülötte tisztjei. A Hannover huszárezred szárnya, mikor jobbát nyújtja, «Éljen Görgey!»-be tör ki.

A háttérben Rüdiger orosz tábornok, lóháton kíséretével.

Az is jó gondolat lenne, ha Görgeyt az éljenek hallatára, lova fejére hagynánk hanyatlani. Erről még többet a Világosi képnél.

MÁSODIK FEJEZET.

A reliefek.

BEVEZETÉS.

I. A régi görögök a hazaszeretetet úgy értelmezték, hogy nemcsak fővárosukban, hanem a vidéken is állítottak szobrokat, művészi hazafias alkotásokat, a melyek a vidékieknél ébren tartották a hazafias lelkeséget. A mely helyen nagy dolgot vitt végbe a nemzet, az szent helyök volt. Oda szobrot emeltek. Elszámlálhatatlan sokaságban ellepte a hazafias műtárgy az országot. Nemcsak Athene büszkélkedett velök; a fáradt utas, a vidék népe tisztelhetette őket Marathonon kezdve le Chaironeiáig.

Volt Athenében sport, casino, színház, dinom-dánom elég. Bizonyos körben ezek is szükséges dolgok. De a hazafias műtárgyak fenntartották az egyensúlyt. És még ma is, évezredek mulva gyönyörködünk a görög népnek hazafias művészi ihletén, a melylyel maga-magát, a világot műalkotásokkal megajándékozta.

Azt hiszem, mi is érezzük, hogy a régi görögöket követni kellene. De valljuk be, gyöngé kezdeményekben van meg nálunk ez az érzés. Mi is állítunk hazafias szobrokat. De végtelen keveset. Összesen Magyarország nagy területén van talán vagy 50 szoborművünk, mely hazafias érdemeket örökít meg. Ez végtelen kevés, szinte nyomorult szám. Sehogy sem fejezi ki méltóan a nemzet hazaszeretetét. Nincs Árpádnak, Kálmánnak, Hunyadi Jánosnak ma sem megfelelő szobra. Kevesebbet tettek a hazáért, mint a Nepomukok? Hány dicső emberünk, hány megörökíteni való tényünk van, mely művészileg még nincs megörökítve?

A nemzet két nagy ténye, az egyetlen igazán nagy tények ezeréves történetünkben, a protestans szellem és a

magyar irodalom föllendülése ma még szobor nélkül van, és ha egy pár politikusnak, államférfiúnak állítottunk is valamelyest, hát azoknak a számát szinte ujjaikon el-számlálhatjuk. Mi még mindig, országos szempontból tekintve, a katolikus egyház járszalagán vagyunk. Egyházi szobor, Krisztus, szűz Mária, szentek képei az van országban ezer számra. Orbán és Nepomuk egymaga van egy pár ezer. De hazafias szellemű alig van ötven. Az ember, ha végig utazza az országot, azt hiszi, hogy valami katolikus kolostor kertjében van. Alig talál olyat, a mi öt Magyarországra emlékeztetné.

Ez nem jól van így. Legyen egyházi szobrunk. A templom, a szent helyek kapjanak ezentúl is művészi díszet. De az ország ne szűkölködjék hazafias szobrokban. Mutassa meg, hogy ez *Magyarország*, a mely nekünk Isten rendelése szerint elég nagy értékes tárgyunk, hogy az iránta való szeretetünknek művészi alkotásokban kifejezést adjunk.

Ebből a szempontból úgy érzem, hogy az 1848/49-iki forradalom tényei elég nagyok arra, hogy az ország vidékei is részesüljenek művészi alkotásokban. Nem elég, ha csak a fővárosban állítunk. A főváros járjon elől, mert ő az ország szíve. De a vidék se maradjon minden alkotás minden buzdítás nélkül.

Szükségesnek tartom ennél fogva, hogy a forradalmunknak legalább egy pár momentuma érezzen a vidéken kifejezést kapjon.

És ebben a meggyőződésben egyelőre a következő egy néhány reliefet állítanám fel.

Előzetesen megjegyzem, hogy a *Pergamoni* oltár dimenziói Berlinben, az azokon látható szoborművek sokasága az alábbi reliefeket kivihetőkké tüntetik fel. A mi az ókorban lehetséges volt, az ma is lehetséges.

Figyelembe véve az ország helyzetét, felállítanám másodpéldányokban a Görgy Arthur szobrának négy reliefjét.

I. A váczi proclamáció.

Megérdemli Vác, megérdemli a proclamáció, hogy ne csak a fővárosban, hanem Vácson is álljon ércbe öntve.

A forradalom indító oka abban az érzésbennyilvánult, mely az életben a váczi proclamációra vezetett. Ez a proclamáció fejezi ki azt, a mit a magyar 1848-ban akart. Fen akarta férfias elszántsággal tartani az 1848-iki alkotmányt. Nem akarta túrni, hogy ebből a király elkalandozók, *valamint azt sem*, hogy a nép vezetői elkalandozzanak. Illő, hogy a proclamáció a tett színhelyén, Vácson is megörökíttessék.

Tán a váczi hegy alján, a hadsereg útján, kellene felállítani a proclamáció reliefjét. Ott terül el, Árpád és Mátyás király visegrádi hegyei alatt, a magyar Alföld; ott hömpölyög a Duna hatalmas árja; onnan látni a budai várhegyet a távolban. Mindenképpen méltó hely.

II. Buda bevétele.

Ezt Buda azon pontjára tenném, a melyen az első honvéd Budavár falaira felmászott, a sereg a várba behatolt.

Nem lehet elégszer ezt a momentumot megörökíteni.

Még pedig azért szeretném ott látni a reliefet, mert szabadon állva, ki lehet azt egészíteni Görgey Arthurnak a Svábhegyen álló alakjával. Egy különálló, a másikba beleillesztett, relief elbírja a nagy távolságot.

III. A komáromi csata; 1849 július 2.

A Görgey Arthur szobor-piedestáljának harmadik reliefjét, a komáromi csatát, Komáromban állítanám fel, a csata színhelyén.

Megjegyzem itt még a következőket.

Komárom a magyar forradalomban az a hely, a melynek táján a legtöbb, legvéresebb csata vívatott. Valóban «hősvértől pirosult gyásztér»! Ismételten is itt csaptak össze a magyar és osztrák seregek. Itt, a mellette elterülő Vág-völgyön kísérelte meg Görgey Arthur az offensívát Bécs ellen; itt hidalta át a Dunát egyszerű talpfa hidjával; itt találkozott a két nagyhatalom, az osztrák és oroszok egyesült seregeivel. Nagy, momentuosus hely az ország szabadságáért való harcában! Bár volna lent, délen egy másik Komáromunk! Mindenképen megilleti, hogy a művész keze diszítse.

Áll ugyan már a városban Klapka szobra. Áldás legyen azokon, a kik felállították! De Klapka szobra mellett nagyon is van helye a Görgey-szobroknak. Helyén van, hogy az intéző ember alakjával is találkozunk.

IV. Világos.

Világost megilleti a Görgey Arthur szobor negyedik reliefje.

Illő, hogy a forradalmunk egyik legtanulságosabb ténye a tett színhelyén is hirdesse a belátás, az ember okosságának a tanait.

A Görgey Arthur szobrának reliefjein felül egyelőre még a következő reliefeket kellene felállítani. Görgey Arthur élete annyi hálás tárgyat ad, hogy ezen a pár reliefen szinte elmosolyodhatik az ember. De kis nép vagyunk; nem lehet százszámra terveket csinálni. Majd szaporíthatják!

V. A Skalka, 1849 január 24—25. éjjel.

Görgey Arthur első nagy stratégiai ténye, a visszavonulás Pozsonytól Vácson át a bányavárosokba a Branyiszkoig.

Ebből a többi közt reliefbe való egy műszaki ténye: a Kárpátok áthágása, a Skalka hegynek Aulich hadtestével való átlépése.

Görgey viszi a seregét Vácztól fel a bányavárosokba. Hátul Windischgrätz herczeg hadteste, körülötte Simunics, Csórich, Götz osztrák tábornokok. Guyon hadteste Selmecz táján vereséget szenved. Görgey, Csórich és Simunics osztrák tábornokoktól körülvéve, a Tátra magas hegylánczaival, az áradó Garammal elzártnak látja az utat Besztercebányára, melyet Csórich előtt minden áron el kell érnie.

Götz osztrák tábornok elállja az utat éjszak, Túrócz felé; Simunics osztrák tábornok dél felé; Szélakna, Hodrics, Zsarnócz Guyon veresége után osztrák kézben. A *Garam áradásában* lévén járhatatlanná teszi a vidéket.

Görgey Arthur előtt csak egy út maradt. A Tátra hegyoldala! 3000 láb magas hegyek óriási fala!

De volt benne erő. Emlékezett rá, hogy Hannibal, hogy Napoleon, hogy II. Rákóczy Ferencz sem ijedtek meg a sziklatömegektől.

Télnek idejében, 24° R. hidegben kikémleli II. Rákóczy Ferencz útját a Tátrán át. Megtalálja a Skalkán az alagút nyomát. Neki fekszik a nagy hidegben a hó, a szikla tömegeknek. Fáradhatatlan erővel áttöri újra az alagutat, átvezeti Aulich hadtestét hóban, hidegben, ágyúival, lovaságával és beér Besztercebányára, több nap fáradságos munkája után!

A mit lehetetlennek tartottak, hisz még vadász ember se járt a nagy hóban ezen a vidéken, Görgey Arthur megcselekedte.

Emléket, érczből valót, oda! Megérdemli e momentosus magas hely, mert megmászsása megmentette a hadseregünket a tönkretételtől. Az adta meg neki a bányavárosok nyugalma; ott edződött meg a sereg a későbbi nagy offensívára, a hősi offensiva dicsőségére!

Nem volt oly nagy világrendítő esemény, mint Hannibal, Napoleon alpesi átvonulása. De a magyarnak oka van rá, hogy büszkén hirdesse.

A relief Görgey Arthurt mutatja, a mint az alagútát fönt a hegytetőn kikotorja. Alig látszik a $3\frac{1}{2}$ láb magas hóban; a huszárja sem ismert rá, mikor lovát a fővezérnek átadva, tüzet adott a szeretett fővezérnek, hogy rágyújthasson.

A jelenet éjjel játszódik. A nagy hó és az égő fáklyák a reliefen hirdessék, hogy az nem mindennapi fáradozás volt.

A honvéd legénység kapálja a havat, az alagútát, a melyen ágyúkat vontatnak át. Az alagútban látszik az ágyú, a ló.

VI. A Duna áthidalása, 1849 ápril 22—25-én.

A nagy tavaszi offensivának, mely az osztrákot kiakarta verni az országból, egy nevezetes ténye a Dunának áthidalása Komáromnál, 1849 ápril utolsó napjaiban.

Az isaszeghi, nagysarlói diadalok után Görgey Arthur 1849 ápril 22-én Komáromba ér, melyet akkor az osztrákok, mint utolsó védművünket, ostromoltak.

Bent a várban Guyon volt a parancsnok.

Görgey Arthur tisztán felismerte a helyzetet. A Duna *jobb* oldalán bivouákozó osztrákot ki kell verni az országból.

Ehhez *hid* kellett volna a Dunán, a melyen a sereget átvezeti.

Ez különben tudva volt. Tudták azt Komáromban, melynek lakossága, hajósok, fakereskedők, szívesen dolgozott volna a hidon.

Azonban a parancsnok, Guyon, mindennel inkább tördött, mint a hidépítéssel. Ezt lehetetlennek tartotta. Hisz a min át kellett volna menni, az a — Duna volt! A jobb oldalon az ellenség lődözött. Nem olvasta Guyon még sem-

miféle hadi történetben, hogy egy oly nagy vizet, mint a Duna, mely akkor még folyton áradt, ellenséges tűzben átlehessen hidalni.

Guyon nézetében a hadi tanácsa is osztozott. Szóval, a télen egyre változott parancsnokok közül egyik sem gondolt a hidépítésre. Még előkészületeket sem tettek reá. Thaly Zsigmond alezredes, Guyon műszaki főnöke, a ki mérnökből lett alezredes, a hidverést egyenest lehetetlennek tartotta.

Görgey Arthur, a fővezér, megjelenik ápril 22-én Komáromban. Thaly Zsigmond gúnymosolya daczára elhatározza a hid építését. Hisz volt ott elég tutaj, a mit a Vágh hozott le. Volt áldozatkész ember, szalma, kötél. Csak akarni kell!

Görgey Arthur akart! Ráparancsolt embereire. Eszével kiállt a munkához. Komárom dicső népe segítette. A folytonos ágyútűz, az ellenséges golyók záporában megépítette három nap alatt fenyőszállakból, szalmából a hidat.

Átvonult rajta egész seregével; megverte a jobb oldalon álló osztrákot; felmentette a várat és vele Magyarországot.

Megérdemli Komárom népe, megérdemli Görgey, hogy elszánt hazafias működését egy relief őrizze meg érczen. A Duna mentében. Ott, a hol a hidat verték!

VII. A Váczi 164 számú őrház.

Görgey Arthur strategikus dicsősége tudvalevőleg hármas.

Az első: a visszavonulás Pozsonytól Váczon át a bányavárosokba; Branyiszkóig.

A második a diadalmas offensiva a Tiszától Szolnokon, Isaszeghen, Nagy-Sarlón keresztül Komáromig, a melyhez Buda bevétele csatolódik.

A harmadik, a legdicsőbb, — a hadi tudomány törté-

netírói ezt magasztalják leginkább, — a visszavonulás Komáromtól Vác, Losonczon keresztül a Tiszához, Aradra.

Úgy gondolom, illő, hogy a legdicsőbb magyar hadi ténnyt egy relieffel megörökítsük. Legillőbben Vácson.

Görgey Arthur a váczi csatában meggyőződve a Pest felé Aradra vonulás lehetetlenségéről, két napi csata után, a mit az útját álló Paskievich seregével vívott, maga köré gyűjti még a váczi csatában hadtestparancsnokait a 164. sz. vasúti őrházban. Közli velök, hogy Pestre lehetetlen dolog neki áttörnie az oroszok seregein. Ennélfogva elhatározza, hogy a Kossuth Lajos által kívánt egyesülést az Arad táján táborozó déli hadsereggel *északon*, a muszka sereg hátának a megkerülésével fogja megkísérelni.

Felmegy seregével Vácson keresztül B.-Gyarmatnak. Azon túl áttör a muszka vonalon és próbál eljutni, el is jut Aradra.

A külföldi hadi tudósok Görgey Arthur ezen visszavonulását ott szerepeltetik Napoleon, Moltke, Savoyai Jenő nagy stratégiai műveletei mellett. —

Csatatér. A csata foly.

Görgey Arthur a 164. számú vasúti őrházba — áll ma is — összegyűjti hadtestparancsnokait, Nagy Sándort, Leiningen, Pöltenberg tábornokokat, Görgey Ármin az elővéd parancsnokát, Bayer Józsefet, tábornokari főnökét. Messze távolban látszik a váczi hegyre felkigyózó út. Görgey Arthur kímondja ideáját, a váczi hegyre mutatva. A tábornokok komolyan, szinte komoran hallgatják a parancsot. Görgey Arthur fején be van kötve a pár héttel előbb Komáromnál kapott sebe.

Legjobb lenne a reliefet a 164. számú őrháznál felállítani. Legalább látnák azok is, a kik a vonatot keletről nyugatra, nyugatról keletre használják.

VIII. A rétsági buzakévék.

Görgey Arthur seregével a váczi csata után az oroszoktól üldözve, visszavonul Balassa-Gyarmat felé. Késő éjjel van. A fővezér egész nap, 24 óra hosszat lovon volt; a váczi csatát intézte. Meg volt sebesülve. Suite-jét küldte a csapatokhoz; őt magát parasztszekéren elaléltan vitték Rétság felé.

A Rétság feletti dombokon meg kellett állni. Megáll a kocsi. A sűrű éjjelben, a melyet csak néha világított meg az orosz seregek ágyúzása, leemelik az elalélt fővezért a kocsiról és, aratási idő volt, lefektetik az országút mellett a földön heverő buzakévékre. Dr. Markusovszky Lajos főorvos, Görgey István, öccse, Kempelen Károly honvédszázados vannak körülötte.

Egy huszárt menesztenek Huszár Károly szemközt, a hegylejtőben levő birtokára, a melynek házából némi világosság derengett feléjük. Az a huszár hoz is egy kis vizet. Öccse nyújtja át a buzakévékre ráterített fővezérnek. — A huszárok csitítják, csendesítik a népet, hogy ne bántsák a fővezért. Szerették fővezéröket; ezt adja vissza a relief.

IX. Visegrád.

A forradalom lezajlott. Lezajlottak az azt követő évtizedek.

Görgey Arthur még él. Nem úgy, a hogy élnie kellene. De él, relativ nyugalomban, elfeledve sokaktól a hazában.

1871 óta Visegradon tölti napjait. Az idő, mely annyi hű társát, majdnem valamennyit lekaszabolta, őt megkímélte. Mintha az Isten szeretné a Görgeyeket; jobban, mint a magyar nép. Megadta nekik, hogy nagy kort érjenek jó erőben.

Visegrádnak nagy multja van. Árpád fejedelmünk itt pihente ki a honalapítás fáradoalmait. Nagy Lajos, Mátyás

király is ültek királyi széket. A török hódoltság itt uralkodott közel 200 évig.

Görgey Arthur visegrádi tartózkodása méltóan sorakozik a mult nagy hagyományaihoz. Illő, hogy érczben megörökítsük.

A relief ércztartalma nem tud mindent visszaadni. De a fő dolgot, a fő gondolatot a relief is vissza tudja adni.

A relief a következőt tüntesse fel.

Görgey István háza. Előtte egy lugas. A lugasban ül Görgey István és nézi szeretettel a bátyját, a ki István felé fordulva, köti a ház körül elterülő szőlőt. A ház ablakai nyitva vannak. Az egyik szoba falán láthatók Görgey Arthur és István honvédkardjai.

Nem megfelelő ez a relief Görgey Arthur és István érdemeihez. De visszatükrözi a Mindenható kegyelmét, a ki kegyesebb volt hozzájuk, mint az emberek. Csak tartsa őket jó erőben sokáig!

HARMADIK FEJEZET.

A képek.

BEVEZETÉS.

A midőn az érczről a vászonra térek, újra hangsúlyoznom kell azt, a mit a bevezetésben mondtam.

Gyöngé a hazafias szobrászat. De gyöngé a hazafias festészet is az országban. Távolról sem foglalja el azt a helyet, a melyet a hazafiság az életben elfoglal. Még ma is ott vagyunk, hogy az egyházi szent képek productiója mellett teljességgel eltörpül a hazafias termék. Számot se tesz.

Én megvallom, a mire már a bevezetésben utaltam, a keserűség érzete fog el, ha az országos múzeumnak, az

évenkénti képkiallításnak termeit nézem. Csak az Esterházy-képtárt hagytam el meglelgedve. Az különálló gyönyörű dolog. Nem magyar művészet. De a többi képtárban mindig bántott a hazafias irány gyöngesége. Tulságos az egyházi irány; újabban a genre-képek. Csikóst boros üveggel a kezében láttam eleget; a magyar történet dicsőségét hiába kerestem. Sem a reformatio, sem irodalmi fellendülésünk emlékezetes tényei nem kaptak képet. Még államférfiainknak sem jutott ki az a rész, mely őket méltán megilleti. Vörösmarty, Petőfi, Arany János képeket hiába kerestem. Nincs a múzeumban gr. Széchenyi Istvánnak, nincs Kossuth Lajosnak terme. A forradalom dicsőségét semmi sem hirdeti. A francziáknak külön termeik vannak Versailles-ben. A terem csakugyan megérdemli a palota felírását: «A toutes les gloires de la France». Az angolok a National Gallery-ben gondoskodtak némileg hőseik megörökítéséről. A németek Berlin szobraiban, képeiben szintén nem voltak lusták. Csak minálunk, a hol a hazafiságot ugyancsak ékes stylusokban, tenorban, barytonban hirdetik, csak minálunk nincs jóformán semmi!

Ideje volna, hogy a politizálás «nagy» vitái mellett a nemzet tettekkel foglalkoznék képzőművészetünk ezen kérdésével.

A kormány, mely eddig is tett már egyet-mást, teljesítse erélyesebben hivatását. Járjon elől a nemzet vezetésében, emelésében; a hazafias áldozatkészség felköltésében, megteremtésében. Vegye fel gondjai közé elszántan a művészi kérdéseket; szervezze az áldozatkészséget; a budgetbe állítson megfelelő összegeket és emelje ki az országot a társadalom támogatásával mai elsüllyedt állapotából!

Csak némi munkával, okos szervezéssel megszüntetheti a mai senyvedést. Hisz csak arra kell gondolni, hány millió forint pereg el a kaszinók játéktermeiben, a családi

otthonokban — kártyán! Hány millió forint fordul a sportra a lóversenyekre, a mulatásokra! Jogosult kiadások ezek is! Maradjanak meg, de ne oly túlságosan, mint ma. Egy-két millió ráfordulhat a hazafias művészetre a nélkül, hogy a kártya, a sport, a dinom-dánom megérezné.*

Úgy érzem és tudom, sokan érzik velem együtt, hogy az 1848—49-iki forradalmunknak művészi kidolgozást kell kell adnunk. Szükséges, hogy múzeumunkban legyen egy Széchenyi-, egy Kossuth-termünk; legyen egy Görgey-termünk.

Álljon itt egy pár képtervezet, mely ezen az érzésen eredt meg.

I. Kossuth Lajos kinevezi Görgey Arthurt fővezérnek.

Ez lenne az első kép. Meg szoktuk a királyaink koronáztatását örökíteni. A múzeumban megvan a Sz. István királyunk koronáztatása. Már más királyaink megkoronáztatását is, nagyon helyesen, megörökítettük. Illőnek gondolom, hogy azt a jelenetet is megörökítsük, a mikor a nép emel fel valakit a nemzet vezérévé.

Tudva van, hogy 1848 november elsején nevezte ki Kossuth Lajos Görgey Arthurt fővezérnek. Ismeretesek a kinevezés előzményei.

Aggódás, — keserűség, a remény halvány sugara nélkül!

Első offensívánk Bécs ellen kudarcot vallott. Schwechatnál a magyar sereg megfutamodott. Kossuth szónoklatai nem használtak semmit. Az ország határa nyitva állott az ellenségnek. Jobban kellett gondoskodni az ország védel-

* Van rá egy tanulságos esetünk. A «Pique-dám» kártyatársaság Budapesten (7 úri ember) önkényt beszállította a kártyanyereségét jótékony célokra! 3000 koronát! Jönnének a százezerek, csak vezetni kellene a népet. A tisztán társadalmi vezetés gyöngének bizonyult.

méről. Ki kellett fővezért nevezni, a ki a nehéz feladatot végezze.

Kossuth Lajos, mint a honvédelmi bizottmány elnöke, megtett mindent az alkalmas ember kinevezésére. Felszólította Móga altábornagyot, fel Rápássy tábornokot, vállalják el a tiszte.

Mindakettő vonakodott. Egyik sem bizott a nemzetben. De mindakettő Kossuth Lajos figyelmét Görgey Arthurrá irányította. Az fiatal ember. Kitünő növendéke volt a tulni hadi iskolának; áldozatkész, erélyes katona. Próbálja meg Görgeyvel.

Kossuth Lajos megfogadta a tanácsot és kinevezte Görgey Arthurt fővezérnek 1848 november 1-én.

A kép, a mit gondolok, visszaadja a történeteket.

Pozsonyban történt 1848 november 1 éjjel Palugyaynál a Zöldfa vendéglőben.

Kossuth Lajos az elmúlt napok izgalmaitól betegen fekszik ágyában. Megbeszéli Görgey Arthurral a helyzetet. Közli vele azt az elhatározását, hogy kinevezi fővezérnek.

Az elmúlt napok szenvedése meglátszik a két alakon, Kossuthén, Görgeyén.

Kossuth az ágyban — ingben, felegyenesedve. Az ágy mellett íróasztal; azon Magyarország térképe, írományok. Kossuth közli, hogy ki fogja nevezni fővezérnek.

Görgey Arthur felkel, fejét kissé meghajtja. Két keze kardja markolatát fogja; nyilván elfogadja a kinevezést.

Kossuth a szónokot, Görgey két keze, a mint a markolatot fogja, (Bismarck kölni szobrából) a katonát jellemzi.

A történet az, hogy akkor a két főemberen kívül senki sem volt jelen a szobában.

De a képbe, a háttérbe belevenném Mógá-t, Rápássy-t, a kikkel Kossuth érintkezett, a kiket felszólított, de a kik nem kértek a dicsőségből.

Álljanak ott a képen. Szomorúan, leverten. Üdvözlőjk maguktartásával az új fővezért.

II. A váczi proclamatio.

A váczi proclamatio, mint homlokzatrelief, rajta van ugyan a Görgey-szobron. De oly nagy ténye ez a proclamatio a forradalomnak, annyira fontos és dicső, hogy képen is meg kell örökíteni. Tanuljon, okuljon belőle a magyar, ha lehet, mentől gyakrabban.

Görgey katona volt mindenképen. Csak a külső körülmények, fővezérségének nyomása alatt lett politikus. Politikáját a szerint csinálta, a mit mint fővezér tanult. Alapérzése az volt, a mi együtt tartja a seregét; a mi csatába, diadalra vezet. *Ebből* került ki a váczi proclamatio, a honvédségi seregnek egyetlen nagy proclamatiója.

Mi magyarok el vagyunk telve az arany bulla dicsőségétől. Azt hisszük, hogy valami nagy csuda kincset, az alkotmányosságot bírjuk benne.

A váczi proclamatio nagyobbyszerű, áldásosabb actus, mint ez a híres aranybulla.

Mert míg az aranybulla csak hirdeti az alkotmányos elveket, tényleg azonban a földesúri hatalmat, az ország elmaradásának ezt a fő institutióját szervezi; addig a váczi proclamatio, a kir. honvédség tettekkel tényleg bizonyította, hogyan kell a hazát szeretni, szolgálni; tettekkel tartotta fenn az ország nagyságának az intézményét, az alkotmányt.

Nincs a magyar ezeréves történetben actus, mely józabb, igazságosabb elveket vallana, mint a váczi proclamatio.

A képe is legyen nagyszabású. Terüljön el rajta az ország népe, hadserege.

A kép többet ölelhet fel, mint a relief. Felölölheti a nép jellemzését.

Fenntartom a reliefnél már jelzett alapgondolatot.

A proclamatio lelke a fegyveres népben fekszik, abban a *hadseregben*, a mely lelkesedéssel elfogadta, mely harcolt, meg tudott halni érte.

Ennélfogva a nép, a hadsereg színe előtt folyjon a képen is az actus. A sereg tömegesen képviselve legyen rajta. Mind a három fegyvernem; gyalogság, lovasság, tüzérek, ló, ágyú.

Görgey Arthur mellett öccse, Görgey István; Aulich, ezredesi uniformisban. Mögötte sátor, rajta zászló az «1848» körülíráttal.

III. A Skalka.

Görgey első nagy stratégiai műveletét, a visszavonulást Pozsonytól fel Branyiszkóig, nem veszem fel képeim közé. Nagy, szerintem a főérdem ötlet illeti ugyan ezért a műveletért, mert ő hajtotta végre. De tisztellem azt, a mit művében e visszavonulásról maga mond. A művében azt mondja, hogy a visszavonulás tervezése Bayer József, tábornoki főnökének a műve. Görgey Arthur oly alak, mely nem szorul rá, hogy idegen tollakkal diszítsuk, a mit különben I. Napoleon se vetett meg. A marengói csata dicsőségét I. Napoleon hazug módon magának tulajdoníttatta, holott meg van állapítva, hogy éppen a dicsőségből semmi része sem volt.

A visszavonulás során azonban történtek események, a melyek tisztán Görgey Arthur agyában szülemlettek meg, a melyeket kizárólag az ő akarata, nagy erélye hajtott végre.

Ilyen a Skalkán való átvonulás. Illő, hogy képet kapjon.

A visszavonulás kritikus napjai Görgeyre akkor viradtak, mikor seregével Körmöczbánya tájára ért. Götz osztrák tábornok elállta az útját észak, Túrócz felé. Simunich osztrák tábornok délről utána nyomult. Nyugat felé nem menekülhetett. Ott Liptóújvár volt, telerakva osztrákokkal.

Kelet felé volt még egy útja; de ezt az egyetlen hátrálási utat Aulich 4000 emberére lehetetlenné látszott tenni a Garam áradása. A Garam azokban a napokban ijesztően áradott. Görgey előre látta, hogy a Garam átkelésére nem számíthat. Neki ment annak, a mi még hátra volt. Neki ment a Tátra nagy hegylánczának, mely Körmöcznél kelet felé elzárja az utat. Melyen néha napján egyes vadászok csavarogtak ugyan, de a melyen sereget átvezetni lehetetlennek tűnt fel. Megnézte személyesen a hegyeket, — megnézte a bedőlt alagutat, a melyet II. Rákóczy a serege számára 130 év előtt építtetett és elhatározta, hogy seregét ezen a hegyen, ezen az alagúton átvezeti majd Besztercebányára, mivel Götz, Simunich és a Garam áradása miatt más menekülő útja nem volt.

Mikor Körmöczbányán volt, olyformán volt, mint Hannibal, a mikor Hispaniából az olasz Alpesekekhez ért, vagy Napoleon, mikor Franciaországból Olaszországba akart betörni.

Ezek az Alpeseket találták útjukban.

Görgey a Tátra hegylánczának egy nagy hegyét.

Úgy tett, mint nagy elődjei.

Neki mászott, maga után vitte a sereget a Skalkának. Télnek idejében. 24° hidegben, hóban, megcsínálta az alagutat a hegyen, és szerencsésen áthozta a seregét Besztercebányára.

A kép Görgey Arthurt mint fővezért mutatja, a mint az alagutat töri; a melyből tüzérek ágyúkat, lovakat vezetnek elő. Vadregényes, sziklás vidék. Ellepve a minden fegyvernemhez tartozó katonaságtól, mely a hótól, hidegtől sokat szenved. A kép mozgalmasabb legyen, mint az I. Napoleon bernhardi átvonulását ecsetelő kép. Azon I. Napoleon számaron lovagol át majdnem solo a hegyormon. Hidegbe, bundába burkolva; a sereget nem látni. Görgey sereget vitt magával; ezt ki kell tüntetni. Fáradott, intéz-

kedett a munkánál, az alagút helyreállításánál. Éjjeli legyen a jelenet; égő fáklyák; hófúvás.

IV. Isaszeg.

Görgey Arthur első nagy stratégiai ténye a bányavárosi visszavonulás. Abból egy részletet megörökít a Skalka.

Második nagy ténye a felvonulás az Alföldről Budapest, Komárom felé. A ragyogó csaták dicső gyöngyszemeivel.

Volt részök a dicső felvonulásban másoknak is, a kik már részben kaptak szobrot. De a lelkek lelke Görgeyben, a fővezérben volt. Ennek kifejezést kell adni.

Választom az isaszegi csatát. Távol áll tőlem, hogy itt *Damjanich*, Klapka dicsőségét kisebbítsem. De a történeti valóságot akarom figálni. Ez pedig az, hogy Görgey lelke örködött a felvonulásban. *Ott termelt Isaszegnél, a hol szükség volt rá, a hol a magyar lankadni, ernyedni kezdett.*

Az isaszegi csatában Klapka hadteste hősi küzdelemben ernyedni, visszavonulni kezdett.

Akkor ott a csata tüzében termelt Görgey Arthur. Szóval, karddal megállította az inogni kezdő sereget. Klapkát meggyőzte, hogy hátrálni ma nem szabad, nem lehet. Megfordította. Az ellenségnek vitte Klapkát, a seregét. A győzelem teljes volt.

A csata tüzében előre tör, magával viszi, ragadja a sereget és győz.

Ezt fejezze ki a kép. A lelki erő győzedelmes superioritását.

V. A Duna áthidalása, 1849. április 22-25.

Ez is oly kimagasló ténye Görgey Arthurnak, hogy nemcsak reliefet érdemel Komáromban, hanem nagy képet a főváros múzeumában. A komáromi reliefvel meg kell jutalmazni Komárom dicső hajós népét, a melynek lelkes-

seége és önfeláldozó tevékenysége lehetővé tette az ellenséges tűzben a híd építését. A kép a múzeumban hirdesse az országnak ezen nép dicsőségét, Görgey nagy lelkét.

A reliefnél már nyilatkoztam a tárgyról. E helyütt még egyet-mást kiemelek.

Guyon, a várparancsnok, a ki Görgeynek különben sem volt híve, csakugyan képtelenségnek tartotta a híd helyreállítását. Nem is olvasott soha róla, hogy oly nagy vizet, mint a Duna, az ellenség szeme láttára, áthidaltak volna. Pláne, ha ez a nagy víz áradásban van, folyton árad, és vele szemben ellenség van, a kinek az ágyúja folyton bömböl. Guyon műszaki főnöke, Thaly Zsigmond, a ki azelőtt mérnök volt, megerősítette Guyont nézetében. Ő is képtelenségnek tartotta a hidat.

Görgey Arthur megjelent. Megnézte a helyzetet és — elhatározta a híd verését. Végrehajtotta. Átvezette a harmadik napon egész seregét, és a Duna jobb oldalán vítta az ujszőnyi csatát. Kizavarta az osztrákot Komárom alól, felmentette a várat, megszabadította az osztráktól.

Mindez lehetetlen lett volna, ha a hidat meg nem csinálja.

Emeli a művelet értékét, hogy ezen a nagy vizen a legegyszerűbb materialéból, részben civilisták által segítve, építette a hidat. Talpfa fenyőkből, a mik Komáromnál mint tutajok feküdtek. Fenyőszálak, kötelek és szalma volt az anyag hozzá.

VI. Buda bevétele.

Már fönnebb jeleztem, hogy Budavár bevétele Görgey diadalmas offensívájának a fénypontja. A nemzet is mint fénypontra tekinthet vissza. Illő, hogy megfelelő nagy kép őrizze meg emlékét azon reliefek mellett, a mikről fönnebb szó volt.

Még egyet-mást megjegyzek itten.

Görgey Arthur legtöbbet dolgozott Budavár bevételén.

1849 május 4—21. = 17 napig, éjjeli, nappali munkája ennek volt szentelve. Nem volt közönséges feladat. Nem volt egyszerű csata. Ész kellett hozzá; tanulmány, műszaki ismeret, nagyfokú lélek. Görgey egyesítette valamennyit. Budavár bevétele az ő szellemi munkája. Bevégezte gyorsan, dicsően, a mi Guyon támogatásának hiányosságánál fogva tisztán az ő érdeme. Segítette őt ebben a nép; a magyar nép hazafias lelkesedése és elszántsága, mely Buda alatt megfelelt a vezér nagy lelkének. Nem sok várívást tud a történet, mely oly consequens erővel, oly impetussal vitetett volna. Mindenképpen megilleti Budavár ostromát a kép; úgy mint az utókor hálája.

Ezt körülbelül érzi is a magyar. Budapest főváros adományából készültek is már festmények rajzai. Az egyik, nagyon helyesen, éppen Görgey Arthurt veti előtérbe, adván a jelenetet, a mint a füstölgő városba Görgey Arthur lóháton bevonul.

Szép alkotás! Bár megrendelné a főváros!

Én a vár vívásának egy másik mozzanatát szeretném megörökítve látni, mert jellemzetesebb.

Elmondtam már Görgey Arthur szobrának reliefjénél, hogy a budai ostrom melyik mozzanatát tartom lélekemelőnek.

Azt a momentumot t. i., mikor az első honvéd a létrán felmászik a vár falára és ott kitűzi a magyar zászlót. Fenn a vár falán a honvéd! a magyar, ki véres fáradtsággal felküzd magát szülőföldje fővárosának falára! Kitűzi a zászlót!

Ezt a momentumot a képen is megtartandónak tartom. Hadd gyönyörködjék a magyar, magyar elődjének hősie feláldozásán! A panorama, a mely körülveszi, páratlan. A tiszta levegőt átjárja a sok golyó, mozsárlövés. A létrákon tódul utána a sok honvédtársa; lent és fent dörögnek az ágyúk, a közepén a zászló!

Legyen azonban a képnek egy másik nagy momentuma is.

Lent a Svábhegy derekán, a mi képben tán keresztülvihető, álljon Görgey Arthur, a mint a rohamot intézi, körülötte segédtisztjei. Az asztalon előtte mappák, jönnek az adjutans tisztek jelentésekkel.

Ő feszült figyelemmel szemét a bástyára szegzi. És átvonaglik szívéen, testén az öröm, a lélek, midőn meglátja az első honvédet Buda falain.

A történetírók feljegyzik, hogy meglátva a honvédet a falon, átszellemülten lángolni kezdett az arcza. Elpirult. A percz, a momentum túlnagy volt; erőt vett a vasemberen.

Ezt kell megörökíteni.

VII. Az ácsi roham, 1849 július 2-án.

Görgey Arthur nagy offensívájának, az osztrák kiverésének, egyik örökké ragyogó gyöngysora a csaták azon lánczolata, a melyeket Komárom alatt ismételtén vívott. Sok főalni való momentumot talál benne a művész.

Én beérem két momentummal. Az egyik az ácsi csatának rohamjelenete, a melyet a Görgey-szobor reliefje megörökít érczben.

A másik ugyanezen csatának az a momentuma, a mikor katonáira, Görgey István öcsese is köztük volt, karácst küld, a melyről VIII. alatt. —

Az ácsi csata képéhez a relief mellett azért ragaszkodom, mert elevenen visszatükrözteti Görgey Arthur jellemének fővonását, az előretörő, halni kész bátorságát.

«Hát nincs köztetek egy sem, a ki velem megdögleni kész ott, — az ellenség között», ezzel az apostrophával vitte Görgey huszárjait az ellenségnek.

Eszembe jut Nagy Frigyes mondása, a ki a csatából megfutamodott katonáit kardjával és azzal a bős felkiál-

tással: «Hunde, wollt Ihr denn ewig leben!» visszavezette a tűzbe, elverte az ellenséget.

Ugyanaz a lélek. A halni tudás. A nagy porosz király kommandója, «Hunde» kitétele hatalmas. Szinte sajnálom, hogy Görgey a magyart nem tractálta így.

VIII. Az ácsi kommandó; 1849 július 2-án.

Az ácsi csatának a másik momentuma.

A csata javában foly.

Egyszerre a honvédek inogni kezdenek.

Hátul egy dombon a fővezér; Görgey Arthur.

Látja, hogy a honvédek inognak.

A fővezér egy pillanatig habozik. De győz benne az az érzés, hogy a haza mindenek felett. Apáthy István tüzérhadnagynak int. Süsse el kartácsait a futamodni készülőkre. Tudják meg a kartácsoktól, hogy fővezérök azt akarja: *előre!* és ne hátra!

A katonák megértették a kartács kommandó szavát. Visszafordulnak. Beveszik a monostori hegyet, elkergetik az ellent.

Kossuth Schwechatnál *szónoklatokat* tartott a futamodó magyaroknak. Bizony! nem használt semmit. Azok tovább futottak! Görgey *kartácsol* küldött rájuk. Ez használt. A futást abban hagyták. Visszafordultak; elkergették az ellent!

Ki lelkesül a mellett, hogy a kartács *magyarul* szólott! De hogy *lélek* szólt belőle, az tagadhatatlan.

A kartács nem valami nagyon ideális dolog. De mi magyarok tanulhatunk belőle valamit.

IX. A váczi 164. számú őrház.

Görgey Arthur strategikus dicsősége, mint már említettem, hármas.

Az első a visszavonulás a bányavárosokba, Vácztól Branyiszkóig.

A második a diadalmas offensiva, a Tiszától fel Komáromig, Buda bevételével.

És a harmadik, a legdicsőbb, külföldön legalább azt magasztalják leginkább, mikor sebesülten a visszavonulást vezette Paskievics háta mögött Komáromtól Aradig.

A kép ugyanazt a jelenetet örökíti meg, mint a főnnebbi váczi relief. Görgey Arthur meggyőződve Vácznál a Pest felé való áttörés lehetetlenségéről, maga köré gyűjti hadtestparancsnokait a Vácznál fekvő 164. számú vasúti őrházban és közli velök, hogy seregével neki megy az orosz sereg hátának és hátban megkerüli az oroszokat. Így csatlakozik a magyar főhadssereghez.

Csatatér. A 164. számú vasúti őrház. Görgey Arthur mellett Nagy Sándor, Leiningen, Pöltenberg, Görgey Ármin, Bayer József, a tábornok főnöke.

Görgey szeme végigtekint az előtte elterülő csatatéren. Jobb kezével a váczi hegyre, a hegyen felkígyózdó útra mutat. Azon kell visszavonulnunk; azon találjuk meg testvéreinket.

Tábornokai nyilván helyeslik a hadi tervet. Komoly, szinte komor tekintetük mintegy felelevenül.

Görgey Arthur bekötött fejével van köztük. A két héttől előbb Komáromnál kapott sebe be van kötve. Kalapja oldalán lóg.

X. A rétsági buzakévék.

Fenn van tartva az emléke, a mint a reliefnél előadtuk, hogy a váczi csata napját követő éjjel Görgey Arthurt az országúton fáradtan, holtan kimerülve kocsin

vitték. Aratás ideje volt. Éjfél után. Leemelték a kocsiról. Az országút melletti buzakévékre fektették. A segítők közt volt öcscse, Görgey István.

Egy huszárt küldenek az éjjeli sötétben pislogó Tereskébe, a Huszár-birtokra, hogy onnan az elalélt fővezérnek egy palaczk vizet hozzon.

A kép azt a jelenetet akarja figálni, a melyben a halálra elfáradt sebesült fővezérnek öcscse nyújtja a hozott vizet.

Nem kell ehhez hosszabb commentár.

Oly szép jelenet, hogy a képen felül még érzembe is kell önteni. Hadd lássák az utódok! A nép szeretetét!

Görgey Arthur mellett voltak dr. Markusovsky Lajos, Görgey István, Kempelen Károly százados, hirtelenszöke huszártiszt kék attilában.

A buzakévékkel szemközt levő hegylejtőn látni a lövöldöző orosz tüzéséget.

XI. Világos.

Természetes, hogy Világos fontosságánál fogva képet is kapjon.

A reliefnél már szólottam arról, miért kell Világost megbecsülnünk.

Mindent, a mit Világostól tanulhatunk, úgy se tudja visszaadni a művész ecsetje.

A kép megteheti a kísérletet, hogy fenntartsen számkra egy meghatározó részletet.

A honvédhuszárok éljenét; Görgey megtörését. És azt, hogy a fegyvert nem az osztrák előtt tettük le.

Az «Éljen Görgey» historikus tény. A huszárok a szárnyon, Görgeyvel szemben éljeneztek, a centrum felé hallgattak.

Hentaller Lajos ezt írja az éljenekről: «Nem írnak mások erről».

Felesleges is. A ki az éljenekekről írt, az Görgey István; a ki ott volt, a ki megbízható, szavahihető ember.

Ezzel szemben Hentaller megjegyzése semmi. Az bizonyos, hogy ő nem volt ott. A kitől pedig információt vehetett volna, Kossuth Lajos, az bizony szintén nem volt ott. Az levetette haját, szakállát és kimenekült Törökországba.

Görgey Arthur megtörését, megindulását két történetíró jegyezte fel. Gróf Teleki Sándor, a ki ott volt a helyszínén, a hozzá közel állókat figyelmeztette: «A tábornok sír»!

És Görgey István művében írja, hogy Görgey Arthur, a mikor az Éljen-t az ő szeretett hadseregéből meghallotta, a ló nyakára borult.

A művész dolga lesz, ezt vászonra tenni. Én elhiszem, a jelenetet. Mert azok, a kik éljeneztek, honvédek, *magyarok* voltak. Nincs igazoltabb érzés, mint a hála és tisztelet kitörése, a melylyel a búcsúzás nehéz pillanatában annak a vezérnek hódoltak, a ki őket dicsően vezette, róluk mindig atyailag gondoskodott.

XII. Viktring.

A forradalom lezajlott. Görgey Arthurt internálták. Viktringben van.

És megírja, öcsésének, Görgey Istvánnak, tollba mondja halhatatlan művét.

Én ezt a művet a legnagyobb történeti művek közé sorozom. Oly nagy, mint az események, a miket elmond benne.

A világirodalomban nem sok párja van. Classikus stílusának az őszintesége felemeli Thukydides peloponnesusi háborújának, Cæsar galliai történetének a magaslatára. Igaza volt gróf Majláthnak, a ki egy könyvismertetésben ezzel a három szóval jellemezte: «Ein merkwürdiges Buch.»

Tanulták is a könyvet — Németországban. Franciaországban 54 év után szóról-szóra idézik; lefordítják legelső katonai szakemberek, a mint azt Görgey István című dolgozatomban kimutattam.

Nálunk még le sincs fordítva.

Egygyel több ok arra, hogy képet adjak e műnek.

A képet következőleg gondolom.

Görgey Arthurnak viktringi lakásában egy külön be rendezett szoba.

Görgey Arthur délczeg alakja a szoba közepén áll; egy asztalhoz támaszkodva, a melyen mappák, irományok, könyvek fekszenek. Áll gondolkozva és tollba mondja művét öcsésének, Görgey Istvánnak, a ki az íróasztalon ír.

Mindkettő czivilben. Megfogyva, de törve nem.

A szoba egy ablakában Görgey Arthur neje ül egy bölcső mellett, melyben egy csecsemő, Görgey Arthur leánya alszik.

A szobából a háttéren ajtó nyílik a szűk konyhába, a melyben a szakácsné főz.

Az ablakon át látni a viktringi hegyeket. Alpések, a melyek a Kárpátokra emlékeztetnek.

XIII. Budapest 1884.

A forradalom lezajlott. Beköszöntött 1867-ben az alkotmány.

Görgey hazajön.

Megőszült. Mély nyomokat hagyott benne az, a mit átélt.

Megfogyva, de törve nem.

Azt a jelenetet gondolnám megörökítendőnek, a mikor a honvédek 1884-ben átadják nekik szeretetök jeléül híres nyilatkozványukat.

Görgey Arthur öccse lakásán, annak jelenlétében fogadja a honvédek küldöttségét. Visontai Kovách Lászlót,

Vadnay Károlyt, Mikár Zsigmondot, Szijjártó Zsigmondot, a kik a 207 honvédtiszt hódolatát hozzák el neki.

XIV. Visegrád, 1906.

Leértem a XX. század elejére, 1906-ban vagyunk.

Görgey Arthur 88 éves. Nyugodtan él öccse, Görgey István visegrádi nyaralójában.

Letűntek, elhaltak már a 1848-iki forradalom dicső, nagy alakjai mind.

Görgey Arthur és öccse élnek. Bámulatos erőben és egészségben megtartotta őket Az, a ki az emberek sorsát intézi. Az Isten úgy látszik, szereti őket.

Görgey Arthur életének alkonyát meg kell örökíteni. Este van. Visegrád látképe.

Görgey Arthur lakóháza. A hegyoldalba, lent a Duna felett. A ház előtt egy lugas, a melynek asztalán mappák, könyvek fekszenek.

Görgey Arthur felkel az asztaltól.

Öccse, Görgey István az asztalnál ül és szeretettel nézi bátyját, a ki a lugas kijáratánál a ház falán felhuzódó szőlővenyigéket kötözi.

Mindakettő megöregedett. Fehér szakáll, ősz haj. De testben épek, frissek.

A vidék Visegrád vidéke. Az a csudálatos pont Magyarország területén, a melyben a természet szépsége párosul az ország dicsőségével, gyászával.

Hátul a hegy; tetején a királyi palota.

Lent elül az Alföld, a Duna, a mely gyöngyfüzérként végig vonúl rajta a tengerig.

A nyugvó nap sugarai bearanyozzák a vidéket... És életre támad a magyar történet. Előjönnek Árpád, a kiről meg van írva, hogy a honfoglalás befejezte után Visegrádon 10 napig pihent. Mátyás, a magyar királyság dicső

alakja, a ki itt tartotta fényes királyi székét... Hátul Budavár bevétele 1849 májusában, a honvéddel, a ki falra elsőnek felmászik...

Valóban, szinte megengedhetőnek látom, hogy ezek az álmokképek valahogy, ha ködfátyolban is, vissza legyennek adva.

★

Sok képet lehetne még terveznem. Hiszem is, hogy a művészek fognak alkotni.

Görgey élete távolról sincs a fönnebbiekkel kimerítve. A hol csatát vívott, látni szeretném a nyomát. Sok nagy érzemény, nemes caractervonás meg sincs ütve a fönnebbi képekben. A katonai erényekből sok, a fegyelem és rend szigorú fenntartása, Görgey Arthur humanus caractere nem talál kifejezést bennök. A politikai belátás is csak vékonyan van képviselve. Nincsenek felvéve találkozásai az ország nagyjaival. Így például nincs meg találkozása Kossuth Lajossal Gödöllőn, mikor Kossuth a gödöllői uradalmat ajánlotta fel neki nemzeti jutalomul és mikor végleg elváltak utaik. Nincs felvéve a br. Kemény Zsigmonddal való találkozása Debreczenben, mikor Kemény azon kívánságára, hogy verje szét katonáival az országgyűlést, azt felelte: meggondolta-e ön, hogy a katonák ölni és pusztítani fognak, ha egyszer a törvényes felsőbbség ellen viszem őket. Nincs felvéve a Deák Ferenczczel való találkozása 1867-ben, mikor a honvédség szervezéséhez átadta jegyzeteit Deáknak. Nincs felvéve az Arany János-sal való találkozása 1867-ben, mikor a két öreg egymásnak nyakába borult és hosszan sírt. És nincs felvéve semmi abból a fájdalmas irodalmi és másnemű tevékenységből, melyet Görgey Arthur 1851-ben és 1867 után a haza, becsülete érdekében kifejtett.

De nem lehet mindent egyszerre kívánni. Hiszem,

hogy a jövő meg fogja hozni azt, a mit a jelen Görgeytől megtagadott.

Hisz Amerikában Washington halála után 60 év mult el, míg *Everett* történetíró fáradozásából az amerikai nép megvette Mount Vernont és azt Washington tiszteletére nemzeti emléknek berendezte.

Én hiszem, a magyar megveszi majd a Görgeyek ősi fészket, Toporczt öt száz éves hársfaival. Berendez ott Görgeynek és saját magának dicsőségére egy Görgeyanumot. Abból idővel kikelhet az a genius, a melyre az országnak szüksége van, a mely, Görgey lelkével táplálkozva, Görgey Arthur életének feladatát dicsően megvalósítja.

Így legyen. Adja Isten!

TARTALOM-JEGYZÉK.

GÖRGEY ARTHUR.

	Lap
Előszó	3
I. RÉSZ: A vádaskodás.	
Első fejezet: Forradalmunk két nagy alakja	5
Második fejezet: A realista. Az idealista	21
Harmadik fejezet: A vádaskodás története	36
II. RÉSZ: Görgey Arthur.	
Bevezetés	71
Első fejezet: <i>Görgey Arthur szobra</i>	
Bevezetés	80
A szobor helye	80
Görgey Arthur alakja	90
A piedestal reliefjei	97
I. A váci proclamáció	97
II. Budavár bevétele	100
III. A komáromi csata; 1849 július 2.	101
IV. Világos	102
Második fejezet: <i>A reliefek.</i>	
Bevezetés	104
I. A váci proclamáció	106
II. Buda bevétele	106
III. A komáromi csata; 1849 július 2.	106
IV. Világos	107
V. A Skalka	107
VI. A Duna áthidalása	109
VII. A váci őrház	110
VIII. A rétsági buzakévék	112
IX. Visegrád	112

Harmadik fejezet: *A képek.*

	Lap
Bevezetés	113
I. Kossuth Lajos kinevezi Görgey Arthurt fővezérnek	115
II. A váci proclamatió	117
III. A Skalka	118
IV. Isaszeg	120
V. A Duna áthidalása	120
VI. Buda bevétele	121
VII. Az ácsi roham	123
VIII. Az ácsi kommandó, 1849 július 2-án	124
IX. A váci őrház	124
X. A rétsági buzakévék	125
XI. Világos	126
XII. Viktring	127
XIII. Budapest 1884	128
XIV. Visegrád	129